

“స్వధర్మే నిధనంశ్రేయః”
ఆర్యవిద్యారహస్యము.

శ్రీ శ్రీ దేవరాయ అంధ్ర నాథానితయము—
విభాగము
విభాగము
విభాగము
విభాగము

క. మార్కండేయశర్మచేత
సంపాదించబడినది.

శ్రీ నాణేనిలయస్థుశాస్త్రీశాగళాలయాదుముద్రితము
క. మార్కండేయశర్మచేత
ప్రకటింపబడినది.

ఇలాప్రే. ౧౫-రి.వి.సర్వ.ము.
.....
.....
..... 0-12-0.

విషయ సూచిక.

వేదములు

వేదాంగములు :—శిక్ష

వ్యాకరణము

సా శిని సుహామునికథ

చందశాస్త్రము

నిరుక్తము

జ్యోతిషము

కల్పము

ఉపాంగములు :—మీమాంసాశాస్త్రము

న్యాయశాస్త్రము

ఉపపురాణములు

ధర్మశాస్త్రము

ఉపవేదములు :—ఆయుర్వేదము

సాకశాస్త్రము

అగ్రవేదము

కామశాస్త్రము

ధనుర్వేదము

అశ్వశాస్త్రము

సామూద్రికము

గార్భవేదము

అలంకారిశాస్త్రము

రాగాభ్యాసము=సంగీతశాస్త్రము

చతుష్పత్తి విద్యావినయము

శ్రీచిదానందసరస్వతిః శరణంభవతు.

శ్లో. మంగళాయ మహానస్తు చిదానందసరస్వతిః,
యేన నిష్కంటకీభూతో వేదపద్ధాశ్చిరంపునః.

ఆ ర్య వి ద్యా ర హ స్య ము.

ధర్మము, అర్థము, కామము, మోక్షము అను నాలుగుపురుషార్థముల కాశ్రయభూతములయి చతుర్వేదములు విలసిల్లుచున్నవి. ఆవేదచతుష్టయమునకు :—

అంగములు. ౬

ఉపాంగములు. ౪

ఉపవేదములు. ౪

౧౪

గలవు. ఈపదునాలుగు వేదార్థమును వేదమహిమను చెల్లెసికొనుటకు సహాయమునుచేయును. అందులో అంగములనఁగా:—౧ శిక్ష. ౨ వ్యాకరణము. ౩ ఛందస్సు. ౪ నిరుక్తము. ౫ జ్యోతిషము. ౬ కల్పము. అను ఆఱియియున్నవి.

ఉపాంగములనఁగా:—౧ మీమాంస. ౨ న్యాయశాస్త్రము. ౩ పురాణము. ౪ స్మృతి. ఈనాలుగు అగును.

వేదము మధ్యకాయతుల్యము. అట్టివేదమును పురుషునికి శిక్షాదిషడంగములు అంతరంగములు మీమాంసాదికములగు ఉపాంగములు బహిరంగములు.

౧. ఆయుర్వేదము. ౨. అర్థవేదము. ౩. ధనుర్వేదము. ౪. గాంధర్వవేదము. ఈనాలుగు నుపవేదములు. ఈయుపవేదములు ఋగ్వేదాస్సామాధర్వగూపుఁ డగుమహాప్రభువునకు సమీపమునందుండు ప్రధానులవలెవి.

ఈషడాగములు, ఉపాంగములు, ఉపవేదములు పగునాలుగు వేదమున కుపచరించురీతి వివరముగ వ్రాసిన గ్రంథవిస్తరమగును. అయినను సంగ్రహముగ నిచట వ్రాయుచున్నాము.

౧. శీతము.

ఇందు అకారము మొదలు హకారము వరకు మున్నగు అక్షరములయొక్క పలికెడిరీతిని బోధించును. తబోధ్యమును స్వర, కాల, స్థాన, ప్రయత్న, అనుప్రధానము అనుప్రకారములుగ విభజించి విషయములను చక్కగా బోధించియున్నారు. ఈశీతము చాచాపు నలుబదివఱకుఁ గలవు. శాభుశీత, శాశిసేయశీత, వ్యాసశీత, భారద్వాజశీత, సర్వసమ్మతశీత మున్నగు నామములతో నున్నవి. వీనిలో శాశిసేయశీతయే బ్రహ్మయజ్ఞాంగముగఁ బరిగణింపఁబడుచున్నది.

౨. వ్యాకరణము.

సంహితయనఁగాఁ బదములయొక్క సాధి, వ్యక్తిములయొక్క బోధము, ఆదేశము, ఆగమము, ప్రాస్వదీప్నము మున్నగువాఁలతో నూర్చుటయగును. కూర్చుటయు, కూడియున్న పదములను విడిగాఁ జలువఁటయును వ్యాకరించును కావున (వ్యాకరించుటయనఁగా విభజించుట) వ్యాకరణమనిపేరు. ఈవ్యాకరణము ఇంద్ర, చంద్ర, కౌశ్యత్యాన, భేదములుగల తొమ్మిండుగురు మహామునులచేత వేర్వేరుగఁ గవి పఠింపఁబడినవి. కాని ప్రబలప్రమాణములు గలవిలేవని. ఈవ్యాకరణములలో ప్రకృతమున కొన్నియే గణంబులు మున్నవి. అవి భాష్యములు వేర్వేరుగఁ బుట్టియున్నవి. ఇందున్న దీక్షములు అక్షరములు నగు రెండు పాఠంగులగు గీర్వాణశబ్దములయొక్క సామ్యమును దర్శించి బోధింపఁబడియుండును. దేవేంద్రుడు బృహస్పతిదగ్గఱ నున్నప్పుడు వ్యవస్థములు శబ్దశాస్త్రము సధ్యయనముచేసినదియు, అంతకాలము సధ్యయనమొనర్చినను శబ్దసంఘమును సమగ్రముగ నలుగఁ జేకపోయినదియు, అంతట దేవేంద్రుడు తపమొనర్చి సులువుగ గ్రహించుటకుఁగాను శబ్దశాస్త్రము నొనర్చెననియు మహాభాష్యమునందును వేదమునందునుగలదు. ప్రకృతమున వ్యాకరణములు చాలవఱకు నామశేషములయియున్నవి. సారస్వత, శాకటాయన, ఇంద్ర, వ్యాకరణములునూత్రము గూఢము

తోఁ గనంబడుచున్నవి. సర్వసాధారణముగ నంతట వ్యాప్తమయియున్న వ్యాకరణము పాణినీయమొక్కటియే. ఈవ్యాకరణమును పణినమహామునికిని దాక్షిదేవికిని పుత్తుఁడగు పాణిన్యాచార్యుఁడు రచించెను. ఇంద్రుఁడే ఈరూపమున నవతరించెనని పలువురితలంపు. పిదప ప్రతిభావిశేషము కలుగుటకు పరమేశ్వరునిగూర్చి తపమొనర్పఁగా పరమేశ్వరుఁడు ప్రత్యక్షమై తానుపదేశించు శబ్దబ్రహ్మము నిత్యమయినదని తోఁపింపఁజేయుటకయి తాను చేతధరించియుండు సప్తకోటిమహామంత్రసాపుటికరణాత్మకమగు డమరుకమును మ్రొయించెను. ఆమ్రోతయే “అఇఉన్” మున్నగు పదునాలుగుసూత్రములుగ వెల్వడెను. ఆసూత్రములకు అక్షరసమామ్నాయ మనిపేరు. ఈసూత్రముల తాత్పర్యమతి గంభీరమగుటచేత నందికేశ్వరుఁడు ఈసూత్రములకు లఘువృత్తి నొనర్చెను. నందికేశ్వరుని యనుగ్రహమువలన పాణిని, వ్యాఘ్రుపాదుఁడు మున్నగువారు స్ఫోటమగు నామాంతరముగల శబ్దబ్రహ్మమునందు తాత్పర్యము పెట్టుకొని నాదబ్రహ్మమునుండి పుట్టినవర్ణములు వర్ణసమూహములయిన పదములు, పదసమూహములయిన వాక్యములు, వాక్యసమూహములయిన వేదిములు లక్ష్యములుగాఁజేసికొని వీనిని సంస్కరించెడి వ్యాకరణమును ప్రవర్తింపఁజేసిరి.

ససకసనాదనాదులు ఉపనిషత్ప్రతిపాద్యమయిన సచ్చిదానందరూపమగు పరబ్రహ్మమును లక్ష్యముగాఁ జేసికొని వేదాంతశాస్త్రమును జేసిరి.

ఉపమన్యుమహాముని మొదలయినవారు ప్రణవబీజాక్షరములన పుట్టిన అకారాదివర్ణ సమూహమే అక్షరసమామ్నాయము కనుక వానినే పృథివ్య_వృక్ష_వాయ్వా_కాశ_బీజములుగాను తర్వాత రెండు మూఁడు మొదలయిన వర్ణములుకలసి ఆయాదేవతాబీజములుగాను ఆ బీజములతోఁగూడిన మహామంత్రములుగాను విభజించి మంత్రశాస్త్రమును ప్రవర్తింపఁజేసిరి.

ఇక శబ్దబ్రహ్మమున దభిమానముగల యోగులు గాయకులు మున్నగువారు పై ప్రక్రియనే మన్నింపుచున్నారు. ఈ శబ్దబ్రహ్మవాదుల కుదయకును సచ్చిదానందాత్మకమయిన అర్థస్వరూపబ్రహ్మము

వాచ్యమనియు, దానికిఁ బ్రపంచస్వరూపమయిన శబ్దబ్రహ్మము వాచకమనియు వాచ్య వాచకములరెండికిని అభేదమనియున్నది గనుకనే లోకములో నొకమనుష్యుని వానిపేరున పిలిచిన వాడొపేరును తానుగా భావించుకొని నిద్రించుచున్నను పలుకుచున్నాడనియు పలుకుదురు. ఈమతమును తార్కకులు వేదాంతములు అంగీకరింపరు. అయితే వీరి పక్షములో దేశాంతభాషతోఁగూడిన గాయత్రీమంత్రముతో బ్రాహ్మసిద్ధియు, అట్టి మహావాక్యముతో సన్న్యాసస్థియు, అట్టి ప్రణావముతో మోక్షసిద్ధియు, అట్టిమంత్రముతో యజ్ఞస్థియు నొప్పికొన నలసివచ్చును. అప్పుడు వీరిలో కొందఱు వాదముతో సూత్రము మొగమోడక శబ్దబ్రహ్మపక్షము నిలబెట్టుదురు.

పాణినిమహామునిశిష్య.

ఈపాణినిమహామునియొక్క చరిత్రము సమగ్రముగా నెప్పుడును లభింపదు. పారాశర్య పురాణమునందు విశేషముగ నొకని చరిత్రము గలదట. కథాసరిత్సాగరమునందు ౧ లాభకము ౪ తరగమునకు ఇతని చరిత్రము సంగ్రహముగ చెప్పబడియున్నది.

ఈయనచేసిన వ్యాకరణము అష్టాధ్యాయి యనియుఁబోలును. అనగా ౮ అధ్యాయములు గలదియని యర్థము. దీనికొక యధ్యాయమునకు ౪ సి పాదములు. ఈపాణినిమహాముని ద్వివిధవిత్తాసాదాయ, ప్రాజ్ఞుఘోషును, శుచియునై పరిశుద్ధమును విజ్ఞానమును అగ్ర ప్రదేశమునఁ గూర్చుండి సూత్రముల రచించె నని పతి జలిన్యోమహాభాష్యమునఁ గలదు. పాణిని సూత్రములను రచించునమయమునకు నతఁడతఁగోత్రోత్పన్నుడగు విష్ణుశర్మకు బ్రాహ్మణాస్త్రీయగుట జనించిన వారని మహాముని నీవుచేయు సూత్రములలోఁ జాలనిషయములు చేర్చినవని యున్నయవి యని పలుకుచు ఆచేయఁదగిన వాక్యముల మధ్యలోను చుండెనట. పాణినిమహాముని తన సూత్రములను శిష్యును శిష్యుడు శిష్యుని శిష్యురూపములును, వృత్తులు, వార్తకములు, అనియమమునాడి పది రుచివాక్యములను విని తన సూత్రరచనకు విఘ్నమును కలఁపఁగో కొంతదనుక ఊరకున్నను తరువాతి సమాలపతేక బ్రహ్మసిద్ధిస్థుని గమ్మని వరరుచిని శిషించెను.

ఆవరరుచియు బ్రహ్మరక్షస్సయుయుండి యొకమట్టిచెట్టుమీఁద ప్రవేశించి తనరక్తముతో నీపాణినిసూత్రములకు సమగ్రముగ వార్తికములను ఆచెట్టు ఆకులనిండ వ్రాసెను. తరువాత పాణినిమహాముని తనసూత్రములపై విచారణచేయు వరరుచిమహామునికి తాను శాపమిచ్చిసండులకు పశ్చాత్తప్తుడై ఆవరరుచిశాపవిమోచనమునకును అతని వార్తికగ్రంథముల ప్రచార మతిశయించి లేకపోవుటకొఱకును బరమేశ్వరునిగూర్చి యేకాగ్రచిత్తమున తపమునర్చుచు కన్నులుమూసికొనియుండి దోసిలి పట్టియుండఁగా శివునికంకణమగు ఆదిశేషుఁడు పరమేశ్వరునిప్రేరణమున చిన్నపాము దోసిలియందు పడెను.

అంతట పాణినిమహాముని దద్దిరిలి తననేలను విడిచి యులికపాటుతో “కోర్భవాః” యనిపలికెను, “కోభవాః” అనుటకుమాటుగా “కోర్భవాః” అని దుస్సంధిగా అపప్రయోగముచేసినవిషయమును దోసిలినుండి క్రిందఁబడినవాఁడు అను విషయమువలన పతాజలియను నామమును వహించిన యాదిశేషుఁడు “సప్సోహం” అని సమాధానమిచ్చెను. తిరిగి పాణినిమహాముని “రేఖాక్వగతః” అని పలుకఁగా పతాజలి మఱల “త్వయాపహృతః” అని సమాధానమిచ్చెను. ఇందువలన తాను “కోర్భవాః” అను అపప్రయోగమును ప్రయోగించినందులకు, లజయును పరమేశ్వరుఁ డీహాపమున సాక్షాత్కరించెను గదా యని సంతోషమును, పరమేశ్వరునిగూర్చి చేయవలసిన ది డిప్రణామాదికార్యములయెడ సంభ్రమము మున్నగునవి ముప్పిరిగొనఁగా సమస్కరించి స్తుతిచేయుచుండెను. ఈసమయమునందుఁ దన్నును పట్టుకొను నేమో యని భయపడు సర్పజాతి శిశుస్వభావము నభియింపుచు జటిజటిమిక్కిలి వడిగా ప్రాణ యొకపుట్టలోఁ జొరఁబడి కనఁబడకపోయెను. ఏదఁ పాణినిమహాముని మిక్కిలి యూర్తితో నెంటఁడవిలి శిరీర మలయుదనుక పరుగిడి యూపుట్టమీఁద ప్రాణాచారముపడి “నీవు కసంబడవలయును లేనియెడల నన్నుఁ జూపవలయును” అని ప్రార్థించుచుండఁగా ఆదిశేషుఁడు సహస్రక్షణములుగల నీజహాపముతో ప్రత్యక్షమాయెను. పాణినిమహాస్వప్రత్యక్షమయిన ఆదిశేషునకు సమస్కరించి తానొనర్చిన సూత్రములకు భాష్యమును చేయుఁడని ఆదిశేషుని యాచించెను.

చెను. తెరలోపలనుండి ఆదిశేషుడును సహస్రముఖములతో భాష్యమును చెప్పుచుండఁగా వేయిమందిమునీశ్వరులు న్రాయుచుండిరి. తెరలో ఒకనాఁడు మధ్యాహ్నమునందు ఆహ్నికము సమాప్త అయినపిదప మునీశ్వరులందఱు ఉపనిషత్సంప్రదములతో నందిన పూర్వాకమున శాంతి చెప్పి తెరకు ప్రదక్షిణ సమస్కారము లొనర్చినపిదప సాశనిమహామునినదిక్ సన్నార్థమయి వెళ్లెను. పరమేశ్వరునకు అర్పివిస్తే నునుభాష్యము భూలోకమున వ్యాపింపజేయుటకు క్షిప్తము లేకపోయినందునలన ఈశ్వరప్రేరణచేత నొకముని మెల్లగా తెనియెత్తెను. అతడునలన శేషునకు ఆగ్రహమువచ్చి తీక్షణముగాఁ జూచుటచేత పుష్పకములతోఁగూడమునులందఱు భస్మమైపోయిరి. తరునాతఁడతఁజులిముని లొని నదినుండి నచ్చులోపలనే లొంతర్హితుడాయెను. సాశనియు మునునొకఁడు విశేషముగా నార్జినంది విలపించుచుండఁగా నొకప్పుడు గుక్కొక్క గతనతలను గనబఱచెను. సాశనియు వెంటనే పుష్పకమునపోయి దానిమీఁద ప్రాయోపవిష్టుడై పరుండఁగా పతాజలి యన గ్రహము కలిగి “నేను వేయిమొగములతోఁ జెప్పిన గొప్పభాష్య మీశ్వరుల కిష్టములేకపోయినది కనుక నిష్పడు ఒకమొగముతో సహస్రకారములమండనము, వార్తకకారమలఖండమును చేయుచున్నాను. ఇప్పుడు రుద్రునదినాలుగువేల గ్రంథముగల “సుహాభాష్యమున” చేయును. అప్పుడు భాష్యకారులవారిదయచేసి వరరుచిబ్రహ్మరిక్ష స్వము నది తెను. అప్పుడర్మగు త్కత్రియస్త్రీయ దుపుట్టిన విక్రమార్కుఁ డుద్భయన ప్రభుత్వముచేయుమని ప్రార్థించిన రాజ్యాధికారము తనకిష్టాచారమునకు బాధితముగా నెంచుకొని యంగీకరింపకపోయెను. కూడ్రస్త్రీయందఁ డుద్భవించి హరి పయస్సున విక్రమార్కుని కంటెను భట్టికఁడను వ్యభాచిగుటచేత అతనికిప్రభుత్వము వచ్చినపిదప మున్నూరుభాష్యములు ఉద్భవించి వారిలో నెల్లప్పుడును మస్మధసామ్రాజ్యమేలుచు రాజ్యమచేసెను. మునుప్రధానులయందుంచఁగా చెవియొగ్గివినకయుండెను. మంత్రోలుత్పాదకము రాజకూతలదుష్ప్రసక్తిమును రాజునకు బోధింపుచు నది నెప్పుడు ప్రపృదలఁచిరి. కొంతకాలమునకు రాజు తనమనస్సునకుఁ బాప్యాణముగవారిదుష్ప్రవర్తము నెఱింగి వారిలనుస్వచ్ఛగా నుచ్చరించుటకు

సెలవిచ్చి తానుసన్న్యసించెను. ఆస్త్రీలవలన మున్నాఱు విధములు గల కులములుగలిగెను. విక్రమార్కుడు రాజ్యమేలుచుండెను. భర్త హరి వైరాగ్యసంపన్నుడై దేశాటనమొనర్చు చుకొన్నిదినములకు కాశియందు ప్రవేశించి గంగాఘట్టమునుచేరెను. ఈమధ్యకాలమునందు గొప్పతామముచేత ప్రజలు నశించి గొప్పగొప్ప పట్టణములు గ్రామములు జనశూన్యములయ్యెను. జనశూన్యముచేత “ఈమహాభాష్యము” పఠనపాఠనములందు లేక అంతరించెను. సిద్ధుడొకడు లంకయందు రాతిబండయందు చెక్కియున్న మహాభాష్యమును వ్రాసి యాపుస్తకమును కాశీక్షేత్రమందుండు విద్వాంసులకిచ్చి యదృశ్యుడయ్యెను. ఆవిద్వాంసులుతమకుగల యితరశాస్త్రపాండిత్యసహాయమున నీభాష్యమును సమన్వయించుకొనుచు మధ్యమధ్య తాత్పర్యముగ్గాక చిక్కులు పడుచుండిరి. వారియనస్థను అచట ఒకమూల ఒదిగియున్న భర్తహరి చూచి జాలినందినవాడై యావిద్వాంసులకు సాష్టాగదండప్రణామము లొనర్చి మహాత్ములారా! ఈగ్రంథతాత్పర్యము సంప్రదాయవేద్యము. బాల్యమునందు మాయన్నగారగు వరరుచిమహామునివలన నీగ్రంథతాత్పర్యమును విన్నాడను. కనుక దయచేసి నాకనుజనిగడు. నేనుచెప్పెదను. అనివిన్నపించగా ఆవిద్వాంసులందఱు నైమిశారణ్యమందు శౌనకాదిమహామునులు సూతునివలె మన్నించి ప్రార్థించగా ఆభాష్యతాత్పర్యమును బోధించెను. ఆభర్తహరి బోధించినవిషయమే సపాదలక్షకారికారూపమగు వాక్యపదీయ మనుపేర నొప్పుచున్నది.

ఆకాశీవిద్వాంసులు వాక్యపదీయ వ్యాఖ్యాసహాయమున వ్యాకరణశాస్త్రమును పఠనపాఠనములతోనికొకటెచ్చిరి. కొంతకాలమునకు పైటికకు “హేలారాజీయము” అనుపేరుతో నొకవ్యాఖ్యానము పుట్టెను. కొంతకాలమునకు గ్రంథవిస్తరముచేత పఠనపాఠము లశక్యములగుటచేత కాశీరదేశమునందుండు సరస్వతీతీరసాబంధియగు కయ్యటోపాధ్యాయుడు పైరెండుగ్రంథములతాత్పర్యము నిమిడ్చి మహాభాష్యమునకు సంగ్రహవ్యాకరణముగ “భాష్యప్రదీపము” అనుపేరుతో 3౬ వేల గ్రంథసంఖ్యగల గ్రంథమును చేసెను. తరువాత కాశియందు చిరకాలము విద్యాభ్యాసముచేసిన గరికపాటి అన్నంభట్టను విద్వాంసుడు

పాశినిసూత్రములకు “మితాక్షరి” యనుచేరుతో ౮ వేల గ్రంథసఖ్య గల వృత్తినొనర్చెను. ఆకాలమునాడే కాశియందును భట్టేశ్వరీశ్వరీతరు డను మహారాష్ట్రబ్రాహ్మణుడు భాష్యప్రదీపమున, ఉన్యోతమును, మితాక్షరవృత్తిని చక్కగపరిశీలించి ౭౨ వేల గ్రంథసఖ్యగల “శబ్దకౌస్తుభము” అను గ్రంథమును పాశినిసూత్రములకు వ్యాఖ్యానముగ నొనర్చెను. దానియర్థమతయు సాగ్రహముగ నచ్చుతొ “సిద్ధాంతకౌముది” యను ప్రక్రియాగ్రంథమునొనర్చి “ప్రోక్షమనోనను” యను పేరుతో తవ్యాఖ్యానమునుగూడ నొనర్చెను. ఇవియేగాక వ్యాకరణమునందు “వైయాకరణసర్వస్వము, బృహస్పత్యియాకరణ భూషణసారము” మున్నగు వ్యాకరణగ్రంథములను “తత్త్వకౌస్తుభము, తత్త్వాధికరణనిర్ణయము, తిద్ధినిర్ణయోద్ధారము” మున్నగు ఇతర శాస్త్రగ్రంథముల నొనర్చెను. ఈయనకుమారుడగు నారదేశ్వరులు మనోరమగు “శబ్దరత్న” మను వ్యాఖ్యానమునొనర్చెను. ఈతని శిష్యుడగు నాగేశ్వరులు కయ్యటమను ప్రసిద్ధిగల భాష్యప్రదీపమునకు “ఉన్యోత” మను పేరక వీరవ్యాఖ్యను, కౌముదికి “బృహచ్ఛబ్దేందుశ్శేఖరము, లఘుశబ్దేందుశ్శేఖరము” అను గ్రంథములను వ్యాఖ్యాన సూత్రగ్రంథములను, తొక్క, మీమాంసా మతములను వ్యాకరణవిషయమునందు నిరూపణముగ “మంజూష” యను వాదగ్రంథమును “పరిభాషేందుశ్శేఖర” మను ప్రక్రియాగ్రంథము నొనర్చెను. ఈతడు వ్యాకరణమున దేగాడి లాల్లూకాచార్యుల శాస్త్రములందును గ్రంథములను వ్రాసియున్నాడు. ఇప్పుడు వ్యాకరణము చదువుటయనగ సిద్ధాంతకౌముదిని ప్రథమమున చదివుటయనియున్నది. చిరకాలమునాడే వ్యాకరణమునందు సుప్రసిద్ధుల డేశ్వరముగల విద్యాగినునొనర్చిన వ్యాఖ్యానగ్రంథములు వైయాకరణమున సామ్రాజ్యములు బోధించుగ్రంథములును అనేకములుగలవు. దయచేసివ్యయమున నామాంతరముగల వామనుడు భాష్యమునకు నొన్ని శాస్త్రములందు స్వల్పముగ విరోధముకలుగురీతిగ “కాశిశాస్త్రము” యనుచేరుతో వాక వ్యాఖ్యానమును పాశిని సూత్రములకు చేసెను. జుమాచ్యుడును వామనుడును భిన్నులని పూర్వోత్తర ముమాసల దేశీయ శాస్త్రమును వాదించునెడల విశిష్టా ద్వైతులు నృప్రాతిముగ వాదించురు. అచ్చి

తులు జయాదిత్యుడే కొంతకాలముదనుక కాళికావృత్తి నొనర్చి వృత్తి సమగ్రముకాకపూర్వమే సన్న్యసించి వామనుడై శేషగ్రంథమును పూర్తిచేసెనని చెప్పుదురు. ఈకాళికావృత్తికి న్యాసమనునొక వ్యాఖ్య పుట్టెను. కాంచీపురీనివాసుడగు హరదత్తుడు “ పదమంజరి ” యనుపేరుతో మఱొకవ్యాఖ్యానమును కాళికావృత్తికి నొనర్చెను. ఈగ్రంథములు దక్షిణదేశమునందు విశేషముగ ప్రచారమునందున్నవి. కాళికావృత్తియు, తద్వ్యాఖ్యానగ్రంథములును “ మహాభాష్యము ” తదనుసారములగు నితరగ్రంథములు వీనియెదుట కొఱగాకపోయినను కొన్నియెడల వారు చెప్పినవిశేష వాక్యములు “ తురీయేష్టి ” యని కొందఱు కవీశ్వరు లంగీకరించి తదనుసారముగ ప్రయోగించుచున్నారు.

వ్యాకరణగ్రంథములలో సర్వత్ర ప్రచారము వందియున్న సిద్ధాంతకౌముదికి జ్ఞానేంద్రసరస్వతి యను సంయమివర్యుడు తత్త్వబోధిని యను పేరనొకవ్యాఖ్యానము నొనర్చియున్నాడు. భట్టజీదీక్షితులకు బద్ధదేవులగు చక్రపాణి జగన్నాథుడు మున్నగువారు సిద్ధాంతరత్నాకరము, మనోరమాకుచమర్దనము, మున్నగు ఖండనగ్రంథములను చేసినను కౌముదికి ప్రతిష్ఠ హెచ్చుచున్నదియేగాని తగ్గుటలేదు. తరువాతఁ గూడ సిద్ధాంతకౌముదికి వ్యాఖ్యానగ్రంథము లనేకములు పుట్టెను. అందు బాలమనోరమ, భావప్రకాశము, సరల యనునవి సుప్రసిద్ధములు. ప్రకృతమున శతాధికప్రబాధకర్తలును అనేకశాస్త్రగ్రంథ నిర్మాతలును బహువిధభాష్యవ్యాఖ్యాతలును అగు బెల్లంకొండ రామారాయకవీంద్రులవారును “ శరద్రాత్రి ” యనుపేర నొకవ్యాఖ్యానమును సిద్ధాంతకౌముదికి చేసియున్నవారు. పాణిన్యాచార్యుడు చేసిన మూలగ్రంథములు నాలుగు :—అవి యెవ్వియనిన సూత్రపాఠము, గణపాఠము, ధాతుపాఠము, లింగానుశాసనము, ఈనాలుగు కౌముది యాదు ప్రధానముగ పరిగ్రహింపఁబడినవి. పాణిన్యాచార్యుడు శిక్షి యను నొకగ్రంథమునుగూడ చేసియున్నాడు. పాణిన్యాచార్యునకు పూర్వమందే శాకటాయనమహాముని యొనర్చిన ఋక్తంత్రవ్యాకరణములో పంచపాదీయు భాష్యకారాంగీకృతవార్తకములును భీష్ముడొనర్చిన ఫిట్ సూత్రములు (ఇయ్యవి నాలుగుపాదములుగల యొక అధ్యాయము)

యము గలవి) ఒకానొక భాష్యసంగ్రహవ్యాఖ్యానము ఇటీవల బాలాభజ్ఞి, భవదేవమిత్రుఁడు మున్నగు భట్టాచార్యులును, పూర్వము, భోజుఁడు, మాధవాచార్యుఁడు, వాచస్పతిమిత్రుఁడు మున్నగు వానాశ్రయ వ్యాకరణగ్రంథము లనేకములుగలవు. ఇవిగాక వ్యాసుఁడొనర్చిన “శబ్దబ్రహ్మనందిని” మున్నగుగ్రంథము లనేకములుగలవు. గ్రంథవిస్తరభీతిచేత వ్రాయమానితిమి. ఇప్పుడు వ్రాసినది సంప్రదాయానుసారముగ చెప్పకొనఁబడుచున్న గాథల ననుసరించి వ్రాసితిమి. ఈ వ్యాకరణమును గుఱించి చరిత్రానుసారముగ విషయముల నెఱుంగుకొనవారు “మనీత్రయము” అను పేరుతో మేము వ్రాయుచున్న గ్రంథమును చూచుదురుగాక.

3. ఛందస్సు.

ఛందస్సనఁగా నాలుగువేదములగు ఛందఃశాస్త్రము ప్రాముఖ్యము పాదవిభజనమును, ఆపాదములగు దుండుగురులఘుత్వికసాఖ్యను బోధించునట్టిశాస్త్రము. ఈశాస్త్రము సకలవిద్యలకు ఈర్ష్యదండము. కేవలమన ప్రథమమున నగదికేశ్వరున కుపదేశింపఁబడినది. నాది కేశ్వరుఁడు సనత్కుమార, అగస్త్య, బృహస్పతి, ఇంద్ర వాసుక, పింగుడు లను వారికి బోధించెను. వాసుకపింగులు సర్పరాజులు; పింగుచార్యుఁడు వానర్చినఛందశాస్త్ర మిప్పుడు బ్రహ్మయజ్ఞాంగిముగి పఠాపఁబడుచున్నది. దీనియందు వైదికాధికారము, తాకికాధికారముని రెండుభాగములు గలవు. ఈ గ్రంథమునకు పైలమహాముని భాష్యము వానర్చిన. ఈ పైలమహాముని ఋగ్వేదశాఖలకు ప్రవర్తీయు లే వ్యాసులగు ముఖ్యశిష్యుఁడు నైయున్నాఁడు. ఇవిగాక ప్రాచీనములునుకావ్యవహారస్సు మున్నగునవి మఱికొన్ని గలవు. భట్టి హరిదాసుగారు అనువారలురచించిన మృతసాజీవని యనునొకవ్యాఖ్యకూడగలదు. ఇటీవల నందులోనివైదికాధికారము ఋగ్వేదప్రాతిశాఖ్యాదులలో కాకితాదూపముగ వివరింపఁబడి యున్నది. కావున అష్టదికాధికారమును విడిచి కేదారకవి ౧౩౬ గ్రంథసాఖ్యతోఁ గూడిన 3 అధ్యాయములుగల “వృత్తరత్నాకరము” అనుగ్రంథము నొనర్చెను. ఆగ్రంథమే వేదవ్యతిరేకిములయి పురుషప్రణీతములగు గ్రంథములకు ఛందస్సును బోధించునట్టి

శాస్త్రమయి విలసిల్లుచున్నది. దీనికి కనకసభాపతి మున్నగువా రొనర్చిన లలితము, ధీశోధిని, సేతువు అనువ్యాఖ్యానములు సుప్రసిద్ధములు. ఈమూఁటిలో శ్రీనాథుఁ డొనర్చిన “ధీశోధిని” యనువ్యాఖ్య మిక్కిలి బాగుగనున్నది. ఇదియునుగాక ఛందశ్శేఖరము, ఛందఃకౌస్తుభము, వాణీభూషణము మున్నగువిశేషగ్రంథములు గలవు.

వృత్తరత్నాకరమునకుఁగల ఆఱధ్యాయములలోనివిషయములు—
౧. సంజ్ఞాధ్యాయము. ౨. మాత్రావృత్తాధ్యాయము. ౩. సమవర్ణ వృత్తాధ్యాయము. ౪. అర్థసమవర్ణ వృత్తాధ్యాయము. ౫. విషమవర్ణ వృత్తాధ్యాయము. ౬. షట్ప్రత్యయాధ్యాయము.

వీనిలో ౨ అధ్యాయములందుఁ జెప్పిన వక్త్రవృత్తములు తప్ప తక్కిన ౪ అధ్యాయములలో చెప్పియున్న వృత్తరత్నములన్నియు సుస్కృతిమునందుఁబెనుఁగు మున్నగుభాషలందును కవీశ్వరులచేత వాడుక చేయఁబడుచున్నవి. అదియుఁగాక సీసము, గీతము, ఉత్సాహ, తరువోజ, అక్కర, ద్విపద, లయగ్రాహి, లయహరి, లయవిభాతి, త్రిభంగి మున్నగు కొన్నిపద్యములు తెలుఁగుభాషలో ననాదికవిసామ్రాజ్యము సనుసరించి వాడుకయందున్నవి. వేములవాడ భీమకవిరచించిన “కవిజనాశ్రయ”మను ఆధ్రచ్ఛందోలక్షణశాస్త్రము ప్రసిద్ధిగ నున్నది. ఇట్టిపూర్వపద్యములు మహారాష్ట్ర, కర్ణాట, ద్రావిడాది దేశభాషలందు పుట్టియుండవచ్చును. ఇదిగాక శార్ఙ్గదేవాదిప్రణీత సంగీతరత్నాకరాది భరణి శాస్త్రగ్రంథములందు సత్తతాశనిబద్ధము లయినసంగీతపదకవిత్వలక్షణములు చెప్పఁబడి యున్నవి. అయినను కేదారకవివ్యతిరిక్తులగు కవులు నిర్మించిన బహువిధములగు పద్యములు ఆకేదారకవిచెప్పిన షట్ప్రత్యయాధ్యాయములోనున్న ప్రస్తారమువలన ౨౬ ఛందములందు పుట్టిన పదుమూఁడుకోట్లనలుబదిరెండులక్షలపదియేడువేల యేడునూర్లయిరువదియాఱు (౧౪౪౨౧౭౭.౨౬) సమవృత్తపాదములలోఁ జేరినది యొకవృత్తమైనను రాఁగూడదు. కాని లయగ్రాహి మున్నగునవిమాత్రము పాదమునకు ముప్పుబొత్తిబడికధికముగ వర్ణములు కలిగియున్నందున లన దండకములోఁ జేరివలసివచ్చును. తొకకచ్ఛందోమార్గమునాదింతి విస్తారము నవగాహించినందులకు ఫలము రసికజనసభారంజకము.

వైదికచ్ఛందోమార్గమునందు ౬ అక్షరముల పాదము మొదలు
కొని ౧౩ అక్షరములదనుక పాదనిర్ణయముగల, గాయ త్రి, డ్వి, అను
ష్టుప్, బృహతి, పంచ్చత్రి, త్రిష్టుప్, జగతియను సప్తచ్ఛందస్సులతోఁగూడిన
వేదమంత్రములఁచందస్సులయొక్క ప్రస్తారములనుచక్కఁగ తెలిసికొని ఆము
త్రములతో నుపధాసాస్కారమును పొందిపఁబడిన గుప్తకలుగల గరు
డచితిమొదలుకొని పురుషచితి పర్యంతమఁగు పదునెనిమిదిచయసములఁ
దెలిసికొని జీవద్దశలో పదియేడుచయసములనుచేసి మహాహోనాన్ని
లకనుష్ఠానము లేకపోయినప్పటికిని గరుత్మంతుని రెక్కలమాసముగ భా
వింపఁబడు సప్తఁచందస్సులయొక్క ప్రస్తారముశబ్దబ్రహ్మ కర్తృబరమఁబ
డువేదపురుషునిపూర్వకాయ మఁబడుచేపనిష్కలమును శిశుస్సంగు కీ
టప్రాయమై ప్రణావవిమానముగల ఛందోర్థమునందుండి సూర్యుడు
తనకిరణములచేత సకలబ్రహ్మాండమునునలె వ్యాపించియున్న పరిభ్ర
హ్మమును తెలిసికొని అనుసంధింపఁడి మహాత్ములను కలుసుకొనఁగల
ము మనోవాక్కులకు అగోచరము. ఈవిద్యయా : శాస్త్రభాసముగల
దు. కనుకనే ఛందస్సూత్రకారుఁడగు పింగళాచార్యుఁడు భూమియందు
సర్పరూపమున ప్రాకపోవుచుండఁగా ఇతనిసవత్సరిగ్రుమూరుడగు గరు
త్మంతుఁడు జ్ఞాతిద్వేషమునుపూని చంపవచ్చును. అంతట పింగళాచారి
యమునెఱింగి :— “ఓమహాత్మా ! నీవుఛందోమయుడవు. ప్రేమన్నా
రాయఁబనివాహనమవు. నీవీ నాపాపిష్టమగుశరీరమును భరింపఁజూచు
ట నాకు చాలపుణ్యమే. అయినను ననుచేయుమనవిని నానభావముగఁ
జిత్తిగింపవలయును. పరమశివునివద్దనుండి గరుసంప్రదియూనిసాదముగ
నాకులభించియున్న ఛందోవిద్యను మీరు నానలఁచిని భూమియందు
స్థాపింపుడు. ” అనఁగా గరుత్మంతుఁడును ఎల్లెయని సంగతిచి పింగళా
చార్యుఁడుపదేశించుచున్న ఛందశ్శాస్త్రమును ఆలఁచించుచు పాదముక
టింటికే ఒక్కొక్కఅక్షరము నొప్పున ౨౩ అక్షరములుగల ఛందస్సు
లకును గలప్రస్తారమును ప్రాకృముద్ర మాదిచేసికొని పశ్చిమాభ్యుదయ
క ౧౩౪౨౧౭౭౨౬ సమవృత్తపాదములను ప్రస్తారముగ నుచు వచ్చు
ను. ఇదియంతయు గరుత్మంతుఁడు శబ్దర్యముగఁ జూచుచుండెను. పింగ
ళుఁడు పశ్చిమాభ్యుదయందుపడి పాతాళలోకమునకు బయలును. గరుత్మం

తుఁ డీవిషయమునుగాంచి కుపితుడై తనతెక్కలచేత సముద్రోదకము నెగురఁగొట్టుటకు ప్రియత్నింపఁగా శ్రీమహావిష్ణుప్రచూచి గురుద్రోహముచేయుట నీకుతగదని వారొపఁగా సిగ్గుపడియూరకుండెను. ప్రాణభయము సంభవించినపు డీచందోవిద్యచేత పింగళుఁడు తనప్రాణమును కాపాడుకొనెను.

ఈచందశాస్త్రమును బోధించుగ్రంథము లాంధ్రభాషయందు భీమనచందము, కావ్యాలంకారచూడామణి, కవిలోకసంజీవని, కవిగజాంకుశము, అప్పకవీయము, సులక్షణసారము మున్నగునవి యనేకములు పుట్టియున్నవి. ఇందులో అప్పకవీయము తదితరగ్రంథములందుండు సారమంతయుఁ గలదియని చెప్పవచ్చును. ఇందు వృత్తప్రస్తారము మున్నగు షట్ప్రత్యయములవలన నిరువదియూఱు ఛందములందుచేరని లయవిభాతి, ఉత్సాహ, మున్నగువానికి లక్షణములు వివరింపఁబడియుండును.

ఈశాస్త్రమునకు సంబాధించిన ఆర్యాప్రస్తారలక్షణము, సప్తలబ్ధిప్రత్యయము మున్నగు చమత్కారవిషయములు చక్రములు మున్నగునవివ్రాసి వివరించినఁగాని చక్కఁగ తెలిసికొనఁజాలరు. కావున వానిని గ్రంథాంతమున చక్రములతోడను వివరణముతోడను ముద్రింపఁగలము.

౪. ని రు క్త ము.

నిరుక్తమనఁగా నిర్వచనము. అనఁగా నిష్కర్షించి చెప్పట(అనఁగా వ్యాకరణమునకు సాధ్యముగాని ప్యుత్పత్తులు గలశబ్దములకు సంప్రదాయము ననుసరించి వివరించి చెప్ప గ్రంథము) దీనిని యాస్కమహాముని యొనర్చెను. ఇయ్యది కాశ్యపమహర్షి యొనర్చిన వేదనిఘంటు ప్రాచీన భాష్యరూపము. నిఘంటుభాష్యమునకే నిరుక్తమని నామధేయము కలిగియున్నది. ఈనిరుక్తము ౧౨ అధ్యాయములు గలది. పరిశిష్టరూపముగ నిపుడు రెండవ్యాయములుకూడ అధికముగఁ గనంబడుచున్నవి. నిఘంటుభాష్యరూపమగు నిరుక్తమునకుఁగూడ మరల సనేకవ్యాఖ్యానములు పుట్టియున్నవి. వానిలో దుర్గాచార్యకృత “ఋజువ్యాఖ్య”యు, “దేవరాజయజ్ఞవ్యాఖ్య”యు సుప్రసిద్ధముగ నున్నవి. నిరుక్తిగ్రం

ధము మనకు యాస్కక్యతమయినది మాత్రమే లభించినను యాస్కుని కంటె పూర్వలగు శాకపాణి.....మున్నగు ఆచార్యులు నిరుక్తమునందే ప్రాచీనాచార్యులుగా పరిగణింపఁ బడియున్నారు. బ్రాహ్మణములందు శబ్దనిర్వచనము మున్నగువానిని గుఱించి గలదు. నాని ననుసరించియే శాకపాణ్యాద్యాచార్యులు విస్తరింపఁజేసిరి. బ్రహ్మయజ్ఞమునందు మనము “స్సమామ్నాయ స్సమామ్నాయే” అని పఠించునది యాస్కక్యత నిరుక్తములోని వాక్యమే. నేద్యాచార్యులచేసినది చాలసహాయము నొనర్చును.

౫. జ్యోతిషము.

జ్యోతిష మనఁగా జ్యోతిస్సులయొక్క శాస్త్రము. “జ్యోతిః” అనఁగా (ఆకాశమునందు) ప్రకాశించునది. అనఁగా పరిత్రమము. వానిని తెలిసికొనినందువలన మనకుఁ గలిగడింపఁ జేయునదిగా ప్రతీతియున్నది. కొని బ్రహ్మకల్పభేదమువలనఁ గల కాలధేయమును కొలుదుటయును ఇంకఁ బ్రపంచమునఁగల జీవులకు నెలుఁగు కలుగుటకును గ్రహగతిత్రాదిమండలములు ఈశ్వరునిచేత నిర్మింపఁబడినవి. వీనిచేత, అహోరాత్ర పక్ష, మాస, ఋతు, ఆయన సావత్సరాదు లేర్పడినవి. ఈశాస్త్రమువలన వేదమునందు విధించిన సంధ్యావాదనాది విధులకు విధించిన కాలమును మన మెఱుంగవచ్చును. ఇందువలన నీ దీనిని వేదాంగముగ గ్రహించిరి. దీనిక లగధంబుహముని సూత్రికాదులు. ఈలగధ సూత్రిములకు భాష్యముగలదు. బ్రహ్మయజ్ఞమున క గలది దీనినే పఠింపుచున్నాము. ఈశాస్త్రమునుసూర్చ్యమే సోమ, సూర్య, ఆర్యభట, బ్రహ్మ, రోమక, వ్యాస, పైల, వాసిష్ఠము లను ఋషినిహితములును, వానివ్యాఖ్యానములను అనుసరించి భాష్యవాదాచార్యులు లొనర్చిన గ్రంథములును అనేకములు గలవు. ఈశాస్త్రమునందు ప్రధానముగ ౪ విషయములుండును :—ఆవి సిద్ధాంతము, చారితము, ముహూర్తము, ప్రశ్నము అనియుండును. చారితవిషయమునందు మినిమహాముని రెండు అధ్యాయములుగల సూత్రియు సాంఖ్యయు న్నాడు. ఇంతియగాక :—పారాశరీయము, కాలకల్పము, కేకశము, సిద్ధాంతరహస్యము, జాతకాధరణము, జాతకసాధనము, కా

లామృతము, జ్యోతిషరత్నావళి, గ్రహలాఘవము, నృసింహము, కా
శ్యప సంహిత, వృద్ధవాసిష్ఠము, బృహజ్జాతకము, దైవజ్ఞవిలాసము,
కాలప్రకాశిక, ముహూర్తదర్శనము, ముహూర్తమార్తాండము, మా
ధవీయము, నక్షత్రకళాపిలాసము, దైవజ్ఞభరణము, మల్లినాథీయ
ము, గణకానందము, శిష్యధీతంత్రము, ప్రకాశిక, జ్యోతిషాభరణ
ము, జ్యోతిషసంహిత, జ్యోతిషార్ణము, ప్రభాకరీయము, సిద్ధాంతశే
ఖరము, మొదలగుగ్రంథము లనేకములుగలవు. వీనిలో ప్రాచీనులొన
ర్చిన గ్రంథములందుతప్ప తక్కిన నవీనులగ్రంథములందు అపశబ్దములు
తఱచుగనుండును. కొన్నితావులందు అపశబ్దబాహుళ్యముచేత తా
త్పర్యబోధకూడ కాకుండుటయుఁ గలదు. ఈజ్యోతిషశాస్త్రము నాలు
గులక్షలపరిమితిగల గ్రంథముగలదని వాడుక గలదు.

౬. క ల్ప ము.

కల్పించునది కావున కల్పమని చెప్పఁబడును. వేదమునందు
విధింపఁబడిన దర్శపూర్ణ మాసాది యాగములందలి క్రియలయొక్క
అనుక్రమమును బోధించునదియని భావము. ఈకల్పసూత్రములు వేదచ
తుష్టయమునకు సంబంధించిన భిన్నభిన్నశాఖకును ఒక్కొక్కటిచొప్పున
పుట్టియున్నయవి. యజుర్వేదమునకుఁగల నూటయొక్కశాఖలలో కాల
నశముచేత నశించినవిపోఁగా ఇపుడు ఆపస్తంబ, బోధాయన, సత్యాషా
ధ, ఔఖియవై ఘానస, భారద్వాజ సూత్రములును, కాత్యాయన,
మానవీయసూత్రములును నిల్చియున్నయవి. మాధవాచార్యులవారు
కృష్ణయజుర్వేదమును వినరించునపుడు ఆపస్తంబ, బోధాయనసూత్ర
ములను, శుక్లయజుర్వేదమునకు వ్యాఖ్యానమొనర్చునపుడు కాత్యాయ
నసూత్రమును గ్రహించి వివరించియున్నారు. ఆపస్తంబ శ్రౌతసూత్ర
ము ౩౨ పన్నములనియు, బోధాయన శ్రౌతసూత్రము ౧౦౧ పన్నము
లు గలదనియు వాడుకగలదు. శ్రుతియనఁగా వేదము. శ్రుతియందువి
వరింపఁబడిన కర్మలు శ్రౌతములు. అవిప్రధానకర్మలు, తదాగకర్మలు
అనిద్వివిధములు. వానివిధమును కల్పసూత్రాధ్యయనమొనర్చి చేయి
చువారలు ఋత్విక్కులు శ్రౌతులు అనిపిలువఁబడుదురు. యజుర్వేదక
ల్పసూత్రజ్ఞులు అధ్వర్యులని పిలువఁబడుదురు. ఋగ్వేదకల్పసూత్రజ్ఞులు

హోత లనివచింపఁబడుదురు. సామవేదసూత్రజ్ఞులు ఉద్ధృతలని చెప్పఁ బడుదురు. అథర్వవేదకల్పసూత్రవేదులు ఆగమికులు అని వచింపఁబడుదురు. ఈసూత్రములలో కొన్నిసూత్రములను గృహ్యసూత్రములు, ధర్మసూత్రములు అనియు ప్రత్యేకశాఖలుగలవు. గృహ్యసూత్రములందు వివాహాపనయనాదిహోదశకర్మలయొక్క విధానముగలదు. ఇందు విధానపరిచయకర్మలకు స్మార్తకర్మలని ప్రసిద్ధిగలదు. ఆపస్తంబకల్పసూత్రమునకు ధూర్తసావిత్రిమిత్రభాష్యము గలదు. ప్రతిజ్ఞసూత్రమునకు వేత్సేఱుభాష్యములు వ్యాఖ్యానములుగలవు. ఆపస్తంబమహాముని ఔర్ధ్వదై హిక సంస్కారమును గుఱించినసూత్రమును చెప్పక తనశిష్యుడగు భరద్వాజుమునిచేత తత్ సంస్కారమువారాత్రిము సూత్రముచేయించి తక్కిన గృహ్యకర్మలకును అగ్నిహోతాగృహ్యశ్రేయోధాగృహ్యత్రువులకును సూత్రముచేసెనని వామనియందున్నది. ఇట్లు గృహ్యదేశమునందు గ్రంథాక్షరములతో ముద్రింపఁబడిన అష్టమేఘప్రశ్నమునందు తత్ప్రశ్నము ఆపస్తంబీయమే అనివాయఁబడియున్నది. ఔర్ధ్వదై హిక సంస్కారములలో అనాహితాగ్నికి చేయున స్కారము, అహితాగ్నికి చేయుసంస్కారము వేత్సేఱుగఁ గలదు.

యజుర్వేదమునందు యజ్ఞమునకు వలయు ప్రధానమంత్రములుండును. అనఁగా హోమము మున్నగు విచేయమంత్రములు యజుః. అట్టి హోమములందు హోమముచేయ నుద్దేశించి దేవతానామోచ్చారణమొనర్చుట కుపయోగించునవి మంత్రములు ఋగ్వేదమునందును పితృదేవతను పొగడునట్టి ఋక్కులయొక్క సమూహము స్తోత్రము అనఁబడును. అని చెప్పఁబడును. ఈఋక్కులలో నొకటిని సమూహముగా పితృమంత్రములగు సప్తస్వరములతో సామట ఉద్ధృతమని చెప్పబడును. అందు సామమనియు ప్రసిద్ధి. ఋగ్వేదమునకు ఆవ్యలాయనకల్పసూత్రము ప్రసిద్ధినందినది. సామవేదమునకు ఛాందోగ్యకల్పసూత్రము ప్రసిద్ధినందినది. ఈమూడువేదము లేకగీర్వాణమే సకలశాఖలవానికి సకలకీర్తివులను నెఱవేర్చును.

అథర్వవేదముమాత్రము వీనిని చెందక ప్రత్యేకముగ త్యేనయాగముమున్నగు ఆధిచారికకర్మలను శత్రుసంహారమే ప్రయోజనము

గాఁగల జపహోమాదులను విధింపుచుండును. ఆవేదమునందు ఆధర్వణ భద్రకాళి మున్నగు ఉగ్రదేవతల ప్రార్థనములు పలుతావులఁగలవు. ఆ మంత్రములకుఁఆకర్షణము, స్తంభనము, మారణము, మోహనము, వశీకరణము, ఉచ్చాటనము అను షట్ప్రయోగములు మున్నగుచానిని బోధించుటకు దూర్వాసకల్పసూత్రము మున్నగునవి కలవు. ఇయ్యది మంత్రశాస్త్రము (ఆగమశాస్త్రము) అని చెప్పబడును. ఈయధర్వవేదమునకు కౌశికకల్పసూత్ర మనుకొక సూత్రము గలను. అయ్యది మనకు ఇప్పుడు లభించును.

షడంగవివరణము సమాప్తము.

ఉపాంగములు. ౪. ౧. మీమాంస.

మీమాంస యనఁగా విచారణ. చానిని చేయుశాస్త్రమునకు కూడ మీమాంస యనుపేరే. ఇయ్యది పూర్వమీమాంస యనియు, ఉత్తరమీమాంసయనియు ద్వివిధము. వీనిలో పూర్వమీమాంస యనునది జై మినిమునిచేత ౧౨ అధ్యాయరూపముగ సూత్రములుగా రచింపబడినది. ప్రతిఅధ్యాయమునకు ౪సి పాదములు. ౩, ౯, ౧౧వ అధ్యాయములకు మాత్రము ౪ పాదములు గలవు. మొత్తముమీఁద ౧౨ అధ్యాయములకు ౬౦ పాదములు గలవు.

సూత్రములు ౨౬౫౨ అనియు అధికరణములు ౯౯౫ అనియు శ్రీమధవాచార్యులవారు చెప్పియున్నారు. ఈగ్రంథమునకు శబరభాష్యము గలను. ఈసూత్రార్థము వినరముగా గ్రహించుటకుగాను మాధవాచార్యులవారు “జై మినియన్యాయనూలావిస్తరము” అను పేరుతో శ్లోకరూపముగను వాక్యరూపముగను రచించిరి. పూర్వమీమాంస యొక్క ముఖ్యతాత్పర్యము శ్రుత్యర్థమును నిశ్చయించుట అని చెప్పియున్నాను. వేదార్థమునందు సామాన్యముగ విరోధముగ తోచు సకలవిషయములు యుక్తులతో సప్రమాణముగ పరిష్కరింపబడి యుండుటచేత నే ఈశాస్త్రమునకు ఇట్టిగౌరవము కలిగియున్నది.

అగ్రవాదములు :—సద్వద్ధివాదము, అసద్వద్ధివాదము, భూతార్థవాదము అని త్రివిధము. వీనిలో అసద్వద్ధివాదము లసత్యమైనట్లు మీమాంసకు లంగీకరించును శిశువునకు పాలు త్రాగిన జుట్టు ఎదుగును.

మందు అంతయు బెల్లమునగలిగిదే అనుచువ్యధగృహములనలె గొలెమునందు ప్రవర్తింపజేయుటకు యున్నవని సమాధానమును చెప్పెను న్నాడు. ఈవిషయమును కలికలుషాక్రాంతిబుద్ధులు అనునవారు వినినదిగ నేదములను తదనుసారములగు పురాణములను ఆశ్లేషమున వివరింపజేయుచు భుత్వమును సమర్థించుకొనుటకుగాని మఱొకందులనలె గాదు. ప్రత్యక్షమునూనూనాదిప్రమాణములకు విరోధముగల గతులను తేలికగా వివరింపజేయుచు పురాణవచనములను మీమాంసకులు వివరింపజేయుచు గొలిచి బాధలు సవరించి పరిష్కరించి యున్నారు. బాధకముగ నొకరుకు తోచినతావు లన్నియు విచారించి నిర్ణయించియున్నారు. కావున బుద్ధిమంతుడగువాడు సంత్రప్రజాయజ్ఞుడై విద్యను నునిచును తేలికగా లగించు గలసాశయములను అడిగి తెలిసికొని సందేహాన్వితములగు వలయును గాని మూఢులవచనములను విశ్వసించి నాకుమారులను మాణ్యమును చెందఁదగదు.

వ్యాసులవారు వేదాంతసూత్రములను (గీని శాస్త్రములను) యనియెదరును) చేసియున్నారు. ఇయ్యది యునివేదములను గలవిషయములను శాస్త్రానుసారముగ విమర్శించును. అయ్యుచును మూల శాస్త్రము ౪ అధ్యాయములగును, ప్రతి అధ్యాయమున ౪ అంశములుగను ప్రతిపాదము కొన్ని సూత్రములుగను పోధి, పరిభాషణ. ఈ సూత్రములకు భాష్యము లనేకములు గలవు. వానిలో ౧. శంకర, రామానుజ, మధ్వభాష్యములు సుప్రసిద్ధములు. బి. వి. వి. సూత్రముగ పఠించినసూత్రముననే మఱొకభాష్యము ౨. శంకరసూత్రములను పఠించుటచేతను, ఒకరు మఱొకవిధముగ సూత్రమును వివరించుచు తను సూత్రసంఖ్యయు అధికగణనఖ్యయు పెచ్చుకట్టుటగల గాదు. మఱొక శంకరభాష్యానుసారము సూత్రములు. ౧౨౨౦ అధికగణనములు. ౧౨౨౧ రామానుజభాష్యానుసారము ,, ౧౪౫ ,, ౧౨౪ మధ్వభాష్యానుసారము ,, ౧౪౬ ,, ౧౨౫

జానమును బోధించుట ఉత్తరమీమాంసానుకూలము. మధ్యమీమాంసానుకూలము. భారతీతీర్థులనువా కౌనర్చిన ప్రియానిన న్యాయముల వివరించుము ఇందులకు చాల నుపకరించును.

న్యాయశాస్త్రము.

న్యాయమనగా దృష్టాంతము. దీనివలన తెలియని గవయాది పదార్థములను తెలిసిన గోవుమున్నగుపదార్థములను గల బటిచి గవయాదిపదార్థము ల్లికివే యని తెలుపవచ్చును. కావున ప్రమాణము మున్నగు భోడశపదార్థములం దొకటి యగు దృష్టాంతపదార్థమునకు నామమగు న్యాయశబ్దముతో శాస్త్రమునకుఁ బేర్చేయుటబడినది. ఈన్యాయముయొక్క బలముచేతనే పంచాయనవాక్యములుగల అనుమానప్రమాణము ప్రకాశించును. దానిచేత మనకుఁ గనంబడని ఆకాశాది బ్రహ్మాంతపదార్థముల సాధించుట. ఈశాస్త్రముచేత తక్కుశాస్త్ర మనియు ప్రమాణశాస్త్ర మనియు నై శేషేకశాస్త్ర మనియు నామధేయములు గలవు. ఈశాస్త్రము ప్రమాణాది భోడశపదార్థములకు గురుతులను తెలుపును.

పురాణములు.

పురాణము అనగా పూర్వమునం దున్నది. (అనగా నెనుక జరిగినవిషయము.) అట్టిదానిని బోధించుగ్రంథమునైతము పురాణ మున బడును. ఆపురాణమనునది కాలవశముచేత ఖలము లయినవేదశాఖలయ్యమును బోధింపుచు వేదాంగమున కుపబృహక మయి యున్నది. (ఉపబృహక మనగా సమీపమునందుండి విశేషముగఁ జెప్పుట) ప్రభు వాజ్ఞానిచురీతిగ వేదము విధినిషేధములఁ జెలుపును. పురాణములుమాత్రము అటుల కాక దేవతలు, బ్రహ్మస్థులు, రాక్షసులు, మనులు మున్నగు మహాత్ములపుణ్యచరిత్రములను వినిపించుచు, తదాక గురమానందు జనుల కభిరుచిని విశేషించి కలుగఁజేయుచు “వృక్షిసుకర్మముల నొనర్చి పుణ్యలోకముల నుండి నేరక్షిని మనచేత కొనియాడఁ బడుచున్నారు. మనముకూడ నిదేరీతిగ చరించి సత్కీర్తిని గడియము” అని సత్కీర్తల నాచరింపఁజేయును. రాక్షసులు మున్నగు దురాత్ములొనర్చిన పాపకార్యములు, వారు అనుభవించిన సరికబోధలు మున్నగువానిని తెలుపుచు దుశుపనులనుండి మనుజులను త్రవ్వెను. ఇదియవేదములకును పురాణములకును గలవిశేషము. ఇయ్యది వేదకల్పసూత్రాదులవలె అత్యంత గ్రహముగ నుండవలయును గలవిగ నుండును. వే

దములందువలె నిందు స్వరోచ్ఛారిణకష్టములేదు. స్త్రీశూద్రులు మున్నగువారు పఠించుటకుగా నుద్దేశింపఁబడుటచేత సాగ్రహించి విషయములు బోధింపక విస్తృతముగ బోధించియున్నారు. పీఠిక వ్యాసముహర్షి రచించెను. ఇతఁడు సత్యవతీదేవికిని పరాశరామహర్షికిని దన్మించెను. ఇతనికి సాత్యవతేయుఁ డనియు, బాదరాయణుఁ డనియు, కృష్ణదైవపాయనుఁ డనియు నామాంతరములు గలప్ర. ఇతఁడు తిండియు తీసి అతీతానాగతవర్తమానకల్పముల స్థితిగతులను కరణామలకిణుల్యంబుగ నెఱింగి పరశురామయుద్ధాది భయంకరజనమరణ కమఁచేసెను. తస్మాత్ప్రాయము లయినవేదాదిశాఖలయభిప్రాయ మంతయు దనులయందు వ్యాపింపఁజేయుటకుగాను పురాణముల నొకప్పుడు. ఇతఁడు శిష్యులనేకులకు వేదాదికమును పురాణాంతమును బోధించెను. అందుపైలుఁడనుశిష్యుని ౨౦ థేదములుగల ఋగ్వేదశాఖలకు ప్రవర్తించుననిగాను, వైశంపాయనుఁడనుశిష్యుని ౧౦ థేదములుగల యజుర్వేదశాఖలకు ప్రవర్తించుననిగాను, జైమిని యనుశిష్యుని ౧౦౦౦ థేదములుగల సామవేదశాఖలకు ప్రవర్తించుననిగాను మును తుఁడను శిష్యుని ౧౦ థేదములుగల అథర్వవేదశాఖలకు ప్రవర్తించుననిగాను నియమించెను.

ఇతఁడు వేదశాఖలను చక్కఁగ వ్యాపింపఁజేసెనని. ఇప్పుడవేదవ్యాసుఁడను నామ మీరీతిగఁ గలిగెను.

గోమహర్షుఁడను నామాంతరముగల సూతుఁడు పాఠవేదాదివిద్యబృంహకములగు పురాణముల నుపదేశించి వాదని యాయ బోధించుటకును, శ్రోతలకు సమగ్రముగ వినిపించుటకును వెలయు. అప్పుడాత్మ్యమునుకూడ కలుగఁజేసెను. అష్టాదిశ పురాణములవిషయము పురాణానుక్రమము ఒక్కొక్కపురాణవిషయమున దొకవిధముగ నున్నది. పురాణశ్లోక సంఖ్యయు ఆయాపురాణములయొక్క సులభముచేత భేదమెచ్చుతక్కువగ నుండును. అందు కొన్ని పురాణములు దేవముక్తిమునుమాత్రమే చెప్పియున్నవి కాని గ్రంథములైనవియు దేవముందుండలేదు. కొన్ని పురాణములం దుభయమును బోధించియున్నారు. ఆదివిధములగు విషయములు సులభముగ తెలియటకుగానఁ జూరది పథకమును వ్రాయుచున్నాఁడను.

ఈక్రీడిపురాణములందు పురాణక్రమ మీ విధముగ చెప్పబడియున్నది :

విష్ణుపురాణము సారము	మార్కండేయపురా ణముసారము	లింగపురాణము సారము	వారాహపురా ణముసారము	కూర్మపురాణము సారము	పద్మపురాణము సారము
1 బ్రాహ్మము	బ్రాహ్మము	బ్రాహ్మము	బ్రాహ్మము	బ్రాహ్మము	బ్రాహ్మము
2 పాద్యము	పాద్యము	పాద్యము	పాద్యము	పాద్యము	పాద్యము
3 నైషవము	నైషవము	నైషవము	నైషవము	నైషవము	నైషవము
4 శైవము	శైవము	శైవము	శైవము	శైవము	శైవము
5 భౌగవతము	భౌగవతము	భౌగవతము	భౌగవతము	భౌగవతము	భౌగవతము
6 నారదీయము	నారదీయము	భవిష్యము	నారదీయము	భవిష్యము	నారదీయము
7 మార్కండేయము	మార్కండేయము	నారదీయము	మార్కండేయము	నారదీయము	మార్కండేయము
8 ఆగ్నేయము	ఆగ్నేయము	మార్కండేయము	ఆగ్నేయము	మార్కండేయము	ఆగ్నేయము
9 భవిష్యము	భవిష్యము	ఆగ్నేయము	భవిష్యము	బ్రహ్మపైవర్తము	భవిష్యము
10 బ్రహ్మనైవర్తము	బ్రహ్మనైవర్తము	బ్రహ్మనైవర్తము	బ్రహ్మనైవర్తము	లైంగము	బ్రహ్మనైవర్తము
11 లైంగము	సృషిహము	లైంగము	లైంగము	వారాహము	లైంగము
12 వారాహము	వారాహము	వారాహము	వారాహము	సాక్షాత్తము	సాక్షాత్తము
13 సాక్షాత్తము	సాక్షాత్తము	వామనము	సాక్షాత్తము	వామనము	సాక్షాత్తము
14 వామనము	వామనము	కౌర్మము	వామనము	కౌర్మము	వామనము

ఆ
య
లి
ర్వ
౦
భ
య
క్తు.

15	కొర్కము	కొర్కము	కొర్కము	కొర్కము	22
16	మాత్స్యము	మాత్స్యము	మాత్స్యము	మాత్స్యము	
17	గారుడము	గారుడము	గారుడము	గారుడము	
18	బ్రహ్మాండము	బ్రహ్మాండము	బ్రహ్మాండము	బ్రహ్మాండము	

ఈక్రిందిపురాణములందు పురాణములక్రమము, శ్లోకసంఖ్యయు తెలుపబడియున్నది.

ఆంధ్రము ప్రికింజ న్రాయుచున్నది.

శివపురాణము	దేవీభాగవతము	శ్రీమద్భాగవతము	నాండియమతాను	బ్రహ్మైవ సత్తము	మాత్స్య మతాను	ఈ
1 బ్రాహ్మము	మాత్స్యము	బ్రాహ్మము	బ్రాహ్మము	బ్రాహ్మము	బ్రాహ్మము	22
2 పాక్షము	మాత్స్యము	పాక్షము	పాక్షము	పాక్షము	పాక్షము	22
3 పాక్షము	పాక్షము	పాక్షము	పాక్షము	పాక్షము	పాక్షము	22
4 పాక్షము	పాక్షము	పాక్షము	పాక్షము	పాక్షము	పాక్షము	22

5 భవిష్యము ౧౮౫౦౦	బ్రాహ్మము ౧౦౦౦౦	భాగవతము ౧౮౦౦౦	భాగవతము ౧౮౦౦౦	భాగవతము ౧౮౦౦౦
6 మూర్క్కండేయము ౧౯౦౦౦	బ్రహ్మండము ౧౨౦౦౦	నారదీయము ౧౫౦౦౦	నారదీయము ౧౫౦౦౦	నారదీయము ౧౫౦౦౦
7 ఆగ్నేయము ౧౬౦౦౦ ?	బ్రహ్మనైవర్తము ౧౮౦౦౦	మూర్క్కండేయము ౧౯౦౦౦	మూర్క్కండేయము ౧౯౦౦౦	మూర్క్కండేయము ౧౯౦౦౦
8 నారదీయము ౧౫౦౦౦ ?	వామనము ౧౦౦౦౦	ఆగ్నేయము ౧౫౦౦౦	ఆగ్నేయము ౧౫౦౦౦	ఆగ్నేయము ౧౫౦౦౦
9 భాగవతము ౧౮౦౦౦ ?	వాయుపురాణము ౧౦౬౦౦	బ్రహ్మనైవర్తము ౧౮౦౦౦	భవిష్యము ౧౪౫౦౦	భవిష్యము ౧౪౫౦౦
10 బ్రహ్మనైవర్తము ౧౮౦౦౦ ?	నైషధము ౨౩౦౦౦	భవిష్యము ౧౮౫౦౦	బ్రహ్మనైవర్తము ౧౮౦౦౦	బ్రహ్మనైవర్తము ౧౮౦౦౦
11 లైంగము ౧౧౦౦౦ ?	వారాహము ౧౪౦౦౦	లైంగము ౧౧౦౦౦	లైంగము ౧౧౦౦౦	లైంగము ౧౧౦౦౦
12 వారాహము ౧౪౦౦౦ ?	ఆగ్నేయము ౧౬౦౦౦	వారాహము ౧౪౦౦౦	వారాహము ౧౪౦౦౦	వారాహము ౧౪౦౦౦

ఆగ్నేయము.

ఈక్రిందిపురాణములందు పురాణములక్రమము, శ్లోకసంఖ్యయు తెలుపబడియున్నది.

ఆపథకము సీక్రింద వ్రాయుచున్నారము.

శివపురాణము సారము	దేవీభాగవతము సారము	శ్రీమద్భాగవ తానుసారము	నారదీయమతాను సారము	బ్రహ్మనైపర్థమ తానుసారము	మహాత్మ్యమతాను సారము
13 స్కాందము ౧౨౪౦ ?	నారదీయము ౨౫౦౦౦	స్కాందము ౧౦౦౦౦	స్కాందము ౧౦౦౦౦	స్కాందము ౧౦౦౦౦	స్కాందము ౧౦౦౦౦
14 వామనము ౧౦౦౦౦	సాచ్చిము ౫౫౦౦౦	వామనము ౧౦౦౦౦	వామనము ౧౦౦౦౦	వామనము ౧౦౦౦౦	వామనము ౧౦౦౦౦
15 కౌష్ఠ్యము ౫౫౦౦ ?	కౌష్ఠ్యము ౧౦౦౦౦	కౌష్ఠ్యము ౧౦౦౦౦	కౌష్ఠ్యము ౧౦౦౦౦	కౌష్ఠ్యము ౧౦౦౦౦	కౌష్ఠ్యము ౧౦౦౦౦
16 మాత్స్యము ౧౦౦౦౦	కారుడము ౧౦౦౦౦	మాత్స్యము ౧౦౦౦౦	మాత్స్యము ౧౦౦౦౦	మాత్స్యము ౧౦౦౦౦	మాత్స్యము ౧౦౦౦౦
17 కారుడము ౧౦౦౦౦	కౌష్ఠ్యము ౧౦౦౦౦	కారుడము ౧౦౦౦౦	కారుడము ౧౦౦౦౦	కారుడము ౧౦౦౦౦	కారుడము ౧౦౦౦౦
18 బ్రహ్మశ్రీము ౧౦౦౦౦	కౌష్ఠ్యము ౧౦౦౦౦	కౌష్ఠ్యము ౧౦౦౦౦	కౌష్ఠ్యము ౧౦౦౦౦	కౌష్ఠ్యము ౧౦౦౦౦	కౌష్ఠ్యము ౧౦౦౦౦

ప్రమాణనచనములు.

౧. విష్ణుపురాణమునందు: —

అష్టాదశపురాణాని పురాణజ్ఞాః ప్రచక్షుతే ।
 బ్రాహ్మం పాద్మం వైష్ణవం చ శైవం భాగవతం తథా ॥
 తథాన్యం నారదీయం చ మార్కండేయం చ సప్తమం ।
 ఆగ్నేయ మష్టమం చైవ భవిష్యం నవమం స్మృతం ॥
 దశమం బ్రహ్మకైవర్తం లైంగ మేకాదశం స్మృతం ।
 వాగాహం ద్వాదశం ప్రోక్ష స్కాన్దం చాత్ర త్రయోదశం ॥
 చతుర్దశం వామనం చ కౌర్మం పంచదశం తథా ।
 మాత్స్యం చ గారుడం చైవ బ్రహ్మాండం చ తతఃపరం ॥

విష్ణు...తృతీయాశ ౬ అధ్యాయో శ్లో. ౨౦-౨౩.

౨. మార్కండేయపురాణమునందు: —

శ్లో. అష్టాదశపురాణాని యాని ప్రాహ పితామహాః ।
 బ్రాహ్మం పాద్మం వైష్ణవం (చ) శైవం, భాగవతం, (తథా) ॥
 (షష్ఠం భవే) నారదీయం, మార్కండేయం, (చసప్తమం ।
 ఆగ్నేయం, (మష్టమం ప్రోక్షం) భవిష్యం (నవమంతథా) ॥
 (దశమం) బ్రహ్మకైవర్తం లైజ్జ (మేకాదశం స్మృతం) ।
 వాగాహం (ద్వాదశం ప్రోక్షం) స్కాన్దం (చాత్ర త్రయోదశం) ॥
 (చతుర్దశం) వామనంచ కౌర్మం (పంచదశం స్మృతం) ।
 మాత్స్యం చ గారుడం చైవ బ్రహ్మాండం వాయసీయకం ॥
 అష్టాదశపురాణానాం నామధేయాని యః పఠేత్ ।
 త్రిసంస్థా జపతో నిత్య మశ్వమేధఫలం లభేత్ ॥

మార్కం॥ ౧౩ అధ్యాయో శ్లో. ౧-౪.

ఇట్లే యితరపురాణములందును గలవు. గ్రంథవిస్తరభీతిచే ఒకపురాణమునందుండిమాత్ర మిశ్లోకముల నుదాహరించుచున్నాము.

మాత్స్యపురాణమునందు: —

౧. బ్రాహ్మం తద్దశసాహస్రం (౧౦) పురాణం పరిక్షీర్తితం । ౧౩
౨. పాద్మం తు పంచపంచా శత్సహస్రాణి (౫౫) సిగద్యజే ॥ ౧౫
౩. యత్రాహ ధర్మా నభిలాత్ తనుక్తం వైష్ణవం బుధైః ।

- త్రయోవిశతిసాహస్రం (౨౩) తస్మై రాజం పితృభూతాః ౧
 ౪. యదేత ద్వాదశసాహస్రం స్యా ద్రూఢమౌషధ్యసంయుతమ్,
 ద్వాదశైవ సహస్రాణి (౧౨) పురాణం తదిదమౌషధ్యమ్ ౨
 ౫. తద్విష్ణౌ యోగోద్భవం తోకే తద్భాగినం ముచ్యతే.

* * * * *

- అష్టాదశసహస్రాణి (౧౮) పురాణం తస్మై రాజమ్ ౩
 ౬. పంచవింశత్సహస్రాణి (౨౫) నాగోయం తదుచ్యతే ౪
 ౭. పురాణం సవసాహస్రం (౨౦) మౌక్త్యే నేయ ముచ్యతే ౫
 ౮. నసిష్టాయాగ్నినా పోక్తి మాగ్నేయ తస్మై రాజమ్ ౬

* * * * *

- తచ్చ షోడశసాహస్రం (౧౬) సర్వోత్తమం లభ్యమ్ ౭
 ౯. చతుర్దశసహస్రాణి (౧౪) తథా పంచశతానిచ ౮
 భవిష్యచరితప్రాయః భవిష్యం తదిదమౌషధ్యమ్ ౯
 ౧౦. తదష్టాదశసాహస్రం (౧౮) బ్రహ్మకై వత్ ముచ్యతే ౧౦
 ౧౧. కల్పితం లైంగ మిత్యుక్తం పురాణం బ్రహ్మచారియః,
 తదేకాదశసాహస్రం (౧౧) శ్లోకన్యాయ సత్యమ్ ౧౧
 ౧౨. విష్ణునాభిహితం త్కోఽత్య తద్వారాహ మౌషధ్యమ్ ౧౨

* * * * *

- చతుర్వింశత్సహస్రాణి (౨౪) తస్మై రాజం మౌషధ్యమ్ ౧౩
 ౧౩. స్కంధం నామ పురాణం తన్నిష్ఠమే సత్రయోగశః ౧౩
 సహస్రాణాం శతం (౧౦౦) యోగ మితి మన్వీషుచ్యతే ౧౪
 ౧౪. త్రివర్గ మభ్యధా త్తచ్చ వామం తస్మై రాజమ్ ౧౪
 *చతుర్దశసహస్రాణి (౧౪) పుగ్మకల్పాను సవమ్ ౧౫
 ౧౫. కూర్మ తుషటసహస్రాణి (౧౫) అష్టకల్పాను సవమ్ ౧౫
 ౧౬. తన్మాత్రే మితి జానీధ్వో సహస్రాణి సత్యమ్ ౧౬
 ౧౭. అధికృత్యా బ్రవీద్విష్ణు ధారణం తద్విష్ణవే ౧౭

+ తదష్టాదశకం చైవ (౧౮) సహస్రాణి ముచ్యతే ౧౮

౧౮. తచ్చ ద్వాదశసాహస్రం (౧౨) బ్రహ్మకై వత్ ముచ్యతే ౧౮
 పురాణవరం శ్లోకం... ౭౦ మన్వీషు ౧౯ బ్రహ్మచారియమ్.

* పురాణం దశసాహస్రం | సర్వదశసహస్రాణి.

ఉపపురాణములు ౧౮: — సనత్కుమారీయము, నారసింహీయము, స్కందపురాణము, శివధర్మము, దౌర్వాససము, నారదీయము, కాపిలము, మానవము, ఔశనసము, బ్రహ్మాండము, వారుణము, కాలికాపురాణము, తైంగము, సాంబము, సౌరము, పారాశర్యము, మారీచము, భార్గవము.

ఈ ౧౮ ఉపపురాణములు మునులు కొంతయు రచించియుంటేలియనచ్చెడిని. పురాణములం దంతట స్థము, ప్రతిస్థము, వ శము, మన్వంతరము, వింశానుచరితము, అను పంచలక్షణము లుండును. శ్రీకృష్ణభాగవతమునందు ౧౦ లక్షణములు కలిగియున్నవి.

ఈపురాణము లన్నియు సులభ శైలియందుండి చమపరులకు సులభముగ అర్థము చేలిసకొన వీలుకలిగి చదువుచున్నవారు చదువువారి మనస్సులను తమయందు లీనముగ చేసికొనుటకు పీఠగుసటికి గుణము కలిగి యున్నవి. కావుననే పురాణములు స్త్రీశూద్రులకుగాను రచింపఁబడిన వని మనగ్రంథములందున్నను ఈకాలపు బ్రాహ్మణాదిద్విజాతులు వేదముచదువకంటె పురాణములందు ఎక్కువప్రవేశమును పొందియున్నారు. పలువురు వానిని దేశభాషలలోనికి పరివర్తనముచేసి జనులకు సనాతనధర్మమునకు ఆసక్తిని కలిగించుచున్నారు. ఇట్టి పురాణములే లేకున్న మనదూర్వుల శౌర్య, ధైర్య, గాంభీర్య, దాతృత్వాదిగుణములను మన మెఱుంగఁజాలక గాఢాంధకారమున మునిగి యుండుము. ఇట్టివానిని లోకమునందు వ్యాపింపఁజేష్ఠింపఁగఁగలిగినవారు కవిపుంగవుల కొక పర్యాయము నమస్కరింపఁగలము.

ఈవిధమున ఆయాపురాణములందు కొక్కొకవిశేష ముండును. భగవద్గీతనియందు (అనగా నారాయణనియందు) నిష్ఠగలది శ్రీభాగవతము. భగవద్గీత (అనగా పరాశక్తి) యందు నిష్ఠగలది దేవీభాగవతము. ఈరెండుగ్రంథములకు స్కందములు ౧౮ శ్లోకములు ౧౦ వేలు అను లక్షణము సమానముగ నున్నది. శైవులు శాక్తాలు శ్రీభాగవతము ఉపపురాణముగాని పురాణము గాదని పలికెదరు. వైష్ణవులు అష్టాదశైక్యదేశులు అందులకు వ్యత్యయముగ నుచింతింతురు. ఉభయులవినాదమును తీర్చునట్టివాఁడ్యము మహావైష్ణవురాణమునందు గలదు గాని ఆవాక్య

మునకు తమతమవాదములకు సంబంధించుగీతగ అర్థములు చూపింబాటు చేసికొని వాదించుచున్నారు. పురాణములలో దేవతానియనునది కథకును మఱొకదానియందు ముక్తికథకును విరోధము తోచుచున్నది. బ్రహ్మదినమునకు కల్పమని పేరు కావున అర్హకల్పములో మునకుల కల్పవలెనే బ్రహ్మయొక్క సృష్ట్యాదివ్యాపారములకూడ నున్నవని నొకటి చాల సరిగా ఉడుటయు కొన్ని భేరిమటయు గలదు కావున కల్ప భేదమునం దటుల సరిగె నని సమాధానముకూడ మున్నెన్నిపుడైననును గలదు. కావున కథలను సాకల్యముగ ననగాహించుకొని సమాధాన క్రమము నెఱుంగక పురాణము అప్రమాణము అనుట మిథ్యావర్తనయము కాదు.

శివ, విష్ణు, శక్తి, సూర్య, గణపత్యాదు ముఖ్యులలో నెవరిష్ణు పక్షములవారు తమతమ దేవతలను హనును దెప్పింపుచున్నారు సాత్త్వికము లనియు తక్కినవి రాజసాహవసములు అర్చన మున్నవనూ ణములు కావనియు వాదింతురు. వీరికడ నొక భాగ్యము నొకానొకరు తమతమప్రతిపక్ష మతస్థులను తొడ్డు లనియు, నాడును అడుగు, కొన్నితావుల తొడ్రాదులనుగను నిగదాతురు. కాని మహిమలు ప్రతి ధము వచ్చినపుడు దేవతావాదు లుకలలు ప్రవ్రుచును. వీరి మతము వేదవ్యాసులవారి పరమతాత్పర్య మేమనగా: — సర్వమును సర్వము పుండ్రై ఉపనిషత్ప్రతిపాద్యుడగు బ్రహ్మయే సర్వమునును సర్వవిష్ట్యాదిరూపము లన్నియు లేలలే కావున ఇట్టిలల కథలను ముట్టచేత వ్యాసులవారు ఇతర దేవతానిరసరపూర్వకము ప్రవృత్తియేమియును చుట ఆయనయభిప్రాయము. కాని దుష్టములయు సద్గుణులయును ఈ విషయమును ఆయామతముల నొకదానివేమియును జేయుట నొకరికే తగవు లాడెదరు. మహావిద్యా సులుకే సువిధముగా ముఖ్య పశుప్రాయులగు సామరులకును స్థూలార్థములనును సుషుప్తయము నొకయ లేదని మనము చింతింపసక్కుము లేదు.

పురాణముల నెఱి గించువాంకి చింతించువాంకి వీరికలదు లేదు. వారు మీమాంసకు ల గీకరించిన ప్రత్యక్ష, అనుమాన, సామాన్య శబ్ద, అర్థాపత్తి, అనుపలబ్ధులను ప్రమాణములు గాక, సాధనము

ఐతిహ్యము అను ప్రమాణద్వయమునుసూడ అంగీకరించియున్నారు.

వేదములందుండు అర్థవాదవాక్యములను (అనగా ఫలస్తావక వాక్యములు) కథానూపమున పురుషప్రరోచనార్థము చెప్పబడి యుండుటచేత పురాణములు ర లక్షలశ్లోకములు కలిగి యున్నవి. పురాణము లలో కొందరిమతమున నొకపురాణమునకు కొంతసంఖ్యయు, కొందఱి మతమున మఱొకవిధముగు సంఖ్యయు కలిగియుండుటచేత సాఖ్యలో ర లక్షలకు కొంచె మెచ్చుతగ్గు లుండును. పురాణములను గుఱించి శైలిసికొనఁదిగిన సకల విషయములు మేము వ్రాసిన పురాణవిమర్శము నందు చూచునది.

ఈ మహాపురాణోపపురాణములు గాక బసవపురాణము, చిన్న బసవపురాణము, కన్యకాపురాణము, అనుసవి కలియగియుండు బుట్టిసవి. పురాణములను వినువారికి సత్క-ర్మానుష్ఠాన ప్రీతిపూర్వకముగ నాలుగు పురుషార్థములు కలుగును.

ధర్మశాస్త్రము.

ధర్మమనగా యజమానునిమనస్సహితాత్మయందు సామ్యరూపమున నుండుగుణము. దానికి సాధనముగ శ్రుతిస్మృతులందు విధించి యున్నక్రియకూడ ధర్మమనఁబడును. అట్టిధర్మము సాధ్యానందనము మొదలు అశ్వమేధపర్యంతముగల క్రయాకలాపము. ఈక్రియలు నిత్యమై యున్నవి. కకామ్యము లనుపేరి శ్రీవిధముగ వేదమునందు విధి పఁబడి యున్నవి. అయినను ఆవిధులను చేయునప్పుడు మనుజుఁ డుండవలసిననియమవిశేషములు వినరముగ్గురు విస్తృతముగను వేదముల దు పాలుపఁబడి యుండలేదు. అందులకుగాను ధర్మశాస్త్రము లనఁబడుఅష్టాదిశాస్త్రములును ఉపస్మృతులును పుట్టినవి. వీరియందు మనుష్యులకు ఆహితములను కలుగఁజేయుచట్టియు సరికఱోగాదిదాఖములను కలుగఁజేయుబ్రహ్మహత్యాదు లధర్మములు కావున వానిని చేయకుం డని బోధించుచు స్వర్గ ఆరోగ్యసుఖాదికమును కలుగఁజేయు జ్యోతిష్టోమాదికమును చేయుం డని ధర్మమునందు ప్రవృత్తిని బోధించుచుండును. ఇతరయే గాని అట్టి సత్కర్మల నాచరించునప్పుడు కర్మ (ఉండకూడదు, శిక్ష బ ధించు పేడఁ గూడదు పడకుండుగ ను డవలయును, అద్యంతములు నాచుట డవలయును

మున్నగు చిన్నచిన్నవిషయములు గంభీరాష్ట్రములను పాలించుటకు అధి-
 ప్రాయముగాఁ గలవేదిములందు వివరించియున్నది. ఈ తాన బ్రహ్మ
 ముఖమునాడి వినుపించిన శ్రుతితాత్పర్యములను అవిరోధమున న్నాయ-
 భువమనువు మున్నగు గౌ గురుచేత వారి హృదయములందు ప్రవేశి-
 పరమాత్మయే స్మరింపజేసెను. కావుననే పేనిక స్మృతియగును. వారి
 సనుసరించి కొండలు మునులు స్మరించువి శేషస్మృతి గనుననుచు
 యుచున్నవి.

మూలస్మృతులు. ౧౦

౧. న్యాయ భువమనుస్మృతి.

౨. బృహస్పతిస్మృతి.

౩. వసిష్ఠస్మృతి.

౪. కశ్యపస్మృతి.

౫. భారద్వాజస్మృతి.

౬. శతమస్మృతి.

౭. యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి.

౮. భృగుస్మృతి.

౯. నారదస్మృతి.

౧౦. విశిఖస్మృతి.

౧౧. వామనస్మృతి.

౧౨. న్యాయస్మృతి.

౧౩. కాశ్యపస్మృతి.

౧౪. అపస్తంబస్మృతి.

౧౫. అశ్వినీయస్మృతి.

౧౬. కశ్యపస్మృతి.

౧౭. కృత్తికాస్మృతి.

౧౮. హరితస్మృతి.

ఇట్టిస్మృతులను శేషస్మృతులను అని పిలువబడినవి. ఇట్లు పలుకుచు
 జరిగిన దేవతాస వాద భూమిసంవాదము. ఇట్టియున్నను ఈస్మృతులను
 మూలభూతములయిన ప్రతిన్యాయములను బాగుగా పఠించి వాటిని పాటించు
 ద్రి కమలాకరుడు మున్నగువారలు హేమాద్రి, విశ్వయ, నిలయ, శక్తి
 స్మృతి, స్మృతిరత్నమహాశాఖ, స్మృతిచక్ర, విశ్వశక్తి ప్రతిభా
 గు అనేకస్వతంత్రగ్రంథముల నుత్పన్నమునైనారు. మునుస్మృతి, విశ్వ
 భాషము శుక్లాకభట్టయము యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి, విశ్వభాషము
 జ్ఞానేశ్వరీయము, సరిస్వతిపిలాసము, సతాశాస్మృతి, విశ్వభాషము
 రాశిరమాధవీయము, అపస్తంబస్మృతి, విశ్వభాషము, విశ్వభాషము
 ము, ఇట్లునే ఇతరస్మృతులను వ్యాఖ్యానములు చేయుచున్నారు.

ప్రతిస్మృతియందును ఆధారకాండము, ప్రాయశ్చిత్తకాండము,

వ్యవహారకాండము, అను వి భాగములు గలవు.

౧. వీనిలో ఆచారకాండమునది బ్రాహ్మణాదిఛందాలాంతజాతుల ను ౧౮ వర్ణములుగ నేర్పఱచి ఆయావర్ణములవారు ఆచరించుకొనవలసిన సాధారణధర్మములను సత్యముమున్నగువానిని వచించి ముఖ్యజాతులగు బ్రహ్మతీత్రీయ వైశ్యులనుబ్రహ్మచర్య, గృహస్థ, వాసస్థ, పారివ్రాజ్యముల నెడిర ఆశ్రమములుగా నేర్పఱచి ఆయాశ్రమములందు ఆచరింపవలసిన స్నానసంధ్యావిధానములను చక్కఁగా బోధించును.

౨. చెప్పినవిధముగా ఆచరింపనందునలన కలిగినదోషములకు తుమాపణోపాయములను బోధించుభాగమునకు ప్రాయశ్చిత్తకాండ మని పేరు.

౩. వది వ్యవహారకాండము :—దేశాధికారి న్యాయసింహాసనాసీనుఁడై తాను పరిపాలించు దేశమునందలి జనులు ఒకరిచే ఒకరు అన్యాయమును పొంది తగవులాడుచు తనసమీపమునకు రాగా నిష్పక్షపాతముగ విమర్శించి అన్యాయ మొనర్చినవారిని శిక్షించి న్యాయ మార్గమువానిని రక్షించుటకు నేర్పఱచినవిధానమునకు వ్యవహారమని పేరు. ఈకాండమునందు వ్యవహార పదములు ౧౮.

౧. ఋణాదానము.

౧౦. ద్యూతసమాహ్వాయము.

౨. నిక్షేపము.

౧౧. వాక్పారుష్యము.

౩. సీమావివాదము.

౧౨. దండపారుష్యము.

౪. స్వామిచాలవివాదము.

౧౩. సాహసము.

౫. అస్వామిసేయము.

౧౪. విక్రయాసప్రదానము.

౬. దత్తాప్రదానికము.

౧౫. సంభూయసముత్థానము.

౭. ప్రీతానుశయము.

౧౬. స్తేయము.

౮. సమయావకర్మము.

౧౭. స్త్రీసంగ్రహణము.

౯. వేదనాదానము.

౧౮. స్త్రీపునసయోగము.

ఈ ౧౮ వ్యవహారపదములు.

ఈవ్యవహారమునకే ఈకాలమునందు వ్యాజ్యమునుపేరు వాడుకలో నున్నది. ఇవి యొక్కొక టనేక భేదములను పొందుచున్నది. వీనిని రాజ్యపురు పరిశీలించుచు దుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలనములు చేయవల

యును. ప్రజలు తాము పండించుకొనిన శాస్త్రసాయనముల నానాచాల రాజుల కియ్యవలయు నని మనశాస్త్రములు చెబును. శాస్త్రరచన కాండముచు గూర్చి వంగదేశీయసాక్షితులు ప్రధానోక్తము లయి నవి విధ సందేహనివృత్తికిగాను జగన్నాథ తొమ్మిది యాశాయము, అయిత వాహనీయము మున్నగు ప్రబలగ్రంథములను వ్రాయువాగు. మిగిలు ఒక్కొక్కయశమునకుగాను నాల్గవవ్రాత, నల్లవవ్రాతగానూ నా మున్నగు గ్రంథము లనేకములు పుట్టెనున్నవి. శాస్త్రములు, అయితశాస్త్రములు. ౨ దేశధర్మములు. ౩ కులధర్మములు. ౪ సుతధర్మములు. ౫ పక్షధర్మములు అని ౫ విధములయి చెబుచున్నది.

ఉపాగములవినోము పద్యం

($\frac{1}{2}$) ప వేగములు = ఆము స్థితిము.

ఆయువు = అనగా మనుష్యజీవితము బ్రహ్మచర్యము, వేదము = అనగా తెలుపుచున్నది. ఈ శాస్త్రమున ప్రధమము ముద్రమును దేవాసురులు మహావిషపాపము వారణ విషపు నిచ్చుటకయి శీతనముద్రపు, ధన్వ (అనగా పొ) యను ను - వేద నగుదన “ధన్వంతరి” యనువేరు నచ్చెను. అట్టి పేరును పొంది య బడిన శాస్త్రము ఆయుర్వేద మని పిలువబడుచున్నది. అనగా ఈ హేతుస్య-ంధము, లింగస్య-ంధము, శేషస్య-ంధము, అనగా ములు గలవు. అందు ప్రధమభాగమునందు వాతవిష్ణుశక్తియు, అధో స్థదోషత్రయముయొక్క ప్రకోపవేలపులుగల విష్ణుశక్తియు, అధో పియున్నారు. రెండవవియగు లింగస్య-ంధమునందు శక్తి-విష్ణుశక్తియు, వేలుపబడియున్నవి. మూడవవియగు శేషస్య-ంధమునందు శక్తి-మును నివారించజేయు శేషస్యములు మూడుగలవియు, అందు బడియుండును. ఈ గ్రంథము వాఙ్మాయమున వ్రేలికొని మూర్ధపుష్కరిగల అశ్వినీదేవత లిద్దరును కశ్యపుడు ఆశ్రయమునువాంఛించు నీతడును వివరించుచు గ్రంథముల వ్రేసెర్చియున్నారు. శ్రీమదాశ్వినీపుష్కరి శాస్త్రమునందు కాకోలము, కాలగటము, కాలహూము, కాలగ్రహము, శృంగ కేయము, బ్రహ్మపుత్రము, ప్రదీపము, వాతము, వాయుధము,

అను నవవిధనిషములయొక్క యుత్పత్తిస్థానములు, లక్షణములు విని యోగములు చెప్పబడియున్నవి. ఇదేవిధముగ తక్కినగ్రంథములందు వృక్షలక్షణము, పర్వతధాతులక్షణము, ద్రవ్యగుణపాతము, శరీరసప్త ధాతులక్షణము, కషాయాదిలక్షణము, రోగనిదానలక్షణము మున్నగునవి వివరింపబడి యున్నవి. ఈతీరున గ్రంథజాలము వృద్ధిచెందుచుండగా యోగశాస్త్రనిర్మాణముచేత చిత్తమాలిన్యరూపమగు తమమును పోగొట్టి పిదప అనతరించి పతాజలియనంబడి మహాభాష్యము నొనర్చి వాఙ్మాలిన్యాదిరూపములగు దోషములను పోగొట్టిన ఆదిశేషుడే చర కశాభ్యాధ్యాయపరంపరయొ దవతరించుటచేత చరకనామమును వహించి నైద్యసంబంధమగు సకలవిషయములు కలసివచ్చునటుల చరకతంత్ర మనియు, నైద్యక మనియు, నైద్యపాతంజలమనిపేరుగల చికిత్సాసూత్ర గ్రంథమును రచించెను. దీనికి సుశ్రుతుడు భ్యాష్యము నొనర్చెను. ఆ భాష్యమునకు పిదప మఱికొన్ని వ్యాఖ్యానములు పుట్టినవి. ఆవ్యాఖ్యానాని కము లన్నియు గ్రంథవిస్తరము గలిగి తర్కవ్యాకరణమీమాంసాశాస్త్రాదియు క్షిజ్జటిలము లయి యుండి సాధారణులకు చేరిసికొనుటకు అశక్యము లయి యుండ విద్యదేశాధీశుడగు భోజరాజు “రాజన్యగాంక” మను యుక్తిగ్రంథము నొనర్చి యున్నాడు. అది యంతయు క్రోడీకరించి బాహులుడను గొప్పపండితుడు “అష్టాంగహృదయసంహిత” అను పేరుతో కల్పస్థానము, శారీరస్థానము మున్నగు ప్రకరణములు కల గ్రంథమును రచించెను. ఆగ్రంథమునకు చూడ అనేక వ్యాఖ్యానములు పుట్టి యున్నవి. అవియు దూరవగాహము లగుటచేత చింతామణి, బసవరాజీయము, గుణపాతము అనుగ్రంథములు పుట్టినవి. పైగ్రంథములను చదివి అర్థము చేసికొనజాలనివార లీగ్రంథపాతముతోనే తృప్తిచెంది ఔషధప్రయోగాదులను చేసెదరు. ఈశాస్త్రమున కనుగుణముగా ధన్వంతరినిఘంటువు, షడ్రసనిఘంటువు, సర్వాయూర్ణవము మున్నగునిఘంటువులనేకములు లభింపు.

అన్నిటికంటె నైద్యున కుండవలసినగుణము లేవి యనగా: — రోగియొక్క నాడిమున్నగు అష్టస్థానముల నిబానించుట, రోగనిశ్చయము మున్నగువానియందు తీర్గిగిరివివేచనముచేయు హంసబుద్ధివలెనే వెంటనే

ఫలానికోగమని గ్రహించునట్టి సూక్ష్మబుద్ధి, అమృతహాస్యశక్తియు, నత్మవాదిత్వము, తృప్త్యలకుండుట అనునవి. ఇట్టిచేత్వమున శాస్త్రమునకు డ తెలియునేని బంగారమునకు పరిచయము కలిగినవేటిని ప్రకాశించును. ఈ శాస్త్రము ననుసరించి చరచుటనలచ ఆయురారోగ్యాదినియు కలిపేదవిహితకర్మలు ననుష్ఠించు శామన్యము గలవాడగును. అప్పుడనే వేదమనుప్రభువుయొక్క సమీపమున నుండునునరాజునుగా నేర్పి. అప్పుడు చుచ్చును. ఇందునలన నే దీనికి ఉపవేదమనుమాట సిద్ధించినది. ఇది న్యాయముగాని సుత్తికై చెప్పినది కాదు.

ధర్మవ్యంతరించించిన గ్రంథమునందలి శాస్త్రధర్మ, ధర్మములు ఇట్టి యశాషధర్మములు :—

భస్మములు, చూర్ణములు, తేహ్యములు, రసాయనములు, ఘృతములు, శ్లేలములు, ద్రావకములు, ఘటికౌషధములు, అంజనములు, కషాయములు, ఆసవములు అని యివి విధములు.

౧. భస్మములు = అగ్నిపుటమూనలను కనుగొని.

౨. చూర్ణములు = నేర్వేలునస్తువులనొడిచి కృత్రిగాయోచ్చరించి.

౩. తేహ్యములు = సంచదార మున్నగునాచితకముల నత్తవులగూర్చి వండినవి.

౪. రసాయనములు = తేహ్యలతో కలముకలిపి కలసునాస్థములను గూడి ఘటికౌషధములు కొన్నిగూర్చి వాడునవి.

౫. ఘృతములు = కొన్నినస్తువులను నేరించి గూర్చి వాడునవి.

౬. శ్లేలములు = కొన్నినస్తువులను చూరబోన, అములములను చేర్చి వాడునవి.

౭. ద్రావకములు = అగ్నిముక్తిచే కఠిన వస్తువులనుండి నీరిగినద్రవము.

౮. ఘటికౌషధములు = భస్మములు, అసములు, వత్తువులు మున్నగునవి గూర్చి మర్కసము చేసినవి.

౯. అంజనములు = కన్నులకు అంజననలె చేయు లింకము మున్నగునవి.

౧౦. కషాయములు = నృశిమాలములు, పండ్లు గూర్చి రుచి

తో మరగఁగాచి ఇచ్చుచవి.

౧౧. ఆసవములు = పుష్పఫలసత్రాదులతో శైలకషాయముల తీరునగాని నిర్మలదకసమ్మేళనమాత్రంబున పానకముగఁగాని దించినపరి మళిద్రవములు. ఇవిరుచికిరము లయి పానయోగ్యములుగ నుండి చల్ల దనమును, తృప్తిని కొంచెము మత్తును, సంతోషసాహసములను పుట్టించును. కొన్ని మధురముగను, కొన్ని పుల్లగను, గుణరుచిభేదములతో నుండును.

కొన్నియశాషధములపేరు లిందు వివరింపఁబడును :—

భస్మములు :—సువర్ణభస్మము, రజతభస్మము, తామ్రభస్మము, నాగభస్మము, వంగభస్మము, ఇదేవిధముగ లోహ, రస, గంధక, శ్యాగ, అభక, తాళికి, సావీర, ఇంగిలీక, శిలాజిత్తు, తుప్థ, పాషాణ, మున్నగునానిభస్మములు ఈజాతియందు చేరును.

మూర్ణములు :—సగచాగ్నిశూర్ణము, చిత్రకాదిమూర్ణము, ఇల్ల బడబానల, మాణిమూడ, ఊరీచ్యాది, తాలీస, నీలాది, కర్పూరాది, పంచబాణ, భృగ్వాది, నాగరాది మూర్ణములు, మున్నగునవి.

లేహ్యములు :—బింబార్దక లేహ్యము, శుక్రద్రాభయాది, చతుష్కషిమరీచ్యాది, కసుమార్ద్రాది, పిప్పల్యాది, బిల్వాది, ఖాడ్గాదిత, భల్లాతిక, కుండల్యాది, పరంగ్యాది, మదనకామేశ్వరి, మున్నగునవి.

రసాయనములు :—నారికేళరసాయనము, ఇల్ల గుడనాగాది, శిగుపుష్పాది, చూతఫల, సుకుమార, భల్లాతిక, సుదర్భస, వారాహి, విశింగాది, అమృత, లోహ, రసాయనములు మొదలగునవి.

స్మృతములు :—అశ్వగంధాశ్మృతము, ఐలేయకి, షట్ఫల, ఇల్ల మూర్వాది, పంచగవ్య, అర్ద్రక, కదళికంద, కల్యాణ, తండుత్రీయకి, కూశ్మాంధస్మృతము మున్నగునవి.

శైలములు :—భృంగాములక శైలము, ఇల్ల, శంఖపుంఖాది, లక్ష్మీనారాయణ, లాతూది, ధ్వజ తిరి, పంచాద్య, పాశ్చాత్యనిలబ, విషముష్టి, కేతకి, స్నేహార్క, వాతాంతిక, పూణికా, భూనాగ, కర్పూర, మట్టి, ముసపుశైలములు మున్నగునవి.

ద్రావకములు :—శంఖద్రావకము, మహాద్రావకము మొదలగునవి.

ముటికొ షధములు :—అగ్నికుమారకము, శ్రేణ్యోక్యచింతామణి, మేహాంతకరసము, రాజమృగాంకము, పూర్ణచంద్రోదయము, బాలసూర్యోదయము, వసంతకుసుమాకరము, వాతరాక్షసము, వాతవిధ్వంసనము, చంద్రహాసము, చంద్రభావితరసము, కందర్పాంకురరసము, షణ్ముఖరసము, కాలాగ్నిరుద్రరసము, కాళికేశ్వరరసము, స్రుతాపలంకేశ్వరము, చాతుర్థికగామబాణము, విష్ణుచక్రము, విశ్వభరము, బడబాసలరసము, నారాయణరసము, మదనబైరవరసము, భాగవరసము, జ్వరాంకుశము, స్వచ్ఛందబైరవి, సంజీవనిరసము, భూపతి, చింతామణి, జోగినీరసము, నవగ్రహచింతాణి, రసభూపతి, ఆనందబైరవి, ఆనందబైరవీరసము, అతిసారకుఠారము, శ్రేణ్యోక్యడంబరము, కాలవిధ్వంసనీరసము, గండభేరుండరసము, రాజచండీశ్వరరసము, ఏకమూర్తిరసము, ద్విమూర్తిరసము, త్రిమూర్తిరసము, యోగిరాజరసము, సర్వరోగాంతకము, సన్నిపాతబైరవి, అమృతసంజీవనీరసము, త్రినేత్రరసము, సన్నిపాతవిధ్వంసరసము, బ్రహ్మవటీరసము, మృత్యుత్థాపనరసము, పంచవక్త్రరసము, జయమంగళరసము, వీరభద్రరసము, హేమగర్భసోటలీరసము, గుల్మారసము, శ్వాసకుఠారరసము, బాలార్కము, సూర్యావర్తిఘ్ననీక, శంఖవటి, దినేశబైరవీరసము మొదలగునవి.

అంజనములు :—నారికేళాంజనము, ఇల్లై వాళాడి, సీల, గరుడ, కపోత, కిక్పూర, ప్రబోధ, బాలసూర్యోదయ, భైరవ, విజ్ఞాన, ప్రకాశ, దివ్య, హరిద్ర, మాయ, శ్రీత్రామృత, సౌమిరాజనము మొదలయినవి.

కషాయములు :—భాగ్దాదికషాయము, ఇల్లై వాళాడి, ద్రాక్షాది, శీతజ్వర, మహాపంచకొల, దురాలభాది, బలామూల, వాతజ్వర, శ్లేష్మజ్వర, ద్విదీప్తజ్వర, దోషజ్వర, విషమజ్వరకషాయము మున్నగునవి.

ఆసవములు :—ద్రాక్షాసవము, చూతాసవము, సురాసవము, చెంగల్వాసవము, పద్మాసవము, రుద్రపత్రాసవము, సునాముఖపత్రాసవము, మధ్వాసవము, శర్కరాసవము, తిరిత్రిణ్యాసవము, మున్నగునవి.

కర్కోటకవిషంబున భస్మముగాఁ జేయఁబడినవృక్షమును కశ్యపుడు తననైద్య ప్రభావమువలన మజల చిగురించినట్లుల నొనర్చినని భాగవత పురాణమునఁ గలదు.

ఆయుర్వేదమును నామమును పొంది ధన్వంతరిచేత పోషితమయిన మనహిందూనైద్యశాస్త్రమును అభ్యసించి తత్సహాయముచేత చేయఁబడిన యశాషధములచేత కుదర్చులని వ్యాధియే లేదని మనయుష్మాదులు అభిప్రాయపడి శిష్యసంఘమున కుపదేశించుచుండిరి. ఇట్టిశాషధములు సర్వరోగనివారకములు. ఈయశాషధములు చేయమార్గము లనేకములు మననైద్యశాస్త్రములందు వినరింపఁబడియున్నవి. మనశాస్త్రములందొట్ట పిషయములు అనేకము లున్నను మననైద్యులు హృద్యులు గాక కుటీలు లయి పొరిగాయనైద్యములకు లోనై తత్వానుసారింబుగ ననుచానములఁగూర్చి యశాషధముల నొనగుమర్యాద పలియఁ జూపఁజూపజూపజూపముచేత తమకు సంభవించినయవివేకమును సతము నెఱుంగక ఇతరులనైద్యగ్రంథము లే శ్రేష్ఠము లని పలుకుట చాల విచిత్రమయ్యెడిది. ఇయ్యది తమమూఢతయొక్క గోషమునుగా నెఱుంగక శాస్త్రమునఁ దారోపించుచున్నారు. చక్కఁగ శాస్త్రముల అభ్యసించి సత్యవాక్కు మున్నగునుగుణములు కలిగి శాస్త్రములందు విధించినవిధముగా నలసులుగాక ఆచరించిన మననైద్యముచేత కుదునువ్యాధి యుండును. మనదేశములోనివారలకు మనదేశపునస్తువులలో మనదేశపుతత్త్వముతోగల మంత్రచాదను లొనర్చి విధానములే సరియగుశాషధము లని మఱొక్క సూర్యయను నందిచి ఈవిషయమును సమాప్తమెయ్యచున్నాము.

ఈనాటి శాస్త్రము.

ఈనాటి శాస్త్ర మాయుర్వేదమునఁ జొరకభాగముయి యున్నది. పూర్వకాలమునఁ గీవిషయమును జూడఁ గుగ్ర భము అనేకము లుండెను. అందులభీమతాకములు సుప్రసిద్ధములు. ఇందు మధిమాష్య ముదలగునొందలు పాకవిద్యయందఁ జక్కనినై పూర్వము కలిగియు నెనిది లోనిములో గొప్పవిషయక గలకు. ఈపాకవిద్యయ నొకప్పుడు శాస్త్రము గలదు. సమాప్తమ.

రోగములకు ఔషధము లేకయేభక్త్యపదార్థములందు ఉష్ణ, శుక్రము, కారము, మున్నగువస్తువులను సూక్ష్మాధికములుగ ప్రయోగించిన ఔషధసమాసములయి ఆరోగ్యము నిచ్చుచుండును. వివిధవస్తువులగుణముల నెఱింగి వానిపాకములందు గలసూక్ష్మములగురీతుల నెఱింగి యొసర్చువారు చేసినవంటకముల భుజించుటవలన నయ్యది బహురుచ్యమై పథ్యమై ఔషధప్రాయమై యీరోగ్యము నొసగును. పక్షసములన్యూనాధిక్యములచేత నొక్కొకపదార్థమును గల విధములుగ నలమహారాజు వంటకము నొసర్చె నని వాడుక గలదు. భీమసేనుఁ డొకనాఁడు ధర్మజుఁడు పేరోలగమున నుండగా వచ్చి పాకశుద్ధి నందినచారును పోచ్చి త్రాగు మనిన సతండు సభాస్థలియందు ఆచారును గ్రహించి సాశయింపగా భీమసేనుఁడు కోపించి ఆచారును సభయందు పారబోయగా క్రొదబడినచారుయొక్కచినుకులు అచ్చటి స్తంభములందు సోకి స్తంభము యొక్కదారువు చిగిరించె నని వాడుక గలదు. అట్టి శాస్త్రగ్రంథములు నశించిపోవుటచేత ఇప్పటివారు బుద్ధిసూక్ష్మమువలన పాకము చేయువారిపారంపర్యము ననుసరించి ఏదోవిధముగ చేయుచున్నవారితే కాని శాస్త్రమర్యాదను పోలిసి చేయుచున్నటుల గనంబడదు. భక్త్యపదార్థములపేర్లు కొన్ని ఈక్రింద వ్రాయుచున్నారము.

అపూపములు, లక్ష్మీపులు, దోసెలు, అంగిరపూవులు, అత్తెరలు, చక్కిలములు, మణుగుబుప్పులు, మోరుండలు, అలీరసములు, అరిసెలు, మండిగెలు, వీసెలు, సుకీయలు, అమృతకలశములు, సోగులు, చక్కెరబుడగలు, కరిజలు, రివిళిగాయలు, తేమసములు, పాలకాయలు, మినపపొకలు, మనోహరములు, గారెలు, బూరెలు, అప్పములు, పూరీలు, గూఢపాపిరలు, అంగరుల్లెలు, పేణీలు, నిరువల్లిగలు, మడతలు, పప్పుబూరెలు, సజ్జబూరెలు, ఆమవడలు, సరడలు, బరడిగవ్వలు, ఏలకికాయలు, వెన్నరిగెలు, నీటికుడుకులు, సడకుడుకులు, ముత్తైపుచిప్పలు, చంద్రకాంతములు, గరిజకాయలు, బెడదిలు, గొడబిల్లు, గూడుపరిగెలు, తేలుపరిగెలు, తేనెతోనలు, నవనీతంపుఘడికలు, జంతికెలు, జీడెలు, చేగోడిలు, కుడుములు, ఇడ్డెకుడుములు, ముద్దెకుడుములు, నిప్పట్లు, బొబ్బట్లు, జల్లేకుకాయలు, ఉండ్రములు, మోడికములు, పొత్తులు,

పాకపుచలిమిడికాయలు, చిమ్మిలుండలు, అప్పడములు, వడియములు, పెరుగువడియములు, ఉక్కిరలు, నధిసిండభండములు, మున్నగు అనేకవిధములగు భక్ష్యములు, కేసరీభాత్, పులగము, పరమాన్నము, ఘృతాన్నము, తీరాన్నము, దధ్యోదనము మున్నగు అన్నవిశేషములును, బహువిధములగు కూరలు, వేపుళ్ళు, పచ్చళ్ళు మొదలగువానిని చేయు విధము లన్నియు పాకశాస్త్రమునలన తెలిసికొనవచ్చును. ఈభక్ష్యములు, అన్నవిశేషములు మున్నగువానిని చేయునప్పుడు మంచివస్తువులను నిర్మూలకములను పరిశుద్ధములగు భాండములను శుచియై ఉపయోగించుకొనుచుండవలయును.

అగ్రవేదము.

అగ్రము = అనగా పొందబడునది లేని కోరికబడునది అగు భూమి మున్నగు ధనసాధనవస్తువు, ధనము, బానియొక్క, వేదమునకా పొందుటకు తగిన యుచాయమును బోధించునది. ఇదియే అగ్రశాస్త్రము, సీతిశాస్త్రము, రాజసీతియు, దండసీతియు, అనియు, చెప్పబడును. దీనియందు చెప్పబడుముఖ్యంశములు రాజవిద్యలు.

రాజవిద్యలు ౪ విధములు :—

౧. అస్వితీక = అనగా సాఖ్యయోగతర్కశాస్త్రాదివిద్య.
౨. త్రయ = అనగా ఋగ్వేదసామాధర్వవేదములు.
౩. దాంతి = అనగా కృషివాణిజ్యపాశుసాల్యములు.
౪. దండసీతి = అనగా చతురంగబలముల సమయించుట.

౧. స్వీధీభావద్యయము :—స్వత త్రము, పరతత్రము.

౨. శస్త్రత్రయము :—ప్రభుశస్త్ర, మిత్రశస్త్ర, ఉత్సాహశస్త్ర.

౩. దండత్రయము :—వధము, అర్థహరణము, పరిక్షేపము.

౪. సిద్ధిత్రయము :—ప్రభావసిద్ధి, మంత్రసిద్ధి, ఉత్సాహసిద్ధి.

౫. ఉదయత్రయము :—క్షయము, స్థానము, వృద్ధి, ఇవియే

త్రైవిధము.

౬. భేదత్రయము :—స్నేహరాగాపనయనము, సౌదర్యోత్సానము, సంతోషనము.

౭. చతురంగములు :—సనుగులు, గుఱ్ఱములు, రథములు, కాల్యుట్లు.

౮. రాజవిద్యలు :—అస్వీక్షకి, త్రయి, వార్త, చండసేతి.

౯. ఉపాయములు :—సామము, దానము, భేదము, దండము.

౧౦. సామపంచకము :—పరస్పరోపకారదర్శనము, గుణకీర్తనము, అన్యోన్యబంధుప్రవచనము, ఆయతिसంప్రదర్శనము, సాధువాదము.

౧౧. దానపంచకము :— సంప్రాప్తము, ఉత్సర్గము, సాప్రాప్తధనోత్సర్గము, స్వయంగ్రాహము, ప్రతిమోక్షము.

౧౨. పంచతంత్రములు :—భేదతంత్రము, పరీక్షాతంత్రము, విశ్వాసతంత్రము, వంచనాతంత్రము, మిత్రకార్యతంత్రము.

౧౩. అంగపంచకము :—సహాయము, సాధనోపాయము, దేశకాలవిభాగము, వినిపాతప్రతీకారము, సిద్ధి.

౧౪. యానపంచకము :—విగ్రహ్యము, సంధానము, సుభూయము, ప్రసంగము, ఉపేక్షము.

౧౫. అరిషడ్వర్గము :—కామము, క్రోధము, లోభము, మోహము, మదము, మత్సరము.

౧౬. షష్ఠాణములు :—సాధి, విగ్రహము, యానము, ఆసనము, దైవధీభావము, సమాశ్రయము.

౧౭. సప్తాంగములు :—స్వామి, అమాత్యుడు, సుహృత్తు, కోశము, రాష్ట్రము, దుర్గము, బలము.

౧౮. సభాసప్తాంగములు :—విభావ సులు, కపిశ్వరులు, వందులు, గాయకులు, పరిహాసకులు, ఇతిహాసకులు, పౌరాణకులు.

౧౯. సప్తసంతానములు :—శత్రుశము, ధనిక్షేపము, బ్రహ్మస్థాపనము, శివాలయము, వనము, కూపము, కృత్తి.

౨౦. సప్తవ్యసనములు :—స్త్రీ, ద్యూతము, వేట, సురాపానము, కఠినదండనము, పలుకుప్రల్లదవము, వ్యర్థముగ విముఖుడు దుర్వినియోగము చేయుట.

౨౦. సప్తోసాయములు :—సమము, దానము, భేదము, దండము, మాయ, ఉపేక్ష, ఇంద్రజాలము.

౨౧. అష్టవర్గములు :—కృషి, వాశిజ్యము, దుర్గము, సేతుబంధనము, ఖన్యాదానము, వనాదానము, శూన్యనివేశనము,

౨౩. అష్టైశ్వర్యములు :—దాసి, భృత్యుఁడు, సుతుఁడు, బంధువు, వస్త్రము, వాహనము, ధనము, ధాన్యము.

౨౪. అష్టభోగములు :—సతి, స్నానము, భోజనము, వస్త్రము, గంధము, పుష్పము, శాంబూలము, సంయోగము.

౨౫. ద్వాదశరాజమండలము :—అరి, మిత్రుఁడు, అరిమిత్రుఁడు, మిత్రమిత్రుఁడు, అరిమిత్రమిత్రుఁడు, పార్శ్వగ్రాహుఁడు, ఆక్రమితుఁడు, ఆక్రందాసారుఁడు, పార్శ్వగ్రాహీసారుఁడు, విజిగ్ముఁడు, మధ్యముఁడు, ఉదాసీనుఁడు.

౨౬. షోడశసాధులు :—కపాలసంధి, ఉపహారము, సంతానము, సంగతిము, ఉపన్యాసము, ప్రతీకారము, సంయోగము, పురుషాంతరము, అదృష్టశరము, ఆదిష్టము, ఆత్మామిషము, ఉపగ్రహము, పరిక్రియ, ఉచ్చిన్నము, పరమాషణము, స్కంధోపసీయము.

౨౭. వింశతివిగ్రహములు :—రాజ్యము, స్త్రీ, స్థానము, దేశము, జ్ఞానము, ధనాపహారము, నాదసము, మానము, విషయపీడ, జ్ఞానార్థము, ప్రభుశక్తి, మంత్రశక్తి, ఉత్సాహశక్తి, దైవము, మిత్రుఁడు, అవమానము, బంధువినాశము, భూతానుగ్రహవిచ్ఛేదము, మండలదూషణము, ఏకార్థాభినివేశము.

ఈచెప్పఁబడిన పదార్థము లన్నిటికి మొదట నొక్కొకసమూహమునకు సాధారణలక్షణమును, పినిప విశేషలక్షణమును, అవాంతరభేదమును, పిమ్మట దేనివలన నీది పుట్టినదో అట్టికార్యకారణభావములును, వానివినియోగక్రమములును సంగముగ నీశాస్త్రమున వివరింపఁబడి యున్నవి.

శక్తిత్రయసంపన్నుడగు రాజు మౌనాచార్యచింతనరూపముగ మంత్రముచేత కర్తవ్యక్రియను నిశ్చయించుకొని యోగ్యతానుసారముగ

చతురుపాయములను ప్రయోగించుచు పరస్మానిపూర్వకముగ తనకు ఆ భ్యుదయమును కలుగజేసికొనుట నీతి యని పిలువబడును. సామాన్య సాయత్రయమునకు పరుడు తనకు లోబడనియెడల చతుర్థోపాయ మగు దండము నుపయోగింపవలయును. సామాన్యసాయత్రయసాధ్య నియందు దండము నుపయోగించుట నీతివిరుద్ధ మనబడును. కావున మంత్రులతోఁ గూడి స్వయముగ నాలోచించుకొని నిశ్చయించుకొనిన పిదప పరునకు శైలియురీతిగ ప్రవర్తింపవలయును. దమధాతువునల్లఁగా ని దండధాతువువలనఁగాని దండశబ్దము పుట్టినది. ధాతువునకు శిక్షించుటగాని అడ్డగించుటగాని అర్థమగును. ఆధాతువుమీఁదఁ బుట్టినశబ్దము భావవ్యుత్పన్నము, కరణవ్యుత్పన్నము, కర్తృవ్యుత్పన్నము, అని త్రివిధము. అనఁగా దండించుట, దండనము, దండము.

భావార్థము :—దండించుట.

కరణము :—దండించుటకు సాధనమగు కట్టుమున్నగువస్తువు.

కర్తృ :—దండించెడువాఁడు దండఁడు.

ఈమూఁడుదండశబ్దములు ప్రకృతోపయోగములే, ఎట్లనఁగా :—

౧. వధదండము :—దండార్హుని కొట్టుట.

౨. అర్థహరణదండము :—దండునివలన సొమ్ము దండఁగ గొనుట.

౩. పరిక్లేశము :—దండుని చెఱసాలయ దుంగుట మున్నగునవి.

దండముమున్నగు నాయుధసాధనములచే దండనక్రియను జరుపు వారలుకూడ దండు అనిపించుకొనియెదరు. ఆదండశబ్దము చెడి నెనుఁగు న దండు అని అనిపించుకొనుచున్నది. దండనసాధనములతో జరుపఁబడునది దండన, దండనక్రియ చేతనమగు దండుయొక్క అధీశముగా నున్నందున ప్రజలు తమకు చోరాద్యుపద్రవములు రాకుండ నివారించుకొనుట కశక్తులయి తమసంరక్షణమునకుగా నైకమత్య మవలంబించి పండిచినపంట మున్నగువానిలో నాటవభాగమును విడిగా తీసి యుంచి సమర్థుఁడగువాని కిచ్చుచుండిరి. అతఁడే రాజు. ఇట్టిధనమును అంతయు ఒకచోట చేర్చి దండుయొక్కమొనగాండ్రకును, ప్రధానులు మున్నగు

వ్యవహారస్థులకును దండునకును జీతములుగా నిచ్చుచు వారిని కూడఁగట్టి వారివలన రాజకార్యములను నిర్వహించుచున్నాఁడు. వశము తప్పి దండువాఁడైనవానిని తగినరీతిగ దండించుచు న్యాయముగ ప్రజలను పాలించుచున్నాఁడు కాని ద్రవ్యలాభము అయినకొలది కామక్రోధాద్యరిష డ్వర్గములకు లోనై థేలివి తప్పి కామజంబులగు ద్యూతము, వేట, పానము, స్త్రీలు, క్రోధజములగు వాక్పారుష్యము మున్నగువ్యసనముల నుండి “గాఢ్యాంతే నరకం ద్రుచః” అను వచనమునకు గురికాకూడదు. దండిముయొక్క సీతి దండసీతి అనఁగా, ఆస్విక్షక, త్రయి, వార్త, అనులోకస్థితిహేతువులగు రాజవిద్యాత్రయముయొక్క యోగక్షేమార్థము దండును నయించుటకు సాధన మయిన నాల్గవరాజవిద్యయై వెలయుచున్నది. ఈ దండిసీతివిద్య ఇదివఱకు లభించని రాజ్యముమున్నగువానిని సంపాదించుటకును, ఉన్న రాజ్యమును రక్షించుకొనుటకును చాల సహాయము నొనర్చును. ఇటుల సురక్షితముగాఁ జేయఁబడినదానిని బ్రహ్మవేత్తలగు తపోవగుతుల కుపయోగించుట కని ఎఱుగఁగలయును. ఈదండునకు (నేనకు) నాయకులగు దండధిపతులు చతుర్ముఖబ్రహ్మయొక్క యజ్ఞములో మర్యాదాస్థాపకుఁడగు దండిదేవునియొక్క అభిమానమున కాస్పదములయిన వ్యష్టిరూపములని ఎఱుగఁగలయును. ఈదండిసీతివిద్యయొక్క సంప్రదాయ ముగతయు మహాభారతశాంతిపర్వమునందు విభాద్యయముచేత వివరింపఁబడియున్నది. ఎట్లనఁగా :—

౧. భీష్ముఁడు దండిము దేవస్వరూప మనుటకు చెప్పినయితిహాసము.

పూర్వకాలమునందు అంగదేవగోధిపతియగు వసుహోముఁడను రాజు ధర్మవత్సీసమేతుఁడై హిమవత్పర్వతమునకుఁ బోయి అందు ముంజీపృష్ఠమును శిఖరమునందు సదవృత్తిచేత కాలము గడపుచు మునులకు మానసీయుఁడై యుండెను. అతనిసమీపమునకు మాంధాతయను రాజు వచ్చి వినయపూర్వకముగ నమస్కరించి అతనిచేత సత్కరింపఁబడెను. తరువాత మాంధాత వసుహోమునితో తాను దండిస్వరూపమును థేలిసికొనుటకై వచ్చితి నని ప్రార్థించి చెప్పఁగా వల్లెయని వసుహోముఁడు చెప్పఁబోడినాడు. :—

బ్రహ్మ ఒకయజ్ఞము చేయఁదలచి తనకు సమానుఁడగు ఋ
 త్విజుని గానక సహస్రసంవత్సరములు తప మొనర్చెను. ఇటుల తప
 స్సు చేయుచుండఁగా అతనికొకనాఁడు తుమ్ము వచ్చెను. ఆతుమ్మువలన
 తుతుండనువాఁడు పుట్టెను. అతనిని ఋత్విజునిగా నేర్పఱుచుకొని ప్ర
 జాపతి యజ్ఞము చేయుచుండఁగా మర్యాదాస్థాపకముగా నుచఁబడిన
 దండము కామచారి యగుటచేత సంతర్హిత మయ్యెను. దానివలన
 యజ్ఞక్రియాకలాపమునకు మర్యాద పోయి యజ్ఞవిఘ్నము సంభవించె
 ను. ప్రజాపతి యందులకు చిఱిచి విష్ణుసమీపమునకుఁబోయి ఈస్థితి
 నివిన్నవించెను. తరువాత బ్రహ్మయు విష్ణువును గలసి ఈశ్వరునిసమీప
 మునకుఁబోయి ఈవిషయమును విన్నవింపఁగా ఈశ్వరుఁడు వారియం
 దు దయ కలిగి దండములేనందువలన లోకము కలతపడుచున్నవిషయ
 మును చక్కఁగా నెఱింగి తనప్రభావమునే దండముగా కల్పించి దండ
 నీతి కాశ్రయఁడై ప్రకాశించెను. అప్పుడు ఋగ్వేదముమొదలుకొని
 యర్థశాస్త్రమువఱకుఁగల ౧౮ విద్యలలో దండనీతివిద్య ప్రధానమని
 యు తక్కిన ౧౭ విద్యలు తచ్చేషములనియు దండనీతివిద్యయొక్క వి
 స్తారవివరణరూపము లనియు చెప్పి విష్ణువునకు అధీశముచేసెను. విష్ణువు
 బ్రహ్మకు మఱల దండనీతిని దయచేయఁగా బ్రహ్మయాగము సంపూ
 ర్ణమాయెను. సకలలోకములును సంతసించెను. పిదప విష్ణువీదండనీతిని
 అంతయు బ్రహ్మమనుమఁడును అంగిరసునికుమారుఁడు నగు బృహస్పతి
 కిచ్చెను. బృహస్పతి ఇంద్రమరీచుల కిచ్చెను. మరీచి భృగువున కిచ్చె
 ను. భృగువు మునులనేకుల కుపదేశించెను. ఈదండదేవుఁడు శివస్వరూ
 పియు విష్ణుస్వరూపియు నై యున్నాఁడు. దండనీతి వాణీలస్మీగారు ల
 నెడిశ క్తిత్రయస్వరూపిణి. ఈదండదేవుఁ డాయుధముల ధరించి పాపాత్ములను
 దండించుచుపుణ్యాత్ములను రక్షింపుచుండును. పూర్వకాలమునందు దం
 డనీతిగలరాజుగఁగి ధర్మార్థములను విమర్శించుచుండలేదు. ఇత నేమన ధ
 ర్మమతమని వ్యవహరించుచు ఒకరికొక రుపద్రవకాలములందు రక్షకులు
 గా నుండికార్యములకు గతి నొనర్చుచుండిరి. క్రమక్రమముగ జనులందు
 లోభగుణము ప్రవేశించి అధర్మాసక్తులగుచుండఁగా ప్రజలకు రక్షకుఁడగు
 వాఁడు లేక దీనస్థితిని పొందుచుండిరి. యజ్ఞయాగాదికర్మలు భూమియందు

లోపించెను. ఇంద్రాదిదేవతలకు హవిర్భాగములు శూన్యము లయ్యెను. హవిర్భాగాభావమువలన దేవతలు కలతఁజెంది బ్రహ్మదేవునిసమీపము నకు పోయి అతనితో మొఱుబెట్టుకొనిరి. బ్రహ్మదేవుఁడు వారి కభయ మిచ్చి, స్వామ్యమాత్యసుహృతోశరాష్ట్ర, దుర్గబలములనెఱు సప్తా గరూపమగు నీతిశాస్త్రము సదార్థజాతములను సిద్ధించి ధర్మార్థకామ మోక్షము లను పురుషార్థచతుష్టయమునకు సాధక మగునటుల నొన ర్చెను. పిదప శివకేశవులయనుగ్రహమున తానింతకుముందు శతసహ స్రాధ్యాయవిస్తారముగ పొందిన దండనీతివిద్యను లోకమునందు వ్యా పింపజేయఁ దలంచి శివుని ధ్యానించఁగా ఆపరమశివుఁడు బ్రహ్మలలాట మునుండి విశాలాక్షనామమున నావిర్భవించెను. ఆవిశాలాక్షుఁ డీదండవి ద్యను గ్రహించి ఇట్టివిస్తృతగ్రంథమును అల్పాయుష్కులగు మర్త్యులు అభ్యసింపజాల రని తలంచి ౧౦ వేల అధ్యాయములతో నైశాలాక్ష మనుపేర గ్రంథమును సంగ్రహించెను. త్రివర్గములనుగుఱిచియు బోధి చియున్న ఈగ్రంథమునందు ధర్మశాస్త్రభాగమును స్వామ్యంభునమను పును, అర్థశాస్త్రభాగమును బృహస్పతియు, కామశాస్త్రభాగమును సందికేశ్వరుఁడును, మోక్షశాస్త్రభాగమును సనకాదులును గ్రహించి రి. అర్థశాస్త్రమును ఇంద్రుఁడు ౫ వేల అధ్యాయములుగను, బృహ స్పతి 3 వేల అధ్యాయములుగను సంక్షేపించెను. శుక్రుఁడు బౌశిసస మనుపేరుతో ౧ వేయి అధ్యాయములుగా సంగ్రహించెను. పిదప మునీశ్వరులు కొందఱు రాజభోవుమనుజులయసామన్యమును గుఱిచి గి మూడునూఱు అధ్యాయములుగా సంగ్రహించిరి. పిదప అంగదేశాధిపతి యగు వసిష్ఠునికాలమునందు కామ దక్షుఁడనువాఁడు ౧౦౦ శ్లోకముల కు లోపుగా దండనీతిశాస్త్రమును సూత్రించెను. ఈగ్రంథమునందు మూడు స్థలు ౨౦.

౧. ఇ ద్రియజయూధ్యాయము.
౨. విద్యాసముద్వేగము.
3. ఆచార్యన్యవస్థ, దండనీతి.
౪. సత్ప్రకృతిభాగము.
౫. సేనాధర్మము.

౬. కంటకశోధనవిధి.
7. ఆత్మరక్షణవిధి.
౮. మండలవికల్పము.
౯. స ధివికల్పము.
౧౦. విగ్రహవికల్పము.

౧౧. యానవిధి.

౧౬. యాత్రావిధి.

౧౨. మంత్రవికల్పము.

౧౭. స్కాధావారనివేశవిధి.

౧౩. దూతవికల్పము.

౧౮. ఉద్యోగవిధి.

౧౪. ప్రకృతివ్యసనవిభాగము.

౧౯. యుద్ధసన్నాహవిధి.

౧౫. రాజవ్యసనభేదము.

౨౦. స్రావహవిభాగాది.

వీనియందు మఱికొన్ని యంశములు కూడ చేరి యున్నవి.

ఈకలియుగమునందు యుధిష్ఠిరశకములో ౧౦౧౫ సంవత్సరముల కాలమునందు విష్ణుగుప్తుడు, మల్లనాగుడు, కౌటిల్యుడు, అనునా మంత్రములుగల చాణక్యుడను బ్రాహ్మణుడు చంద్రవంశపుతుదిరా జగు నందుడును క్షత్రియోత్తముని పట్టాభిషేకానంతరమునందు మా యోపాయములచేతఁ జంపించి చంద్రగుప్తుడనుకూద్రుని రాజునుగా చేసెను. పిదప తానొకనీతిశాస్త్రమును చేసెను. ఆశాస్త్రమునకు ల క్ష్యభూతముగ నందునిప్రధానమంత్రియు, రాజభక్తిగలవారిలో ఉత్త ముడును స్వామిద్రోహి యగుచాణక్యుని చంపి తనప్రభుభక్తిని నెల్ల డిచేయుటకుగాను అదృశ్యుడై యనేకమామోపాయముల నొనర్చు చున్న రాక్షసుని తననీతిప్రభావముచేత చంద్రగుప్తునిచేత మరణాంతశిక్ష కు లోబడిచి వశవఱుచుకొని పరస్పరాలింగనముల నొనర్చుకొని ఆరా ఱ్షసునే చంద్రగుప్తునకు మంత్రిగా నొనర్చెను. ఇతనినీతిశాస్త్రప్రయో గమును రాక్షసుడు మెచ్చుకొనెను. ఈచాణక్యరాక్షసులనుగూర్చిన కథయంతయు ముద్రారాక్షసమనుషేరుగల నాటకమునందు సమగ్ర ముగ వర్ణింపఁబడియున్నది. ఇట్టినీతిశాస్త్రమే పంచతంత్ర హిందో పదేశము లనెడి ప్రకరణములయందుఁ గూడ వెలయుచున్నది. ప్ర కృతమున ఔశనసము మున్నగు నీతిశాస్త్రములు వామకలో లే వు. కామందకీయముమాత్ర మరుదుగా వాడఁబడుచున్నది. భార తమునందు విదురసీతులు, భీష్మసీతులు, మున్నగుతావులందును శు క్రబృహస్పత్యాది మతభేదములతో కొంతవఱకు నీతిశాస్త్రము విశ కలితముగాఁ గలదు. ఏవిధముగానైనను ధనమును సంపాదించవలయు నని అక్కడక్కడ బోధించుచున్న ఈనీతిశాస్త్రము నైదికకర్మలకు వి రోధము గదా! ఇట్టియర్థశాస్త్రమును ఉపవేదముగా గ్రహించుట.

ఎట్లని సందేహించినను వేదవిహితములగు యజ్ఞాదిక్రియలకు వలయు దక్షిణలు, ఆజ్యము, చరువు, పురోడాశము, క్షీరాదులు, ద్రవ్యసాధ్యములు గాని ఇతరసాధ్యములు కావు. అట్టియర్థమును సాధించుటకయి యుపాయమును బోధింపుచు వేదోపకారక మగుటచేత ఉపవేద మని అనిపించుకొనును.

కా మ ము.

కామము = అనగా మనస్సు మొదలగు ఇంద్రియములచేత నపేక్షింపఁబడు విషయానుభవసుఖమును గోరుట. ఇది మన్మథదేవతా కమయి ధర్మాన్యములకంటె నిహపరలోకసాధకమయి మోక్షకరము యుండును. శ్రీకృష్ణులవారు భగవద్గీతలయందీవిధమున వచించియున్నారు :—

“శ్లో. బలం బలనతాం చాహం కామరాగవివర్జితమ్ ।

ధర్మావిరుద్ధో భూతేషు కామోఽస్మి భగవత్సభ ॥”

భగవద్గీత. 2. ౧౧.

ధర్మశాస్త్రావిరుద్ధముగ భూతములందుఁగల కామము భగవత్సర్వ రూప మని సిద్ధించుచున్నది. స్వకాంతయందు ఋతుకాలగమనము వలనఁ గలిగినసంతానము పరలోకప్రాప్తికి సాధనమగుచున్నది. పుత్రుఁ డనఁగా “పున్నామ్నా నరకా త్త్రాయత ఇతి పుత్రిః” నరకబాధ నుండి రక్షించువాఁడని యర్థము. పుత్రిసంతతివలన పుణ్యలోకము కలుగువిషయమును భారతము ఆదిపర్వమునందు పాండురాజుకథవలనను, జరత్కారునికథవలనను మనము తెలిసికొనవచ్చును.

పాండుభూపాలుఁడు శశిశృంగపర్వతంబునందు తపంబు నలుపు చుండి యొకనాఁడు దివ్యవిమానము లెక్కి వచ్చుచుఁ బోవుచున్నట్టియు, బృందారకబృ దములు నిడియున్నస్వర్లోకమాగ్గంబున పుణ్యలోకంబుల కనాయాసముగ నుత్తరాభిముఖులగుచు నరుగుమునులం గాంచి మీరె చటికేఁగెదరు అనఁగా వారు నేఁ డమనస కావున బ్రహ్మాండమునం దుండు మునులును పితరులును బోవుచున్నారు. మేమును అందులకుఁ బోవుచున్నా మని పలికి పోవుచుండిరి. పాండురాజును భార్యాద్యయన

మేతుండై వారివెంట నడువజొచ్చెను. అతని గాంచి మునులు “రాజా ! నీవు సుకుమారుడవు. దుర్గమం బగునీదేవమార్గమున కేల వచ్చెద”వని వారింపగా పాండుభూపాలుడు “అపుత్రస్య గతి ర్నాస్తి” యనువేద వచనంబున సంతానరహితులగు మునులకుఁగూడ నీమార్గంబు దుర్గమం బన మునిశాపంబున అపుత్త్రిండ నగు నాకెల్లు గన్యుమని చింతించు చు మునీశ్వరుల ప్రార్థింపగా వారు యోగబలంబున సర్వమును విచారించి కౌలఁదికాలములో నీకు దేవతానుగ్రహంబువలన సంతానము కలుగు ననియు దానిచేత పుణ్యలోకసుఖంబు ననుభవింపఁగల వనియు చెప్పినట్లు గలదు.

జరత్కారుఁ డనుమునిపుత్త్రిని ఆతనిపితృదేవతలు గాంచి ఆశ్రమచతుష్టయములో గృహస్థాశ్రమము ముఖ్యమయినది కావున నీవీ యాశ్రమము నొంది సంతానవంతుడనయి మాకు పుణ్యలోకసుఖంబును కలుగఁజేయు మని చెప్పినట్లుల నున్నది.

కాశీఖండమునందు విశ్వానరునికథయందు గృహస్థాశ్రమము శ్రేష్ఠమని చెప్పఁబడి యున్నది. గ్రంథస్థములగు ఇట్టికథలను విశ్వసించి నీత్యనైమిత్తికకర్మంబుల నొనర్చుచు స్వభార్యయందు కామశాస్త్రానుసారంబుగ విషయానుభవ మనుభవించుచు పరదారరతి మున్నగు నిసిద్ధకార్యముల పరిత్యజించుట ఇహపరలోకసుఖదాయకము.

ఇట్లు చరించుటవలన తానాచరించు కర్మలఫలము పరమేశ్వరా ర్పణ మగుచుండుటచేత చిత్తశుద్ధికలిగి మనఃప్రసన్నత కలిగి చతుర్థ పురుషార్థమగు మోక్షము సిద్ధించుటలో సాధియములేదు.

ఈశాస్త్రోత్పత్తిక్రమము అర్థవేదభాగమునందు చెప్పినవిధముగా బ్రహ్మలలాటమునందు పుట్టినవిశాలాక్షునివలన చేయఁబడిన నైశాలాక్షమును దండనీతిశాస్త్రములో నొకభాగమయిన కామశాస్త్రము కృతయుగమునందు ౧౦౦౦ అధ్యాయములుగ సంగ్రహింపఁబడెను. శ్రేతాయుగమునందు శ్వేతకేతుమహామునిచేత ౫౦౦ అధ్యాయములుగ సంగ్రహింపఁబడెను. ద్వాపరయుగమున బాభ్రవ్యమహామునిచేత ౧౫౦ అధ్యాయములుగ సంక్షేపింపఁబడెను. పిదప దత్తక, చారాయణ, సువర్ణనాభ, ఘోటకముఖ, గోనర్దీయ, ఘోణికాపుత్ర, కూచిమూర,

మునులచేత నైశిక, సాధారణ, సాంప్రయోగిక, కన్యాసంప్రయుక్త, భౌ
ర్యాధికార, పారదారిక, శౌపనిషదికములను సస్తాధికరణములుగ బౌ
భ్రవ్యునిచేత నేర్పఱచి చెప్పబడినవాని నొక్కొక్క నొక్కొక్క య.
ధికరణమునుమాత్ర ముంచుకొని కొందఱు విస్తారముగను, కొందఱు సం
క్షేపముగను సూత్రములను రచించుటవలన నుత్సర్వప్రాయమైన కామ
సూత్రమును చాణక్యుడే(వాత్స్యయుడను) నామాంతరముతో (ము
ప్పదినాలుగధ్యాయములుగల సస్తాధికరణశాస్త్రమును రచించెను. ఈశా
స్త్రమునకు, వజ్రఖడ్గధరాచార్యభాష్యము, భాస్కరన్యసింహశాస్త్రీ
కృతవృత్తియు, జయమగళివ్యాఖ్యయు పుట్టియున్నవి. సినస నీగ్రంథ
ము ననుసరించి కొక్కోకము, రతిరహస్యము, అనంగరంగము, కామక
ళానిధి మున్నగుశ్లోకగ్రంథములు పుట్టియున్నవి.

ఈశాస్త్రమునందుగల స్త్రీపురుషభేదములు, జాతిభేదములు,
దూతీభేదములు, వఖక్షేతములు, దంతక్షేతములు, చుంబనములు, ఆలింగ
నములు, చిహ్నములు, అవస్థలు, గతిధ్వనులు, బాధములు, మున్నగు
వానిపేరు లీక్రిందవ్రాయఁబడును.

౧. నాయకత్రయము :—దేవనాయకుఁడు, మనుష్యనాయ
కుఁడు, ఉభయనాయకుఁడు.

౨. పురుషజాతిచతుష్టయము :—సాగణాఁడు, గూచిమానుఁ
డు, భద్రుఁడు, దక్షుఁడు.

౩. అవాంతరజాతిత్రయము :—శశజాతి, వృషభజాతి, శుక
గజాతి.

౪. శృంగారనాయకచతుష్టయము :—అనుకూలుఁడు, దక్షిణుఁ
డు, ధృష్టుఁడు, శేషుఁడు.

౫. నాయకస్థానములు :—విశుఁడు, విదూషకుఁడు, పీఠమగ్గుఁడు,
చేలుఁడు.

౬. స్త్రీజాతులు :—సద్మిని, చిత్రిణి, శంఖిని, హస్తిని.

౭. అవాంతరజాతులు :—హరిహరిణి, తురిగి, హస్తి.

౮. ప్రస్థితీత్రయము :—శ్లేష్మపరికృతి, మైత్ర్యపరికృతి, నాశ
పరికృతి.

౯. ద్వాదశసత్వలు :—దేవసత్వ, మనుజసత్వ, నాగసత్వ, యక్షసత్వ, గంధర్వసత్వ, పిశాచసత్వ, కాకసత్వ, వానరసత్వ, గార్గభసత్వ, మునిసత్వ, రాక్షససత్వ, కిన్నరసత్వములు.

దేశస్త్రీలు :—లాట, ఆంధ్ర, కోనూర్, పాటణ, మహారాష్ట్ర, ద్రవిడ, వంగ, గోళ, కామరూప, ఉత్కల, కర్ణాట, మలయాళ, ఆంధ్ర, గ, ఘూర్జర, బాస్త్రికి, సింధు, అనంతి, అనూప, చులయ, సౌవీర, పాండ్య, కాశ్మీర, గాంధార (దేశస్త్రీలు)

యశావనభేదములు :—౭వ సావత్సరముమొదలు. ౮ వత్సకు మొలకజన్వనము, కన్యక.

౧వ	,,	లీలజన్వనము, గోరి.
౧౨వ	,,	నెలజన్వనము, బాల.
౨౩వ	,,	నిమజన్వనము, ముగ్ధ.
౩౪వ	,,	మూచుజన్వనము, విదగ్ధ.
౪౫వ	,,	బలజన్వనము, ప్రగల్భ.
౫౬వ	,,	నీమజన్వనము. ఇచ్ఛామతి.
మతాంతరము :—	౧౭వ సావత్సరమువత్సకు	బాల.
	౩౧వ సావత్సరమువత్సకు	పూవని.
	౪౬వ ,,	స్తోభ.
	౬౧వ ,,	గోల.

దూతీచతుష్టయము :—సౌగంధిక, చతుగ్ధిక, సహసాచారిక, దూతిక. ఇందులకు మతాంతరములు ౩ గలవు. అందు:—

మొదటితరములో ౬ రు :—ప్రాతివేళిని, ఇల్పిని, కారువు, లింగిని, సఖి, తనుప్రజాత.

౨. వ దానిలో ౮ రు :—ప్రహిత, ఉష్ణహిత, పత్రహాని, భావన, పత్రికా, మూక, స్వయం, భావదూతిక.

౩. వ దానిలో ౧౬ రు :—బానిస, కన్యక, చెలికత్తె, విధవ, చాకలది, గండమమ్మనది, పుత్తలమ్మనది, మామదమ్మి, ఇంకొకవత్తనకత్తె, నీళ్ళమ్మకొనునది, చిత్తరువులువ్రాయునది, భాగ్య, గతిప్రవేశముగలది, కథలు చెప్పునది, చిలుక, గోరువంక.

చతుర్విధప్రీతులు : — అభిమానప్రీతి, విభవప్రీతి, సదృశప్రీతి, విషయప్రీతి.

మోహచతుష్టయము : — లజ్జామోహము, విభవమోహము, కరుణామోహము, నిజమోహము.

మతాంతరము : — ఉత్తమము సూర్యమోహము, మధ్యమము నుత్సయమోహము, అధమము మృగమోహము.

జాతి.	అనుమాల పురుషుడు.	ఇష్టచుగు నాము.	ఇష్టచుగు బంధములు.	కళాస్థానము	ప్రయత్నములు	దేవతా స్త్రీ మనుష్యస్త్రీ
పక్షిని.	సాంచా యడు.	ర, కణము.	పంక కణము.	సలుడు, నాథి, తొడ	మంచితిని.	శని దేవతా స్త్రీ రుక్మిణి మనుష్య
చిత్రిణి.	సూరి మారుడు.	తొలికాము.	నాగి గిము.	నొసలు, ముంగురులు కన్నులు.	అ, ర, గి, ట, గా, గం, గి, తి తిగులు.	మేనక దేవతా ప్రౌపరిమనుష్య
శంఖిని.	భద్రుడు.	కె, కాము.	మే కాము.	పెదని, కెక్కులు, చెక్కులు.	రిం, గి, గి, గి, గర, తిగులు	తా, దేవతా సత్యభామ, మ
హస్తిని.	దత్తుడు.	అ, హాము.	కె, రంహ రమునము.	కుచములు, కత్తులు.	రి, రి, రి, గి, తిగులు.	ప్రొత్తము దేవ గాధ, మనుష్య

బాధములు : — ఉత్తమకరణములు, తీర్థకరణములు, స్థితకరణములు, ఉత్తమకరణములు, వ్యాకరణములు, విపరీతకరణము అనిబంధములు ఆరువిధములు. ఇవి మొదటి ౫ ను పురుషస్మృత్యములు, ౬ వది స్త్రీయుగర్పనది.

ఉత్తమకరణబంధములు గల : — గ్రామ్యము, నాగి రాఖ్యము, ఉత్కలకము, విద్య భిగము, క, ద్రాణకము, ఇ ద్రకము, పార్శ్వసంఘటితము, ఉత్తమకరణము, పీడితము, వేషితము, బాణవికము, ఉద్భిగ్నకము, ఉత్కలకము, ఉత్కలకము, జ్వరభిగము, ప్రసాదము, వేణువికము, తొలవికము, కార్మకము, ప్రభాము, పద్మాసము, ఉత్కలకము, బంధుకము, నాగి పాణము, సంయమ

నము, కూర్మకము, పరివర్తనము, నిషేడితము, సమపాదము, త్రోవిక్రమము, వ్యోమపదము, స్మరచక్రము, అవిదారితము, సౌమ్యము, అజ్యంభితము, నౌకాఖ్యము, ధనుర్బంధము, కరపాదము, సాచీముఖము, అర్ధచంద్రము, ఉపాంగము.

౨ తిర్యక్కరణబంధములు ౮ :— సముద్గతము, పరివర్తితము, సమాంగము, అభిత్రికము, సంపుటము, వేణుకాఖ్యము, కుక్కుటము, మానితము.

౩ స్థితకరణబంధములు ౮ :— యుగపదము, విత్తతము, మార్కటము, ఘోషితము, సముఖకరణము, ప్రస్ఫుటము, క్షీణము, బాఘము.

౪ ఉత్థితకరణబంధములు ౬ :— జనుకూర్పరము, సింహవిక్రమము, కీర్తిబంధము, ద్వితలము, పార్శ్వవేష్టితము, వృక్షాఖ్యము.

౫ వ్యానకరణబంధములు ౨౦ :— అదూహితము.

అదూహితములు ౧౦ :— వ్యాసతము, నిసాము, నిఘాతకము, చటకవిలసితము, జుష్టము, వరాహఘాతకము, వృషాఘాతకము, క్షైనుకము, విభము, మార్జరము.

భావదూషితములు ౧౦ :— సాగ్ధాలము, గాఢభిము, జ్యోష్ఠము, పౌండరీకము, విపరీతము, ఐణము, పారావతము, మాయూరము, మూషకము, భేరుండము, గారుడము.

ఉత్తానకరణములు	౪౦
తిర్యక్కరణములు	౮
స్థితకరణములు	౮
ఉత్థితకరణములు	౬
వ్యానకరణములు	౨౦

మొత్తము. ౮౪

౬ వదియగు విపరీతకరణబంధములు ౪ :— పురుషాయితము, భృమరము, ఉద్గతము, ప్రేంభావతి.

చిత్రబంధములు ౨ :— సంఘాటకము, ఉపపదము.

సఖిక్షితములు ౬ :— వర్ణిష్టుత, అనువినుత, వృద్ధుత, ద్వివృత, వర్ణిష్టుత.

29 ఖురళికారంగప్రసంగము

30 రంగప్రవేశలక్షణనిర్దేశము

31 ధనుశ్చరపూజాయోజనము

3 ౨ గురుప్రణామస్థేమము

33 శరశరాసచగ్రహణపాగ్వాపర్య
సూచనము

34 లక్ష్యశుద్ధిలాభము

3౫ లక్ష్యవేదికారచనా వివేచనము

3౬ నారాచమోచనప్రకారసూ
చనము

32 చిత్రలక్ష్యభేదనోపాయప్రతి
పాదనము

3౮ శాబ్దిలక్ష్యశరాభ్యాసవిలాస

ఈ ౪౬ ప్రమేయములకు ఉద్దేశలక్షణములు గ్రోణాచార్యుల
చేత రచింపఁబడిన ధనుశ్శాస్త్రమునందుఁ జూచునది.

మంత్రప్రయోగయుక్తములగునవి యస్త్రము లనఁబడును.

మంత్రప్రయోగము లేక ప్రయోగించునవి శస్త్రము లనఁబడును.

అస్త్రములు :—౧ దండచక్రము, (కొలచక్రము, విష్ణుచక్రము)

౨ విద్రాస్త్రము (వజ్రాస్త్రము) ౧౨ నారాయణాస్త్రము

3 శైవశూలము ౧3 ఆగ్నేయాస్త్రము

౪ బ్రహ్మశిరోస్త్రము ౧౪ శిఖరాస్త్రము

౫ ఐషీకము ౧౫ వాయవాస్త్రము

౬ బ్రహ్మాస్త్రము ౧౬ సమథాస్త్రము

౭ శిఖరిగద (మోదకీగద) ౧౭ హయశిరము

౮ ధర్మపాశము (వరుణపాశము, కా ౧౮ క్రౌంచాస్త్రము

లపాశము) ౧౯ శక్తి

౯ వారుణాస్త్రము ౨౦ కింకాలము

౧౦ శుష్కశని, ఆర్ద్రాశని ౨౧ మకాసలము

౧౧ పైనాకాస్త్రము ౨౨ కాపాలము

3౯ దూనికటస్థలక్ష్యభేదలక్ష

ణము (భాషణము

౪౦ రథారోహణశరాభ్యాసవిశేష

౪౧ గజారోహణశరాప్రయోగవిభా

గము (లక్షణము

౪౨ హయారోహణశరామోక్షణ

౪3 దూరచాతిశరాభ్యాసవిస్తారికీ

సము (సూపణము

౪౪ శరప్రయోగసమయమునయని

౪౫ శరగమచగుణారోపవిభా

గము

౪౬ దివ్యాస్త్రమంత్రతంత్రప్రయో

గవిస్తరిప్రస్తానము

౨౩ కంకణము	౩౯ మోహసము
౨౪ విద్యాధరాస్త్రము	౪౦ * తామసము
౨౫ నందినాస్త్రము	౪౧ * సౌమస్యము
౨౬ అసిరత్నము	౪౨ సంవర్తసము
౨౭ గాంధర్వాస్త్రము	౪౩ సత్యాస్త్రము
౨౮ మాసవాస్త్రము	౪౪ మాయావస్త్రము
౨౯ ప్రస్వాసము	౪౫ * సర్వమాంయూదమునము
౩౦ స్రవమము	౪౬ శేజఃప్రదము
౩౧ సౌరము	౪౭ తేజోపకరణము
౩౨ దర్పము	౪౮ సోమాస్త్రము
౩౩ శోషణము	౪౯ తావ్యక్రికము
౩౪ సంతాపము	౫౦ సుచామసము
౩౫ విలాపము	౫౧ నిభస్త్రము
౩౬ దమము	౫౨ శివేషమాసవాస్త్రము
౩౭ కాదర్పము	౫౩ * ముసలము
౩౮ పైశాచము	

* ఈ గ్రంథముల వివాదములను మాయమున లేవు.

శస్త్రములు :—

౧ సత్వనామము	౧౨ శత్రువస్త్రము
౨ సత్యకీర్తి	౧౩ నిశేషము
౩ ధృష్టి	౧౪ శివోదరము
౪ రభసము	౧౫ పద్మనాభము
౫ స్రవణరత్నము	౧౬ మహానాభము
౬ పరాక్రమము	౧౭ సునాభము
౭ అవాక్యము	౧౮ దుందునాభము
౮ లక్ష్మీవిషయము	౧౯ జ్యోతిషము
౯ దృఢనాభము	౨౦ కృతము
౧౦ సునాభము	౨౧ వైరాగ్యము
౧౧ దేశోత్తము	౨౨ విమలము

౨౩ యశాగంధరము
 ౨౪ హరిద్రము
 ౨౫ దైత్యము
 ౨౬ ప్రశామనము
 ౨౭ శుచిర్బాహువు
 ౨౮ మహాబాహువు
 ౨౯ నిష్కులీ
 ౩౦ విరుచి
 ౩౧ సార్చిర్మాలి
 ౩౨ ధృతిర్మాలి
 ౩౩ పృథ్విమంతము
 ౩౪ పితృసామనసము
 ౩౫ విధూతము

౩౬ మసిరము
 ౩౭ నిరవీరకము
 ౩౮ ధనధాన్యము
 ౩౯ కామరూపము
 ౪౦ కామరుచి
 ౪౧ మోహనము
 ౪౨ మాణిగము
 ౪౩ జ్యోతికము
 ౪౪ సర్వనాభము
 ౪౫ సంతానము
 ౪౬ వరణము
 ౪౭ రుచిరము

ఈయస్త్రశస్త్రములన్నియు కామరూపములనీయు భృశాశ్వని
 పుత్రులనియు శ్రీమద్రామాయణము బాలకాండములో విశ్వమిత్రుష
 నాన్ని శ్రీరామచంద్రున కుపదేశించినట్లు చెప్పబడియున్నది.

ఆయుధములు ౩౨:—

౧ బాణము.	౯ భిండివాలము.	౧౭ పాశము.	౨౫ క్రకచము.
౨ ఖడ్గము.	౧౦ పరిఘము.	౧౮ చక్రము.	౨౬ కుంతము.
౩ తోమరము.	౧౧ పరిశ్వధము.	౧౯ ముసుడి.	౨౭ పరిశువు.
౪ స్తోమము.	౧౨ గద.	౨౦ దండము.	౨౮ శామవు.
౫ చేరి.	౧౩ ప్రాసము.	౨౧ వజ్రము.	౨౯ వేణువు.
౬ సృగము.	౧౪ ముద్గరము.	౨౨ అశిని.	౩౦ తోత్రము.
౭ శక్తి.	౧౫ ముసలము.	౨౩ హాలము.	౩౧ సుసూలము.
౮ యష్టి.	౧౬ శూలము.	౨౪ అరిష్టము.	౩౨ శ్రీశూలము.

బాణము మున్నగు ౩౨ ను ఆయోధించుటకు (అనగా బోరు
 టకు) సాధనము లగుటచేత ఆయుధము లాయెను. ఈ ౩౨ ఆయుధము
 లలోపల శత్రువులతో కలియబడకుండ భూమియందు నిలుచుండి
 కాని రథము, గుఱ్ఱము, ఏనుగుమున్నగు వాహనముల దుండి కాని, వే

యనచ్చును కావున బాణము ముఖ్యమయినది. విసరివేయునట్టి ఆయుధంబులు కొన్నియున్నను ఇట్టిగౌరవము గలవికావు. ఇట్టి ప్రధానాయుధ మనంబమనట్టి బాణములలో పురుషజాతి, స్త్రీజాతి, నపుంసకజాతి యనంబడు భేదములు కి గలవు.

బాణాగ్రములు ౧౦ తెలుగులు.

౧ ఆరాముఖము.

౬ క్షురప్రము.

౨ ద్విభల్లకము.

౭ గోపుచ్చము.

౩ వత్సదూతము.

౮ అర్థచంద్రము.

౪ కరికము.

౯ సూచీముఖము.

౫ కాకతొండము.

౧౦ భల్లము.

ఇట్టిబాణముయొక్క- సాధాన విసర్జనాదిక్రియలకు ఆస్పదమైనది కార్ముకము. ఇయ్యది చాపము, ధనుస్సు, కోదండము అని త్రివిధము. బ్రాహ్మణునకు ఉపనయనకాలమునందు యజ్ఞోపవీత ఘాతంబుమాడ్కి క్షుత్రియునకు వామభుజాగ్రమునందు ఆర్ధరక్షణ దీక్షాపూర్వకముగా ధరింపబడినదిగా నేనవాక్యములచేత విధింపబడి యున్నది. దీనిని పూర్వయుగమున విశ్వమిత్ర, ఉమదగ్ని, పరశురామ, కృప, ద్రోణా శ్వత్థామాహులగు బ్రాహ్మణోత్తములు సైతము శత్రుసంహారార్థ మగు నధర్వవేదమునను శేషభూతముగ సంగీకరించిరి కాని వారి కిదిముఖ్యము కాదు. ఏల యనఁగా:-

“శ్లో. అగ్రత శ్చతురో వేదాః సృష్టత స్సశరం ధనుః,

ఇదా బ్రాహ్మ మిదా తాత్రం శాసాదపి శరాదపి.”

అను న్యాయము ననుసరించి వారాతీరున చరించిరి. వారు తాము అస్త్రశస్త్రముల నెఱిగియు తాముచేయు సత్కర్మలను నాశనము చేయుచున్న రాక్షసులను సహారము చేయుటకు శ్రీరాముడు మున్నగు క్షత్రియులకు అస్త్రాదికముల నుపదేశించి వారిచేతనే శత్రుసంహారాదికమును చేయి చుకొనుచు తాము నిర్విఘ్నముగ యజ్ఞాదులను నెరవేర్చుకొనుచుండిరి. వారశిష్టాచారమును గాంచి కొందఱు దండనాథులు ప్రధానులు మున్నగు అధికారియులను వహించి రాజులకు దిగ్విజయ యాత్రాదికాలములందు సహాయమును చేయుచువచ్చిరి. కలియుగము

నందు ఉత్తమక్షత్రియులగు వారివశీయులు మరాఠావంశరులు కాగా కలిపురుషప్రేరణముచేత ముక్కుత్యము తొనర్చుచు సమూలముగా నశించిరి. కొందఱున్నను శూద్రప్రాయులయిరి. అట్టి శూద్రప్రాయులగు రాజులసమీపమునందును మేల్ద్వలసమీపమునందును కొందఱు బ్రాహ్మణులు దివానులు సరదారులు మున్నగు అధికారులు నహించుచు న్నవారు. అయినను వారు వేదవిహితములగు సత్కర్మలను మాత్రము ఆచరింపక భ్రష్టులగుచున్నారు. తాకికవ్యాపారములను సర్వదా నిమగ్నులయి యుండువారు సత్కర్మముల నాచరించుట అశక్యుని తలంచియే “బ్రాహ్మణుఁడు పరీక్షార్థముగనె నను ఆయుధమును పట్టకూడదు” అని ఆపస్తంబాదిమునులు ధర్మశాస్త్రములందు విధి చిరి. తాత్రముగలవాఁడుక్షత్రియుఁడు బ్రాహ్మణాది ఇతిరజచులగు. క్షత్రియులను రక్షించువాఁడు కావున క్షత్రియుఁ డనంబడును. ఇతనికి శుశ్రీయ స్త్రీయం దు జనించినవాఁడు క్షత్రియుఁ డగును. ఇతఁడే చచ్చుకొని శిష్టపరిపాలనాపూర్వకముగ శిష్టులను గణంపఁజేసికొనిన రాజుని పిలువఁబడును. ఈ రాజక్షత్రిశబ్దములు కృతయుగమునందు పృథుచక్రవర్తి ముక్కుముగా దక్కినవి. తరువాత తక్కిన సూర్యసోమనంశములరాజుల కందఱుకును యోగ్యతాతారతమ్యానుసారముగా దక్కినవి. క్షత్రియత్వసాగము, ధనుర్విద్య. దీనినిధరించినవాఁడేదండసీతిధారకుఁడే రాజ్యమును పరిపాలించవలయునని శాంతిపర్వములో భీష్మయుగస్థిరసంవాదమునఁ గలదు:-

ఇంద్రాదీదేవతలు విష్ణుదేవునినలన దండనీతివిద్యను పొందిరి. కాని తాముభూసంచారులు కానందువలన సేవిద్యను భూలోకమునందు ప్రయోగింపలేకపోయిరి. పిదప ఆవిష్ణుదేవునే ఈవిద్యనుపొందెననుసారము భూమిని పరిపాలించుసామర్థ్యముగలవాని నొకఁడని దయచేయుఁడని వేడఁగా స్వతేజస్సువలన విరజుఁడను మానసపుత్రుని నిర్మించి యిచ్చెను. ఆవిరజుఁడు విరక్తుఁడై రాజ్యేచ్ఛను చెందకపోయెను. అతనిపుత్రుఁడగు కర్దముఁడును తండ్రివలెనే తపఁబు నేయ వలయును భోయెను. అతనిపుత్రుఁడగు అంగుఁడు దండనీతి నవలంబించి కొంతకాలము రాజ్యమును పాలించెను. అంగునిపుత్రుఁడు సుసీతియను నామాంతరిముగలవే నుండనువాఁడు రాజ్యమునుగై కొని బ్రాహ్మణులను దీక్షించు వారిశాపము

వలన మరణమును పొందెను. అచాక్షనును అప్పటిస్థితిని గాంచి మహాదుఃఖము భూధరిణిసామగ్రియముగల సత్ప్రియుని పుట్టించుటకుగాను ఆవేనునితోడను మధురచందా కాలివొట్టవివలె నలనె నకుటచయగుశరీరము ఎత్తునికన్నులు గల అచాక్షకును పురుషుడు పుట్టెను. ఋషులు వానిని గాంచి “నిషేధ” అనెను. నిషేధ యనగా సీచుడుగా నుండు, నమపు, చ పుము, అనిగాని యగము. ఋషులచేత ఆవిధమున పలుకబడుటచేత అచాక్షుడు యిది నమ్మినెను. వీనినంతమునఁ బుట్టినవారలు శ్రూరులు విద్యా విద్యోత్రదేశముల న్తొచ్చిరి. పిమ్మట ఆఋషులు వేనుని శుశ్చిరుమును మధురచందా ప్రకాశించుచున్న కవచము, ధనుస్సు, అంబులతాయుఁ గలిగి పుట్టుకతోడనే వేదవేదాంగములను ధనుర్వేదమునఁ బొంది చూచి చూచుచు ముగల చోక్కినిపురుషుఁ డొక్కఁడు పుట్టెను. అప్పుడు అచాక్షయ నాయు ఆపురుషు నాశ్రయించెను. ఆవేనునిపుత్రుడు తాతచేత బ్రాహ్మణ్యోద్ధములను మామిడిపక తోసిలి యొగ్గి బ్రాహ్మణులు తమకు నొసలిని మహామృగాగా! నానూత్ములు ధర్మధర్మోద్ధము లన్నియు నోచుము లగుచున్నవి. మీ దేర్చి యాజాపింతురో యని నొనర్చెను. అని పూరిగా ఆమహాషులు విని హాసించిరవాని లయి గాఢా! నపు యాచాక్రథాగిదుర్గుణముల నొడక దయాసత్యకాహిణ్యగుణములు గలిగి నొడవలె నలగబడిచి వేదశాస్త్రపద్ధతులను వ్యాకరణశాస్త్రములను సప్తనీయక రాజ్యమును సరిపాలిపుము, అని పలికె. అందుకు ఆనాఁడు “బ్రాహ్మణులు సహాయ మొర్చిన అట్టి నలి నాదు” అని ముగిసగా బ్రాహ్మణులును సహాయ మగుట కంగీకరించి.

అతడు బ్రాహ్మణిషువులు వేదశాస్త్రోద్ధ సచ్చికి వచ్చి బ్రాహ్మణులతోగలిసి యుండిన సామ్రాజ్యవృద్ధిపక్షము నొచ్చెను. అతనికి శుక్రుడును పురోహితుఁడగును, కాల్యాయులతో చేత సారస్వతిగణము ప్రధానులును, గిర్జామహాముని వ్యతిష్యుఁడును ను. అప్పుడుదక్రవర్తియుష్మానునాచు ధర్మరాజుడనెరిగి నలయుచున్నపుడు ఆకాశంబునుండి నక్షత్రములు కిర. భూమిమాత్రము నిన్నూర్జ్వలములు గలిగి విషమముగా నుండగా రాజు కోపించి పాద్య ముచ్చి బాణమును

ప్రయోగింప నుంకించగా భూదేవత గోరూపమున ప్రత్యక్షమయి
మేరుపర్వతము దోగ్ధుగను హిమవంతుడు వత్సముగను ఏర్పడిగా గొ
ప్పగొప్పరత్నములు ఓషధులు మున్నగువానిని పిదికెను. ఈయగ్ధమునే
భర్తృహరి:—

“శ్లో. రాజన్ దుధుక్షసి యది క్షీతిధేను మేనా
త్వం నాథ వత్సమివ లోక మముం పుషాణ,
తస్మింశ్చ సమ్య గనిశం పరిపుష్యమాణే
నానాఫలా ఫలతి కల్పలతేవ భూమిః.”

అని చెప్పియున్నాడు. పృథువుచేత ఉపదేశింపబడి ఆయార
త్నాదికము నిచ్చినదికావున భూమికి పృథివి యనుపేరు వచ్చెను. ధా
ర్మికునిమనమునం దితమహిమ గలదు. ఇట్టిమహిమ విష్ణుశేషము లేని
వానియగు దుండదు.

ధనుస్సులలో నీశ్వరునకు పినాకము, విష్ణువునకు శార్ఙ్గము, రా
మునకు వజ్రకము, ద్రోణాచార్యునకు వ్రణము, అర్జునునకు గాఢీవ
ము, కర్ణునకు కాలపృష్ఠము అని వారివారిధనుస్సులకు విశేషనామము
లుండును.

ఈధనుర్విద్యను కృతయుగమునందు ప్రథమమున శివునిసమీప
మునఁ గుమారస్వామియు, పరశురాముడును అభ్యసించిరి. కుమార
స్వామివలన కొందఱ ఆవిద్యను పొందిరి. ఆగురుశిష్యులరచన ప్రమక్రమ
ముగ వ్యాపించెను. పరశురాముడు తనతండ్రిని కార్తవీర్యార్జునుడు
సంహరించె ననుక్రోధముచేత ఇరునదియొక్కమాటు నెదకి నెదకి క్షత్రి
యసమూహమును సంహరించి భూమిని నిష్కూటముగాఁ జేసి కశ్యపప్ర
జాపతికి దానమిచ్చెను. పిదప ద్రోణుడు నెట్టి పరశురాములను యా
చింపగా ధనుర్భాణములును దేహము మిగిలియున్నవి. ఇందులో నీ
వు కోరినది ఇచ్చెదను, కోరుము అని చెప్పగా అతనియభిప్రాయము
ను గ్రహించి ధనుర్విద్యను ప్రసాదింపవలయు నని యాచించెను. అత
నికోర్కి ననుసరించి సమర్థకముగా ధనుర్విద్య నుపదేశించెను. పిదప
ఆవిద్యను పొందిన ద్రోణుడు అరునున కుపదేశించెను.

కృతయుగమునందు శ్రీపురుషోత్తరామలచేత కోదండదీక్షాగురు
వను ప్రసిద్ధి శుశ్రోకుని యొక్కను. చిమ్మట క్రౌంచభేదనమువలన కు
మారభార్గవప్రలసన కలిగెను. శ్రేష్ఠాయుగమునందు శ్రీరాములవారికి క
లిగెను. ద్వైపాయనమునా అత్త్రవిద్యాగురుఁ డనునామము ద్రోణా
చార్యునకు చెల్లెను. క్షిప్రుకు కృష్ణకుఁడొకఁడ కొంత ప్రసిద్ధి కలిగెను.
వీరిని జయించుటచేత ఆస్తి యరుచును కలిగెను. ఈవిద్య వెనుకఁ
జెప్పినతీరుగా వేదమునకు పాఠమునీని సాలించుటచేతను శత్రునిరాసన
ముచేతను ఉపవేదముగాఁ జెల్లెను.

“చ. హరుఁ డధిపతిమ నెఱిగెడి మరొకతగుకంఠుఁ గిరీట మేటి శం
కరపురుషుఁగాఁడనఁ జనులకు నుచు రాముఁడ యెక్కు డిందుశే
భాగవతేశుభార్గవప్రలసనఁ గుఁ గుమారుఁడు మేకో యాబికా
వరిసరిచామహిష్మతిఃపాపాలుల కెక్కుఁడు రాఘవుఁ డిలక.”

సేనాలతాశాము, పూర్వపాలశాశాము, గజశాస్త్రము, హయలీలా
వతి మొదలగు అష్టవిద్యాస్త్రములును నిభళితౌదాలును మల్లశాస్త్రమును
ధనుర్వేదమును నొకచుట్టు యున్నవి.

మల్లశాస్త్రము.

ఈశాస్త్రవిషయశ్రుతిధము లుత్తరేంద్రచింతను కొన్ని విషయములు
లోకానుచారమున నున్నవి. నాటి నీ మ వివరించుచున్నాను:—

౧౨. పాదాలు :—నమనపాద, గడనపాద, భృంగిదండ, ఎడమసర
దండ, కుడిసరదండ, భృంగిదండము, వేసపుదండ, సిగపుదండ, పొడ
లికదండ, అడుగిడుగుపొడలికదండ, మల్లలసంచుదండ, కుక్కుట
పుదండ.

౧౩. పక్షాలు :—హరిగతి, గడగతి, వ్యాఘ్రగతి, మహిషగతి,
జాబుకగతి, కుక్కటగతి, మార్కటగతి, హరిగతి, చటకగతి, పక్షిగతి,
తాండవగతి, సరిగతి.

౧౪. వరువులు :—ఎడమయడుగుపరునడి, కుడియడుగుపరునడి,
కడలుపరునడి, దాడుపరునడి, పువ్వుపరునడి, బుర్రయడుగుకత్తెర, సర్ప
బుర్రకత్తెర, చిట్టయడుగుకత్తెర, అడుగకత్తెర, పొడలికకత్తెర, పాపురిపువా
వులు, బాగిసెపులు.

౧౨. మొనలు :—లోమొన, వెలిమొన, ఉసిమొన, చతురు మొన, పుణ్యపుమొన, పాపపుమొన, చాటపగుమొన, హాటపగు మొన, కదలుమొన, అరిమొలుమొన, నామొలుమొన, సరితాళం పుమొన.

౧౩. కాయమానములు :—విష్ణుచక్రము, రామబాణము, నా గబుధము, లోలుకరిమెలుపు, అగ్నిమత్తే, విస్ఫులము, మాస్థాభరిణము, పదభాడసము, ఉరిత్రాడు, లోబిత్తరి, వెలిబిత్తరి, సర్పామరము.

౧౪. వినరులు :—ధారు, ధాణు, ధోడ, ధృడ, ఆంత్రిణీ, టీక, నాట్య, ధారుధాణు, ధూటు, ధాణుకపాలు, ధారికపాలు, ధాణుధారు, కధాక, ధాణుధాక.

౧౫. ఉపబీడములు :—పాడినిలుకడ, కదలునిలుకడ, పిడిలునుల కున, విదళింపునిలకడ, టిశావనిశాలు, పాడిపుపారుపు, హస్తపుపారుపు, దేహపుపారుపు, నయపుపారుపు, వీన, రాకడ, సకసన, పునన, యుపు, ఫిక్కు, కరలాఘవము.

౧౬. విన్నాళములు :—కక్క, కొక్కన, చొక్కన, ముత్తే, కు మ్మరింపు, జోడింపు, సందుసీసకము, గొంతుమూయు, సమసీసము, సు రాటంబును, చేవ, కరదనము, కల్లంబు, పొట్టి, కట్టి, బుర్రోక, పొండి వేటు, పణము, కర్ణాతు, సుభారము, పింగళిణము, పట్టిగు, మాణిపు, సరిబిత్తరము, వాటిళము, లాగు, సింగిణి, పాదనివారణము, పాదనివార్తి, గళకశ్చేర, నృసింహము, కాశనిల్కడ.

౧౭. ప్రచారములు :—భ్రాంతము, ఉద్రాంతము, ఉత్తామము, అవిష్కృతము, ఆహికము, అవిధము, ఆకరము, అవికరము, వికృతము, మిశ్రితము, మానవము, నిర్మర్యాద, చిత్రకము, భిన్నము, సవ్యజానుపు, అపసవ్యజానుపు, క్షీప్రము, దృఢము, సవ్యబాహుపు, విసవ్యబాహుపు, త్రిబాహుపు, సవ్యోత్తరము, ఉత్తరము, సవ్యకిరము, తుంగబాహుపు, పృథితము, యథాధికము, అపృష్టప్రవాహరిణము, వర్ణితము, గుంచి తము, స్వస్తికము, గుడంబము.

౧౮. నటకులు :—లోవెలిసలుకు, గుబ్బరిధుముకు, మాచిణసలుకు. ఇట్టిరానిలక్షణము లనేకము ల్లిశాస్త్రమువలనఁ జెలిసికొనవచ్చును. రథ

చమూముఖము, రథాస్యము, నలయము, నుగ్గయము.

భోగప్ర్యాహములు ౫ :—గోమూత్రికము, అభిసాని, శకటము, మకరము, పతంతకము.

మాడలప్ర్యాహములు ౨ :—స్వహోభద్రము, నుగ్గయము.

అసంసౌతప్ర్యాహములు ౬ :—అష్టానీకము, ద్వితీయము, ప్రథమము, సర్వతోముఖము, అర్ధచంద్రకము, శృంగాటకము.

ప్రధానప్ర్యాహములు ౬ :—శ్యేనము, సూచి, నజ్రము, శకటము, మకరము, ధ్వజము, పద్మప్ర్యాహము, క్రాంతప్ర్యాహము మొదలగు మరికొన్ని ప్ర్యాహములు గ్రంథాంతరముల నుండు గలవు.

గురుమతమున ప్ర్యాహంగములు ౭ :—నక్షత్రము, పక్షిములు, మధ్యము, పృష్ఠము, ప్రతిగ్రహము, కోటి.

శుక్రమతమున ప్ర్యాహంగములు ౫ :—నక్షత్రము, మధ్యము, పృష్ఠము, ప్రతిగ్రహము, కోటి.

సేనాలక్షణము.

పత్తిమొదలు అక్షోహిణి పర్యంతమగు సేనకుగల ధర్మశాస్త్రవిదాతి సంఖ్యావివరము.

సేన పేరు	గజములు.	రిథములు	అర్జ్యములు.	పదాతులు.
పత్తి	౧	౧	౩	౫
సేనాముఖము	౩	౩	౯	౧౫
గుల్మము	౯	౯	౨౭	౪౫
గణము	౨౭	౨౭	౮౧	౧౩౫
వాహిని	౮౧	౮౧	౨౪౩	౪౦౫
పృతన	౨౪౩	౨౪౩	౭౨౯	౧౨౧౫
చముపు	౭౨౯	౭౨౯	౨౧౮౭	౩౬౪౫
అనీకిని	౨౧౮౭	౨౧౮౭	౬౫౬౧	౧౦౯౩౫
అక్షోహిణి	౨౧౮౭౦	౨౧౮౭౦	౬౫౬౦౦	౧౦౯౩౫౦

వీని ప్రమాణములు గ్రంథవి స్తరభీతిచేత నిగదు వ్రాయలేదు.

అశ్వశాస్త్రము.

అశ్వములకుఁ గలుగు ఆవర్తములు, వానిస్థానములు, వర్ణములు, వానిశలములు, గతులు, స్థానములు, శిక్షాకాలములు, సంచార మార్గములు, మున్నగు లక్షణములను లక్ష్యములను దెలియఁజేయు హయలీలావతి, భోజరాకీయము, రేవంతోత్తరము, అశ్వశాస్త్రము, హలాస్యనూహాత్మ్యమున నొకప్రకరణము, మున్నగుగ్రంథములు సమగ్రముగ లభించుటయరుదు. కావున వానియొక్కలక్షణాదికములను సమగ్రముగ నెఱుంగుట దుష్కృతము. ఇయినను కొన్నివిషయములనుమాత్రమిహింకించి వినరించుచున్నాఁడను.

ఆవర్తములు శుభములనియు, అశుభము లనియు రెండువిధములు.

శుభావర్తములలో దశధ్రువములు సుప్రసిద్ధములు. ధ్రువస్థానములుఁ:-

శ్లో. ద్వాపూస్త్యా శిరస్త్యా ద్వా ద్వాద్వారంధ్రోపరంధ్రయోః,

ఏనః సాలేపగ్రాసేదే న శానంతా ధ్రువాస్సమృతాః.

౨ నక్షత్రమున, ౨ శిరమున, ౨ మలద్వారమున, ౨ మూత్రద్వారమున, ౧ లలాటమున, ౧ క్రిందిపదవియందును ఉండును. వీనికి దశధ్రువము లనిపేరు.

౦ ఆవర్తరూపములు :—శుక్త, ఆవర్తము, సాఘాతము, పాదుక, అంగచాదుక, అనలీఘము, శతపది, ముకుళము.

దశధ్రువములు గాన మిగిలినశుభావర్తములకు ఆగంతకము లని నామములు :—

౧ రోచమాసము, ౨ శ్రీవృక్షము, ౧ దేవమణి, ౨ మేఘుల, ౨ వృషభములు, ౨ అంగదములు, ౨ యమశిములు, ౩ త్రేతాగ్నులు, ౪ చాతురతికము, ౩ నిశ్శ్రేణికము, ౨ కేశాంతజములు, ౧ స్తువజము, ౨ సృక్విజములు, ౪ కంఠాభరణములు, ౧ శతపది, ౨ లింగములు. వీనిలో రోచమాసము, దేవమణి, మేఘుల శ్రేష్ఠములు, శ్రీవృక్షకము శ్రేష్ఠశుభము.

“శ్లో. వక్షోభవావర్తచతుష్టయంచ కంటే భవే ద్యస్యతు రోచమాసః, శ్రీవృక్షకీ నామ హయస్స భర్తు స్సత్పుత్ర పౌత్రార్థవిన్యధ్యయే స్యాత్.” హయలీలావతి.

అశుభావర్తములు:—౧ ఉత్తరోష్ఠావర్తి, ౨ గమనాసాపుటావర్తి, ౩ ప్రపానోత్తరప్రదేశావర్తి, ౪ పోధావర్తి, ౫ గజావర్తి, ౬ గమనాసాతావర్తి, ౭ నేత్రకూటావర్తి, ౮ భూమిధావర్తి, ౯ సిద్ధాగ్రావర్తి, ౧౦ విద్యావర్తి, ౧౧ కటావర్తి, ౧౨ శిఖావర్తి, ౧౩ ఘోరీకావర్తి, ౧౪ హనావర్తి, ౧౫ క్రోడావర్తి, ౧౬ ఘోరీకావర్తి, ౧౭ నేత్రవ్యావర్తి, ౧౮ కుత్యావర్తి, ౧౯ పార్శవావర్తి, ౨౦ జానపృష్ఠావర్తి, ౨౧ జానుపార్శవావర్తి, ౨౨ మందరావర్తి, ౨౩ జాఘావర్తి, ౨౪ కళావర్తి, ౨౫ కూర్చావర్తి, ౨౬ కుష్టికావర్తి, ౨౭ కణ్ఠావర్తి, ౨౮ హృదయావర్తి, ౨౯ ఉదరావర్తి, ౩౦ నాభికావర్తి, ౩౧ కుక్షిస్ఫుగ్ధావర్తి, ౩౨ మనావర్తి, ౩౩ గ్రీవావర్తి, ౩౪ గళావర్తి, ౩౫ స్కంధావర్తి, ౩౬ మహావర్తి, ౩౭ కాకసావర్తి, ౩౮ కకుదోవర్తి, ౩౯ ఆననావర్తి, ౪౦ త్రికావర్తి, ౪౧ అనునావర్తి, ౪౨ పుచ్చావర్తి, ౪౩ గుదావర్తి, ౪౪ స్థూలావర్తి, ౪౫ బీజావర్తి, ౪౬ కోశావర్తి, ౪౭ భాసలావర్తి, ౪౮ స్థిగావర్తి, ౪౯ శిరదావర్తి.

ఈనామములందావర్తము లని యు పుట యుక్త మయినను లోకమునం దున్నవాడుక ననుసరించి ఈవర్తముని నాగిసనానము.

వర్ణములు ౩:—వర్ణము, అనువర్ణము, చిత్రవర్ణము.

వర్ణములు ౪:—కర్మము, హోమము, హరితము, వీరము.

అనువర్ణములు ౧౨:—గంగాజలవర్ణము, మేఘవర్ణము, కపిలవర్ణము, శుకవర్ణము, నీలోత్పలవర్ణము, కుముదవర్ణము, నీలవర్ణము, హేమపుష్పవర్ణము, సితాసితవర్ణము, అంజనవర్ణము, రక్తపాటలము, సింధువారము.

చిత్రవర్ణములు ౩౦:—పరిచికిల్యాణము, కష్టము గ్రహము, శ్యామకర్ణము, చతుర్భుద్రము, నివానైజయికము, నివానైజయికము, రక్తాగ్రకర్ణము, శ్వేతబాహువు, త్రిభుద్రము, శ్వేతాగ్రము, హరితాగ్రము, ఊర్ధ్వనేకరేఖాపొగి, త్రిరేఖాపొగి, ద్విరేఖాపొగి, త్రిరేఖాపొగి, శ్రీకారరేఖాపొగి, వామహనురేఖ, వాలవామభాగరేఖ, యోగగ్రీవ్యతి, వామకర్ణాగ్రీవ్యతి, జానుశ్వతి, అంజశ్వతి, మృగశ్వతి, కంఠశ్వతి, కక్షశ్వతి, నాభిశ్వతి, పక్షశ్వతి, మార్జాలవర్ణము, సారిగవర్ణము, హరితాగ్రకర్ణము, నీలాగ్రకర్ణము, వల్ల (మూర్ఖజులు = వల్ల)

సత్వోపకరణములు, సవరోహసాధ్య
మశ్వించతుష్క- సమయమును నిర్ణయము.

శ్లో. పంక్తికృతానామశ్వానా సమనోన్నమనాశ్చైతే,
అతివేగసమాయుక్తా గతిర్యోగ్యుదాహ్వానా.

ప్రజయ తి.

ఇట్టి శుభలక్షణములుగల యశ్వములు స్త్రీభ్రమలను పుత్రపౌత్ర
రాజ్యార్థ భోగాదిసుఖముల నొసంగును. కావున ఈ శాస్త్రము సకలశ్రే
యసాధనమని యెఱుంగునది.

ఇందు వర్ణములలో వర్ణయనియును, క్షయనియు, పాదియని
యును, లోకమందిలివాడుక ననుసరించి వ్రాయబడును.

సాముక్తిశాస్త్రము.

నారదుడు, ప్రహ్లాదాచార్యుడు, సముద్రాచార్యుడు, శాత్రుజిత్తుడు, నరా
హమిహిరుడు, నగరుచి మున్నగువారలు చేసిన శాస్త్రములందును, బ్ర
హ్మాండ, బ్రహ్మ, స్కాందపురాణములలో కొన్నిష్టములందును, ఈవి
షయమును వివరించియున్నారు. ఈ శాస్త్రమునకు స్త్రీపురుషులకు
కలుగబోవు సుఖదుఃఖాదివిషయములను నిర్ణయించుటయేగాను, ఆయా
గుర్తులు వివరింపబడును. పురుషులకు దక్షిణభాగ లక్షణములును, స్త్రీకి
వామభాగ లక్షణములును శాస్త్రములు.

ఇందులక్షణములు :-

౧ పాదతలరేఖలు.	౧౦ జంఘలు.	౧౯ శిరఃస్థానము.
౨ పాదతలములు.	౧౧ రోమములు.	౨౦ కిరీ.
౩ పాదనఖములు.	౧౨ బానువులు.	౨౧ నాభి.
౪ పాదాంగుళములు.	౧౩ ఊరువులు.	౨౨ కుక్షి.
౫ ప్రపదములు.	౧౪ అండములు.	౨౩ మధ్యము.
౬ పార్శ్వములు.	౧౫ లింగము.	౨౪ నెయ్యి.
౭ గుల్ఫములు.	౧౬ మూత్రము.	౨౫ క్షణములు.
౮ గతి.	౧౭ శుక్లము.	౨౬ చూచుకములు.

౨౫ వక్షిము.	32 కేరళము.	౪౯ శాస్త్రము.
౨౬ జత్రములు.	3౩ ముఖము.	౫౦ కపోలములు.
౨౭ స్కంధములు.	3౪ చురుకము.	౫౧ నేత్రములు.
౨౮ భుజములు.	౪౦ అంగోష్ఠము.	౫౨ తారలు.
౨౯ కక్షిములు.	౪౧ దంతములు.	౫౩ భ్రువులు.
3౦ మణిబాధములు.	౪౨ తాలువులు.	౫౪ కర్ణములు.
3౧ హస్తవృక్షములు.	౪౩ జిహ్వా.	౫౫ లలాటము.
3౨ హస్తాలములు.	౪౪ స్వరము.	౫౬ శిరము.
33 హస్తాంగుములు.	౫౫ హసితము.	౫౭ శిరోరుహములు.
3౪ హస్తాంగుములు.	౫౬ ఉత్తరోష్ఠము.	౫౮ దేహము.
3౫ హస్తాంగుములు.	౫౭ శ్చేత్రపులు.	
3౬ పృష్ఠము.	౫౮ నాసికము.	

వీనియొక్క వివరణము.

౧ సాగరపురములు:— స్వద, వజ్ర, అంకుశ, ఛత్ర, శంఖ, పద్మ, కలశ, హల, మత్స్య, కుండలములు మున్నగురేఖలున్న శ్రీపతియు భూపతియునగురు రేఖలు రక్తివర్ణములై లోతుగనున్న శుభప్రదము.

౨. సాగరపురములు:— నైమిషామరలంకలు రక్తిమము, మృదు త్వముకలిగి నెమటలేకయుండు నీవి ఐశ్వర్యప్రదము. చేటలనలె నుండి నెమటకలిగి వ్రేల్చి నగుములుకలిగి శైల నయన్న దారిద్ర్యదుఃఖము లను భవింపును.

3 సాగరపురములు:—రక్తి తామ్ర వర్ణము లయిన రాజగును.

౪ సాగరపురములు:—సామగులయినమములయిననుపులయి అసితములయిన సుఖయగును. వ్రేల్చుకొనలు సమములయి వంకరలేకున్న రాజగును. సామము సుఖపించుచు శుష్కములయి కుడిలములయివిరళ ములయిన సుఖయగును. బొటనవ్రేలు విస్తారమైనదుఃఖయగు. రెండవవ్రేలు బొటనవ్రేలికిన్న అధికవర్ణ శ్రీభోగియగును. మూడవవ్రే లధిక మయిన భార్యను హానియగును. నాల్గవవ్రేలు హాస్యమయిన పరశ్రీ లోలుడగును. ఈవ్రేలు పేర్ల మయిన విద్యాభోగములు కలుగును. చి టికినవ్రేలు ప్రాప్యమయి సన్నమయిన భోగియగును. బొటనవ్రేలు,

రెండవనూఁడవ వ్రేస్థు సమములయిన ఉత్తమాఁ డగును. చిటికెన వ్రేలు పొడవై వ్రేళ్ళెడములగుచు కరుచలయిన దాసత్వము నందును.

౫ ప్రపదములు (మీఁగాళ్ళు) :—కూర్మోన్నతములయి రక్తవ రములయిన రాజగును మచ్చయున్న భోగి యగును.

౬ పార్షణులు :—మడమలు సమములయి రక్తవర్ణములయిన నుత్తమాఁ డగును.

౭ గుల్ఫములు (చీలమండలు) :—సమములయి స్వల్పముల యిన ప్రశస్తములు.

౮ గతి (నడక) :—వృషభమా, సింహమా, శాసాలమా, గజమా, హంస వీనిగతిగలిగిన రాజగును. శుకగతికలిగిన భోగియగును. శ్వాస, ఉష్ణ, మహిష, సూకరగతులయిన భాగ్యహీనుఁడగు. స్త్రీతరగలగతి దవ్యహీనుఁడగు. కాకగతి దుఃఖము. ఉయాకగతి గోగకరము.

౯ జంఘలు (పిక్కలు) :—తురగజ ఘులయిన నియగు. మృ గజంఘలయిన దీర్ఘాయువగు. స్థూలజంఘలయిన మార్గమునడుచు చుండువాఁడగును. సింహజంఘలయిన ధనప్రదము. వ్యాఘ్రజంఘలయి నకీర్తిప్రదము. నృగాలజంఘలును గోమరహితజంఘలు నెనయెడల దరి ద్రుఁడగును. మకరసూకరజంఘలయినయెడల లక్ష్మీ స్వయముగ వ రించును. సూక్ష్మజంఘలయిన ఐశ్వర్యభోగియగును. ఉష్ణజంఘలైన భాగ్యహీనుఁడగును. కాకజంఘలైన రాజగును. కరికజంఘలయిన శ్రీమంతుఁడగును.

౧౦ దేహరోమము :—ఒకటియైన రాజగు. గుడ్డైన ధనవంతుఁ డగు. మూఁడైన పండితుఁడగు. బహురోమమయిన దీర్ఘుఁడగును.

౧౧ జానువులు (మోఁకాళ్ళు) :—నునుపుకలిగి నల్లలములయి స మములయి బలసియున్న నుత్తమాఁడగును.

౧౨ ఊరువులు (తొడలు) :—పొడవులయి మాంసయుక్తములయి లావులయి గోమరహితములయి శల్యములు కలుగరాకున్న దేళాధిప తియగును.

౧౩ అండములు (నృషణములు) :—సమములయిఁచిరాయువు. హ్రస్వములయిన అధికరాజ్యపరిపాలనము, వక్రములయిఁ దాసత్వము

ఒక్కటియైనదిగిరించుము. నిర్వీజములగునేని పొరుషసీనతల్లివికలుగును.

౧౪ లింగము :—నలసలవ్రాలిన లక్ష్మీవంతుడును, పుత్రవంతుడునును. నాపలవ్రాలిన పుత్రీవంతుడును, నిర్ధనియునగు. సీలవరముకలిగి మూలమున నుభయగు. దీర్ఘమయిన దరిద్రుడుగును. కృతమైన భాగ్యవంతుడుగును. సూక్ష్మమైనను రక్తవర్ణమయినను రాజగును. పృథ్విబలమైనను సుఖయగు. ధనభిన్నమయిన నిర్ధనుడుగును.

౧౫ మూత్రము :—విరివిగ దక్షిణానగ్తముగ నొకధారయైనరాజగు. పోషకధారలుగల ధనియగును. బహుధారలయిన దరిద్రుడుగును. ధ్వనియుక్తిమయిన సుఖయగు. నిశ్శబ్దమయిన దరిద్రుడుగును.

౧౬ తేజము :—స్థితికి మువలె తేజునె సుగంధమయినను, పద్మగంధమునను సుగంధగంధమయినను సృష్టియగును. తేనెవాసనయైనను మత్స్యగంధమయినను స్త్రీసంతతికలుగును ఫలవంతుడుగును. దుర్గంధమయిన పుష్పముగలవాడుగును. లాఠిగంధమయిన భోగియగును. మాంసగంధమయిన పౌరయగును. ననాగంధమయిన వ్యవసాయకుడుగును. కిలుగంధమయిన పశుగుడుగును. దుర్గంధమయినను పౌరగంధమయినను నిత్యకర్తృకుడుగును. శీఘ్రముగ తేజఃపూర్ణమయిన దీర్ఘాయువగు. చిరకాలపతనమయిన అలృప్తమయినగును.

౧౭ తోతము (స్పర్శము) :—అత్తుకవలెనున్న ధనియు భోగియునగును. పగిడమువలె నునుపుకలిగిన రాజగును. పద్మపత్రసమమయిన బహువక్త్యకులు కలిగిన పత్రతనాభియగును. గోమయవగ్ధము, శావర, పిష్టి, పంహామిక్తి సమగ్ధమయిన స్థితుడుగును.

౧౮ విశేష (హిమయ) :—సీమా, అశ్వ, వ్యాఘ్ర, వృకసమమైన మాంసము కలిగి బులియున్న భూపాలుడుగును. విశాలమయిననుపుకలిగిన బహుపుత్రవంతుడుగును. వాంఛితసమమయియున్న శోభాహీనము.

౧౯ పాణి :—దక్షిణావస్థిమయిన వస్తులమయి అతిగంభీరమైన ప్రశస్తము. వామావస్థిమయి మిక్కిలి లోతుకలిగిన పాపాత్ముడుగును. ఉత్తాపవిగ్ధమయిన దుష్ప్రవీణము.

౨౦ కుక్షి :—గంభీరమయిన రాజగును. మృగోదరమయిన ధన్యుడుగును. మయూరోదరము, మంచురోదరము అయిన రాజగును.

వ్యాఘ్రకోదరమయిన గజపతియగు. సృగాకోదరమయిన నాథముండగు. నరసింహకోదరమయిన ధాన్యధనసమృద్ధి యగును.

౨౦ మధ్యము :—సింహమధ్యమయిన ప్రశస్తము.

౨౧ నలులు (కడుపుపైముడతలు) :— బుర్ర కలిగిన శస్త్ర హతుండగును. రెండుకలిగిన స్త్రీలగొల్పుచు. మూడుకలిగిన స్త్రీసుఖము నందును. నాలుగు కలిగిన పుత్రవంతుడై పరాక్రమశాలి యగును. పార్శ్వముల నంకలయి యున్న సంశోష యగును.

౨౨ స్తనములు :— ఉన్నతములయి నునుపుకలిగిన శూరుండగును. నిర్మాంసములయి కుహాపములయియున్న చూఢయగును. మధ్యభాగ మెడమైయున్న దీప్తాయునగును. స్వల్పముయిన్న అల్పాయునగును. గుంతలుగ నున్న రాజగును.

౨౩ చూచుకములు (చనుమొనలు) :— శోతమందిది.

౨౪ వక్షము :—దృఢమయి విశాలమయిన ధనధాన్యసాపన్నుండగును. సమమయిన ధనాధిపతియగును. పరిమళు గల బహుమ గుంటయైయున్న దుఃఖకరమగును.

౨౫ జత్రువు (మూఁపులకు మెడకు కలుగునధములు) :—గూఢములయిన ప్రశస్తములు.

౨౬ స్కంధము (మూఁపు) :—స్పృశస్కంధమయిన సుహృద్భాగి యగును. గజస్కంధమయిన ధన్యుండగును. కడివీస్కంధమయిన రాజతుల్యుండగును.

౨౭ భుజములు :—కరికరసమములయి మూఁకొన్నివలన పొడవులయిన భూపాలుండగును. కురుచలయిన దానకీవియగును.

౨౮ కక్షములు (చంకలు) :—ఎచ్చ తగ్గులయిన ముఖయగును. సమములయిన శుభకరమగును. కేశరశ్చితములయిన దిరివ్రుండగును.

౨౯ మణిబంధములు (మొండేతులు) :—ముడుసులు గలబహుమన్న దుఃఖియగును. మిక్కిలి కురుచలైన రాజగును. మూఁతుళ్ళిల్లు మణిఖచితభూషణంబుల ధరించును.

౩౦ హస్తపృష్ఠము :— హస్తపృష్ఠముపై పచ్చయున్న కుక్షయమగును.

32 హస్తాశ్చలములు (అనిచేతులు) :—కఠినములయి యున్న స్త్రీలోలుండగును. మృదువులయిన దరిద్రుండగును. పనిచేయక యే చేతులు స్వభావముగ కఠినములయిన ధనియగును. మోదుగపూవుకాంతిగలిగి చివ్వియై యున్న బాదగు. శోభనగ శిశ్నధనియగును. మెరుగులే కయున్న దరిద్రుండగును. సహములుగాక హాక్షములయిన ధనభాగ్య హీనుండగును.

33 హస్తాశ్చ గుహములు :—చేయిసగియు నాచినవ్రేళ్ళు సందులులేకున్న శుభలగుహలుండగును. నాకరలయి యెడములయిన దరిద్రుండగును. కులుదెలయి కఠిములు గనులచిన సాపకర్ముండగును.

34 హస్తాశ్చ గుహములు :—నాకరలయి పల్లనైన దుఃఖియగును. పుర్వికలిగిన దుష్టులుండగును, కానుభోగవర్జితుడను అగును. పచ్చగన్న బ్రహ్మస్ముండగును. అస్తిపురుగులవలె నునుపుగలిగి తామ్రవర్ణములయిన బాదగున. నర్తులములయిన విశ్వర్యప్రదము. పుషితములయిన సుభగిత్యము. ముసలు నాకరలయి త్రిశూలసమములయి అవిసియున్న దరిద్రుండగును.

35 హస్తాశ్చ రేఖలు :—చిహ్నవ్రేలి మొడిటినుండి అఖండముగా నాయుష్య రేఖ వ్రేలి మొడిటికి కదిన 100 ఏండ్లను, ఈరేఖయే మూడవవ్రేలి మొడిటికి కదిన 100 ఏండ్లను, ఈరేఖయే నాల్గవ్రేలి మొడిటికి కదిన 50 ఏండ్లను బ్రతుకుదురు. మణిబంధమునడుమ నుండి బొటనవ్రేలు వ్రేలి మొడిటికి కలుగు రేఖ పురుషరేఖ, పురుషరేఖను ఆయుష్య రేఖను సడుమనుండి పురుషరేఖతోఁగూడునది స్త్రీరేఖ. చిహ్నవ్రేలి మొడిటికి ఆయుష్యరేఖసందుననుండు రేఖలు భార్యలుండవలె సంఖ్యలను తెలుపును. ఆయుష్యరేఖకు దిగువను మణిబంధముననుండి మొడిటికి రేఖలు సంతానసంఖ్యను తెలుపును. పురుషరేఖనుగావమునుండి నాల్గవవ్రేలి మొడిటికి బోవునది ధనరేఖ. ఆయుష్యరేఖను నాల్గవవ్రేలికి వడుమ నిలువుగా నుండునది విద్యారేఖ. బొటనవ్రేలి మొడిటికి మణిబంధమువరకు కలుగురేఖ సోదరసంఖ్యను తెలుపును. బొటనవ్రేలి మొడిటికి నాల్గవవ్రేలి సడుమరేఖలు గండసంఖ్య

ను బోధించును. బొటనవ్రేలినడును యవశేష కలిగిన విద్యాక్షేత్ర విభూతులుకలిగి భక్త్యభోజ్య పరమాన్నాది పదార్థము లనుభవించుచుండును. బొటనవ్రేలి మొదట నూర్ధ్వరేఖలున్న రాజగును. రెండవవ్రేలుమొదట నూర్ధ్వరేఖలున్న రాజమాత్యయై ధనము సమృద్ధిపడెనొనును. మూడవవ్రేలుమొదట నూర్ధ్వరేఖలున్న ధనవంతుడును పుత్రప్రాప్త సంపత్తిగలవాడును అగును. నల్లవవ్రేలునును నూర్ధ్వరేఖలున్న కృషివలన ధనమునంది పుత్రప్రాప్తిస్సహస్రస్థ్యము లనుభవించుచు సుఖదుఃఖముల నందుచుండును. చివరివ్రేలుమొదటికి ఊర్ధ్వరేఖలున్న పరదేశవాసియై గంగ సంవత్సరములు జీవించును. స్వల్పరేఖలయిన నిర్ధనత్వము, బహురేఖలున్న దోహత్వము, నాలుగు రేఖలును సౌఖ్యము, రక్తరేఖలయిన సుఖము, కృష్ణరేఖలైన దాస్యము కలుగును. పద్మరేఖలున్న కోటిశ్వరుడగును. శతరేఖలున్న వేలుహస్తధరముగలవాడగును. మీసరేఖయున్న కర్మస్థి, ధనవంతు, బహుపుత్రత్వము, సర్వపూజ్యతయు కలుగును. గిరి, కుకణ, యూనిరేఖలున్న రాజమంత్రియగును. దండసహితాతపత్రరేఖయు, చామనిర్వయ రేఖలు ఉన్నయెడల చక్రవర్తియగును. స్వస్తికరేఖయున్న సౌఖ్యప్రదము. మకిర రేఖయున్న ధనికుడగును. ధ్వజ, వజ్ర, అంకుశ, ఛత్ర, శిఖ, పిష్ట, పిలశ, హల, మత్స్య, చక్ర, కుండలము మున్నగు రేఖలున్న శ్రీమతియు భూపతియునై సుఖవంతుడగును. చాప, ఖడ్గ, అష్టకోణ రేఖలున్న సుఖవంతుడును, భాగ్యవంతుడునగు. శంఖ, చక్ర, చాన్ద్య, ధ్వజ, రేఖలున్న సకలవిద్యాప్రదుడై సుఖించును. త్రిశూలరేఖ సమధ్యమందున్న యజ్ఞదానధర్మములందును, దేవ, బ్రాహ్మణ పూజలందును అన్తర్జగలవాడగును. శక్తి, తోమర, దంత, ఖడ్గ, చాప, చక్ర, ధ్వజ, గజ, మున్నగు రేఖలున్న రాజగును. మత్స్యరేఖ తేజస్తయున్న స్వస్థ్యప్రదము. తుల, గ్రామ, వజ్రరేఖలున్న వాణిజ్యవృద్ధియగును. చివరివ్రేలు నల్లవవ్రేలి పర్వమును మించియున్న గంగ పంక్తును, సముద్రసరి పంక్తును, యవమాత్రముతక్కువైన ౬౦ పంక్తును జీవించును. శ్రీకోణ, నీలి, ముసల, ఉలూఖల రేఖలున్న కృషిజీవనుడగును. అంగుఃపర్వముల ఉత్తరావర్తిములుకలిగి యెత్తునై యెత్తుకలిగి నునుపగు సుఖములున్న పూజ్యుండగును.

31 పృష్ఠము (పేపు) :—మచ్చయున్న కోరిక లోసగునట్టి వాఁడగును.

32 క కము :—మొక్క లిగుండ్రనై పూర్ణకుంభమునుబోలిన ధన భాగ్యవంతుడై ఖియాలుగను. నీక్షణానంతరభిమును బోలిన నుత్తముడై భోగియై, నాటినాడుగును. మహిషగర్భమున తిండిపోతగును. బకగర్భమున బోగిలచే జన్మింపును. మేషగర్భమున నుత్తరగర్భమున ఆయుధముచే జన్మింపును. ఇంద్రగ్రీవము, ఉష్ణగ్రీవము, దీర్ఘగ్రీవము, ఖగగ్రీవము, వాయుగ్రీవము నీ ప్రత్యేకములు.

33 మూలము :—పూర్ణ దేవతను మయిన దాసధర్మశీలుడగును. కర్మాభిరామ దేవుని జగును. హయవక్త్రముయిన దుఃఖదరిద్రములనుభవింపును.

34 మూలము (గిరిము) :—చివరలు పగులక తుమ్మెదకాంతి కలిగి గుమరుగదాన్ని విశ్వస్యవంతుడగును. కోమలహితమైన అపుత్ర కుడగును.

35 క కము :—రక్కభామయిన రాజగును. నక్షాక్షమైన దుఃఖియగును. అక్షాక్షుడగు అశక్తి జగును.

36 వి విముఖ :—మొల్ల మొల్లలనలె నున్న రాజగును. రక్షో వానర సమము లయిన విద్యామాంకిణియు విప్రీకయుఁ గలవాడగును. 37 అయిన రాజున భోగియగును. 38 అయిన సుఖవంతుడగును, తక్కువయగునోర దుఃఖియగును. వరుసకన్యయున్న దరిద్రుడగును. ముడిపగడ్డ, విడిపగడ్డ, ముట్టపగడ్డ, నీగుహాగుహపగడ్డ, పుష్పిపండ్ల కలిగిన పాపకర్మడుగును.

39 ల లోకము (సులప్రము) :—చిద్మదళి సమమయిన రాజగును. రిద్దివక్త్రములైన భాగ్యోన్మయగును, నీలవర్ణములయిన దరిద్రుడగును.

40 హ హా :—అహోమూలమయిన అసత్యవాదియు క్రూరుఁడగును. అల్లకల వాడగునొకడగును. సద్మహత్రసమమయిన భోగియగును. రిద్దివక్త్రములైన విద్యావంతుఁడగును అస్మిచంతుడగును అగును.

41 ర రక్షము :—హంసస్వరమున భిన్నుడగును. మేఘస్వరము

యిన రాజగును. భృగస్వరమయిన భోగియు భూచారుడునగును. క్రౌంచస్వరమయిన భాగ్యవాతుడగును. మృగభాసమస్వరమయిన సౌఖ్యమగును. గార్దభస్వరుడైన నిధివాడుగును. కాశిస్వరుడైన పాపకర్ముడగును.

౪౫ హాసితము :—స్వల్పమయిన కీర్తియుండగును.

౪౬ ఉత్తరోష్ఠము :—రక్షిత్వము లభ్యమౌతేష్ఠము.

౪౭ శ్మశ్రులు :—కొసలు కలిగి న్యాయపులులు సూక్ష్మములయిన సుఖియగును. కపిలవర్ణములయిన గోరుడగును. తుమ్మదలవలె నీలములయిదీగములయిన రాజగును. ముగ్ధమీశమునచ్చి విష్ణుటగడ్డమునచ్చి సదీర్ఘాయునగును. వ్యత్యయములయిన బిల్వాయునగును.

౪౮ నాసికము :—చిలుకవలెనైన శ్మశ్రులుండగును. నీర్లమయిన భోగియగును. హ్రస్వమయిన ధర్మశీలుడగును.

౪౯ శ్వాసము :—పద్మగంధమయిన భూపతిమగును.

౫౦ కపోలములు (చేక్కులు) :—న పూర్ణములు పద్మపత్రసమకాంతికలిగిన భోగియు, శ్రీమతుడును, సోలనివ్యాన తుడును అగును. సింహ, వ్యాఘ్ర, గజసమములయిన వ్యవసాయముచేయుచు భోగియై బహుసంతతిసంపదను.

౫౧ నేత్రములు :—రక్షిత్వమున ధర్మశీలుడగును. వ్యాఘ్రాక్షుడైన అతికోపియగు. కేక్కు అక్షుడు సమాధి యగు. నృగాక్షుడైన శుభలాభముగలవాడగును. భిక్షు అక్షుడు మహాసాక్షుడైనను సరాధముడగును. పులి అక్షుడు సోమభాగ్యుడగును. నేత్రాంతము తెల్లనైన బద్ధిని పొందును. ముగ్ధులగల వరములు కలిగియుండిన విశ్వరూపు కలిగి ధర్మాయునగును. పక్షిక్షుడైన క్రూరుడగును. మిడిగుల్లు కలిగిన క్షిప్రుడగును. తిడికన్నలయిన దుఃఖియగును. గుంటకన్నలయిన కలహినివాడైన హాసించుచును. రోమములున్న దరేద్రుడగును.

౫౨ తారలు (నల్లగుడ్డ) :—తేనెనెరు పేనోగినదెను పచ్చనైన శుభము.

౫౩ భ్రూవులు (కినుబొమ్మలు) :—కినుబొమ్మలవలె గుండ్ర

గా దక్షిణాన స్థితులు కలిగియున్న ౧౦౦ సంవత్సరములు జీవించును, ఏకచ్ఛత్రాధిపతియగును. పశ్చిమాదిక్షాదులనుండి ౩౦ సంవత్సరములు బ్రతుకును.

౫౬. కిరణములు:— పశ్చిమములయిన మహానుభావుడగును. దీక్షములయిన మహానుభావుడగును. కోటములున్న యెడల సుఖియగును. మచ్చగిలికొనఁ గాల్గొనఁ జెగును.

౫౭. లులము:— అష్ట దిక్పాలకులను గూర్చి రాజగును. విపుల మైన నందరియందును భరితుడగును. అల్పమయిన అల్పాయువగును. ౫ కేళిలున్న కేళినిముడిలికి ౧౦౦ సంవత్సరములు జీవించును, శుభావ హుడగును. ౨ కేళిలున్న కేళిని ౧౦౦ సంవత్సరములు జీవించును. ౩ కేళిలున్న ౬౦ సంవత్సరములు జీవించును. ౪ కేళిలున్న ౪౦ సం. జీవించును. ౧ కేళియున్నను జీవించును. ౨ కేళిలున్న ౨౦ సం. జీవించును. సుమ్మ కలిగియున్న దరి ద్రుడగును. ప్రతిదారి కేళిని ౪ కేళిలున్న కేళిరుడగును. మండ్లతేశ్వరుడగును. మచ్చగిలికొనఁ గాల్గొనఁ జెగును.

౫౮. శిశువు:— బుర్రులు కలిగి కుమారులు గనబడుచు మిక్కిలి యెరుకైనవాడు. సుప్రభుత్వమునందును. విశాలమయిన రాజగును. మచ్చగిలికొనఁ గాల్గొనఁ జెగును.

౫౯. కిరణములు:— కిరణములయిన కిరణాయువును ఐశ్వర్యము కలుగును. కిరణములు మనస్సులు సింగినిష్ఠములయి తుమ్మెదలనలె నీలములును ముక్కునలనలె కన్న సుఖవగుతుడగును.

౬౦. దేహము:— దేహము మిక్కిలి పొడవుగాక మిక్కిలి పొట్టిగాక మిక్కిలి అల్పగాక మిక్కిలి సన్నముగాక యున్న ప్రశస్తము. భోజనము, నిద్ర, కష్ట, కష్టములముగఁ జేయుచు స్నానము నాలస్యముగఁ జేయుట అయుష్షు కలదు. ౧౦౦ అంగుళముల పొడవైన దివ్యపురుషుడగును.

శ్రీవాల్మీకి రామాయణమునకు శ్రీరామచంద్రుల వారిని వర్ణించిన నాముద్రానికలములు:—

శ్రీరామ:— శ్రీరామచంద్ర, త్రినమ: త్రిషుకొన్నత: ।

శ్రీకృష్ణ:— త్రిషుచంద్ర, గోభీకృష్ణ నిత్యశ: ॥

త్రివలీవాక్ త్ర్యవనతః, చతుర్వ్యంగః త్రిశీర్షవాక్ ।

చతుష్కలః, చతుర్దేఖః, చతుర్దేఖః, చతుర్దేఖః ॥ ౨.

చతుర్దశసమద్వంద్వః, చతుర్దశసమద్వంద్వః, చతుర్దశసమద్వంద్వః ।

మహాష్టహనునాసశ్చ పంచస్థిగ్ధః, షష్టవ శివాక్ ॥ ౩.

దశపద్మో, దశబృహత్, త్రిభిరాన్వితః ద్విశుక్తివాక్ ।

షడున్నతో సవతనుః త్రిభిరాన్వితః ధామనా ॥ ౪.

వాల్మీకిః సురీషి స్థః కవిః ౧౯ — ౨౦.

౧. త్రిస్థిగః :—వక్షుము, మణిబంధము, ముష్టి బంధములగుట.

౨. త్రిప్రలంబః :—భుజములు, కనుబొమలు, అంగుళిములు ప్రేలుట.

౩. త్రిసమః :—కేశాగ్రములు, అంగుళిములు, అనువులు, సమములగుట.

౪. త్రిషుచోన్నతః :—సుక్తి, సప్తము, నాభ్యంతము, సమోన్నతములగుట.

౫. త్రితామ్రః :—నేత్రాంతములు, శంఖములు, కేశాగ్రములు ఎఱునగుట.

౬. త్రిషుచస్థిగ్ధః :—చాచిచ్ఛేపము, శివోరుహములు, స్థితియుగములగుట.

౭. త్రిషుగంధీరః :—స్వరము, సత్వము, నాభ్యంతములగుట.

౮. త్రివలీవాక్ :—ఉదగముసంహను, సంహనుసంహను వైత్రయము కలిగియుండుట.

౯. త్ర్యవనతః :—స్తనములు, మామకములు, చాచిచ్ఛేపములు నిమ్నములగుట.

౧౦. చతుర్వ్యంగః :—కంఠము, లింగము, స్పృష్టము, జఙ్ఘలు, కురుచలై యుండుట.

౧౧. త్రిశీర్షవాక్ :—సమన్వృత్తము, ఛత్రాకాశము, విశాలము అను ఆవర్తత్రయము గలది.

౧౨. చతుష్కలః :— అంగుష్ఠములముహూర్తగల ౪ దేఖలు గలిగియుండుట.

౧౩ చతుర్థి :— బలాటమున సాదమున ౪ రేఖలున్న యెడల
౨౦౦ నక్షత్రములు దేవి-మను. అట్టి రేఖలుగలవాడు.

౧౪ చతుర్థి :— ౨౪ అంగులములు ఒకకిప్పువు. అట్టివి
౪ కిప్పువులు (అనగా ౯౬ అంగులములు) అంతపొడవుగలవాడు.

౧౫ చతుర్థి :— గొహువులు, చొడలు, జానువులు, చెక్కు-
లు, సమములను చూచువాడు.

౧౬ చతుర్థి :— కనుబొమలు, నాసాపుటములు,
నేత్రములు, కర్ణములు, తిష్టములు, మాచుకములు, కూర్పరములు, మ
ణిబంధములు, జానువులు, వృషణములు, పిఱుడులు, కరములు, పాద
ములు, పిఱుడులు, ముక్కు, నోడు, ప్రదేశములు.

౧౭ చతుర్థి :— చేవులు, కన్నులు, కనుబొమలు, చె
క్కులు, ముక్కులు, పిఱుడులు, మాచుకములు, కూర్పరములు, పద
ములు, చేతులు, చెవులు, చొడలు, సిక్కులు, సమములయి యుండు
వాడు.

౧౮ చతుర్థి :— నాతములు పశ్చులగుడు ప్రతిపార్శ్వము
నగును అట్టి రేఖలు దేవి-మను. అట్టి రేఖలుగలవాడు.

౧౯ చతుర్థి :— సింహము, శౌర్యము, గజము, వృషభ
ము, అనువాదము దేవతల సేవకలిగియుండుట.

౨౦ చతుర్థి :— మంకెనపువ్వువలెను, దొండ
పండువలెను పుష్పములు బలసి నిండుగనుండు బుగ్గ
లుండుట, ముక్కు పొడవున నత్తుగనుండుట గలవాడు.

౨౧ చతుర్థి :— మాట, నస్త్రములు, సఖము, రోమము,
చర్మము, తేక కీరములు, నేత్రములు, దంతములు, పాదములు, చర్మ
ము, ఇవి చూచుకలిగియుండువాడు.

౨౨ చతుర్థి :— గొహువులు, అంగులు, ఊపలు,
జంతులు, ఇవిచూడకమును. మంత్రాంతరమునందు, నాసికము, నేత్రములు,
కర్ణములు, తిగిము, కీరము, కరములు, హస్తపాదాంగులములు, వె
న్నెముక పొడవులుయుండుట.

౨౩ చతుర్థి :— ముఖము, నేత్రములు, ఆస్యము, జిహ్వ,

ఓష్ఠము, తాలువులు, స్తనములు, శనిములు, కరములు, పానములు పద్మ సమానములయియుండుట.

౨౩ దశబృహత్ :— ఉరము, శిరము, లలాటము, గ్రీవము, బాహువులు, అంశములు, నాభి, పాష్ఠములు, పృష్ఠము, స్వరము విశాలములయియుండుట. మఠాంతమునకు శిరము, లలాటము, శ్రవణము, గ్రీవము, నక్షము, హృదయము, ఉదరము, పాణి, పాదము, పృష్ఠము విశాలములయియుండువాఁడు.

౨౪ త్రిభిఃవ్యాప్తః :— తేజస్సు, యశస్సు, విశ్వోక్తియు వీని చేత వ్యాపించినవాఁడు.

౨౫ ద్విశుక్లవాన్ :— శిశ్యమార్గమున నుండునగునగు పరిశుద్ధుడైనవాఁడు.

౨౬ షడున్నతః :— కక్షములు, గుల్ఫము, నక్షము, నాసికము, అంశములు, లలాటము ఎక్కుగనుండువాఁడు.

౨౭ సవతనుః :— కేశములు, క్షేత్రపులు, శనిములు, కోమములు, త్వక్కు, అంగులిపర్వములు, లింగము, బుద్ధి, మాపు సూక్ష్మములయియుండువాఁడు.

౨౮ త్రిభిఃవ్యాప్నోతి :— పూర్వాష్టా, మధ్యాష్టా, అపర్యాష్టాకాలములందును ధర్మాన్తకామములను విజ్ఞుని వలెచేర్చువాఁడు.

పురుషసాముక్రికము సమాప్తము.

స్త్రీ సాముక్రికము.

స్త్రీలకు సుఖదుఃఖాద్యనుభవములను జెల్లినకొనుట గుహయోగించునట్టిఅంగములు పాదముమొదలుకొని ముక్తివరకు నెనుండు.

వాని పేరులు.

౧ పాదరేఖలు	౫ ప్రపదము	౯ జఘము
౨ పాదతలములు	౬ పార్శ్వము	౧౦ కోమము
౩ పాదనఖములు	౭ గుల్ఫములు	౧౧ శనిములు
౪ పాదాంగుళిములు	౮ గతి	౧౨ క్షేత్రపులు

౧౩ భగము	౨౯ మణిబంధములు	౪౫ హనువులు
౧౪ కటి	౩౦ కరవృక్షములు	౪౬ క'పోలములు
౧౫ స్థిక్కులు	౩౧ కరతలములు	౪౭ హసితము
౧౬ జఘనము	౩౨ కరాంగుభులు	౪౮ నాసికము
౧౭ నాభి	౩౩ కరాంగుళిసములు	౪౯ నేత్రములు
౧౮ కుక్షి	౩౪ హస్తాస్త్రములు	౫౦ తారలు
౧౯ చర్మములు	౩౫ వృక్షము	౫౧ భువులు
౨౦ మధ్యము	౩౬ క'తము	౫౨ కర్ణములు
౨౧ వసులు	౩౭ ముఖము	౫౩ లలాటము
౨౨ రోమావ	౩౮ చురుకము	౫౪ శిరము
౨౩ వక్షము	౩౯ అధనము	౫౫ శిరోరుహములు
౨౪ స్తనములు	౪౦ నిరతములు	౫౬ తింగము
౨౫ జత్రములు	౪౧ స్వరము	౫౭ దేహవర్ణము
౨౬ స్కంధములు	౪౨ అహస్య	౫౮ దేహగంధము
౨౭ భుజములు	౪౩ తాలువులు	
౨౮ కంఠములు	౪౪ ఉత్తానోష్ణము	

౧ హస్తములు :— వజ్ర, చక్ర, పద్మ, ధ్వజ, స్వస్తిక, వర్ధమాన, తోరణ, మణి కలుపున రాజహస్తీయగును. అంకుశ, కుండల, మాళికాది కలుపున భాగ్యవతియగును, భూపాలురును అగు పుత్రులను గాంచును.

౨ శాసనములు (అనకాష్ట్ర):— కమలములవలె ఎఱునైయున్న రాజహస్తీయగును. అతయు భూమిసంబంధిన అష్టపుత్రసంపదనంది మగవలె నుండవలసియును. శైవములయిన పుత్ర వతియగును. కుటచలైన పుత్రకన్యముల జన్మయగు. గుంటలు ఉమటలులేకున్న సుఖవతియగును. అంగుళమున్న కన్యకలగును.

౩ పాదభాగములు :— పుండ్రకాయలవలెనున్న భాగ్యవతియగును. మృదువులుగాని సుఖవతియగును. విరిశిములయియున్న దాసియగును. రెండవవ్రేలు బొటావ్రేలికిన్న పాదస్తలియిన విధవయు బారిణియునగును. మూడవవ్రేలు చొచ్చినయన్న హస్తీలురాలును, చార్భాగ్య

రాలును కృపణురాలును అగును. నాల్గవవ్రేలు నీలచంద్రుని కలహాస్తి
యయగు. ఈవ్రేలే ఎత్తుగనున్న విధవయు పరిశ్రమరాలును అగును. చిటి
కెనవ్రేలు భూమినంటకయున్న విధవయు, పాళిశయు, సాఖ్యము లేనిదియు
అగును. ౪ వ వ్రేలు చిటికెనవ్రేలు భూమినంటకయున్న పాళిశయుగును.

౫ ప్రపదములు(మీఁగాళ్ళు)తా(బేటివీపు)చలెడిగడి మెత్తుగనున్న
భాగ్యవతియగును.

౬ పార్శ్వములు (మడమలు) :— ముట్టపార్శ్వాలె పగిడిపుచాయ
కలిగిన పుత్రవతియగును.

౭ గుల్ఫములు (చీలమండలు) :— సమములయియున్న భాగ్య
వతియగును.

౮ గలి (నడక) :—హంగనవలెను ఏనుగునలెను ఉన్న రాజపత్ని
యగును. భూమి యదురుగటులనడిచిన స్వీడనవిరోధియగును.

౯ జంఘలు (పిక్కలు) మృగజంఘలయిన రాజకన్యకయగును.
కాహళజంఘలయినను గజజంఘలయినను సుఖవతియగును. కుఱుచలయి
యున్న ఉత్తమురాలగును. స్థూలములయిన విధవయగును. సుష్ణకలిగిన
ద్రవ్యనష్టము సాధవిచును. దీర్ఘములయి రోమములు విశేషించియు
న్న విధవయు దాసియునగును. కొంబులపొడవలనలెను రాజుపు వలపొ
టలవలెను మొసలిముట్టవలెను పాడిముట్టవలెనుఉన్న భాగ్యవతియు,
పుత్రవతియునగును.

౧౦ రోమములు :— సూక్ష్మములయిన సుఖవతియగును. చూ
క్షములయిన బిడ్డలులేనిదిగును.

౧౧ జానువులు :— గుండ్రముగనున్న పుత్రవతియగును.

౧౨ ఊరువులు (శోడలు) :— అరటిపళ్ళవలెను ముగిబాధము
వలెను ఏనుగతోండమువలెనుఉండి రోమములు లేక గట్టిపెట్టుయున్న
రాజపత్నియగును. సన్నములై రోమసహితములైయున్న విధవయగును.

౧౩ భగము :—తా(బేటివీపు, ఏనుగవీపు)చలెడి రోమశస్త్ర
విస్తీర్ణమయియున్న మంచిది. ఖరవృష్టము, ముడుచేవృష్టము, రో
మరహితము, దీర్ఘనాసికము, విరిశిము, సంకీర్ణముగనున్న భుభకరము.
కుడివై పున నెత్తుగనున్న పుత్రులనుగనును. ఎడమవై పున. నెత్తుగనున్న

కన్యకలగనును. రావిచిగురాకువలెఉన్న సౌభాగ్యవతియు పుణ్యాత్ము
రాలును అగును. కుడిసుడియున్న రాజపత్నియగును. ఎడమసుడియున్న
గొజాలగును. ముచ్చెయున్న మగనిజంపును తాచేటివీపువలెఉండి సమ
మే నునుపుగలిగిన తుభప్రదమయి పుత్రప్రదమును ధనధాన్యప్రదమును
అగు. అగ్రమున కుంకుమవర్ణ ముకలిగి ఎఱ్ఱనిమచ్చయున్న ఉత్తమురాల
గును. ఈమచ్చ సర్వసౌభాగముననున్నను ప్రశస్తము. నిర్మాంసమయి
మిక్కిలిపొడవైన అల్లనినాడితోఁగూడిన చౌర్యాగ్యురాలయి దరిద్రదుఃఖ
మును అనుభవించును. స్థూమయిన మగనిమామనుమఱఁదినిజంపును.

౧౪ కలః—సుచ్చెయున్న వృద్ధిప్రదము, కుడిసుడి యున్న
పత్రివతయగును. ఎడమసుడియున్న జారిణియగును. విశాలమయిన ధన
వతియు పుత్రవతియు నగును. ఉన్నతమయి బలసియున్న పుత్రివతి
యగును. వ్రేలాడుచున్న విధవయగును. దీర్ఘరోమములున్న దరిద్రురా
లగును.

౧౫ స్థితి లు (పిండమలమీఁదియున్నతస్థలములు):—ఇసుక
తిన్నెలవలె ఉన్న శోభకరము.

౧౬ జఘము (పీడిము చుభాగము) :— విస్తారమయియున్న
పూజ్యురాలగును.

౧౭ నాభి:—లోతుగనున్న పూజ్యచరిత్రయగును. ఏటిసుడి
వలె దక్షిణావర్తమయియున్న రాజపత్నియు, పుత్రివతియు, భోగినియు
నగును. ఎడమసుడియున్న సృష్టిదేవతశిశువులు కలదియగును. లో
పలిసుడియున్న జారిణియగును. నాభికి కొంచెముక్రింద కుంకుమవర్ణ
గర్భితమయి పచ్చిససుమగు చిన్నయున్న భూపాలుని భార్యయగును.

౧౮ కడు (పిండుపు):—మృగోదరమయిన రాజస్త్రీ యగును.
కృశోదరమయిన లోదరమయినను పూజ్యురాలయి గుణవంతులగు
పుత్రిలగనును. ప్రజ్ఞామయిండువనేని మఱఁదిని జంపును. సుడి యున్న
యెడల అత్తయు మామయుఁ జత్తురు. రోమములు స్వల్పముగనున్న
జారిణియగును. దీర్ఘరోమములున్న విధవయగును. కుండవలెఉన్న చౌ
ర్యాగ్యురాలగును.

౧౯ నాభ్యవములు:—ఏడియున్నయెడల భర్త మృతిఁజెందును.

౨౦ మధ్యము (నడుము):—పక్షిలి-లో నిరుడి సూక్ష్మముగను
న్న ఉత్తమము. సింహమధ్యమగుచేని రాజభాగ్యయనిను. మచ్చయు
న్న సంతానము సజించును. ఎడమనుడికలిగి యల్పము లోతుగనున్న
దుఃఖవలెయగును.

౨౧ వసులు (కడుపుపై ముడిపాలు):—బలము గలమలనలె వసులు
3 కసాబమచున్నయెడల ఉత్తమమరాలగును.

౨౨ రోమాని (నూగారు):—నూగారునుండి జన్మమునకు
నల్ల చీమలచాలువలెఉచ్చ సుఖముయందు భాగ్యవతిమరాలగును.

౨౩ వక్షము:—వక్షమును రోమములన్న విధవయగును.
మచ్చయున్న పుత్రిహానియనిను. రోమములులేనియెడల యోగ్య
రాలగును.

౨౪ స్తనములు:—బలగోరుకలిగి మలనలె వక్షముల లిగువలె
కూతి కలిగియుండుచేని పక్షి ధర్మవతిగును. పక్షములమున్నను దృ
ఢములై బలసియున్నను భాగ్యవతియు, రాజభాగ్యము వగును. జక్క
వపిట్టలవలెనున్నను నునుపున్న పక్షి రోమానలెములయగును సుఖ
వతియగును. ఎడమదానిమీద నల్లని మచ్చయు నుండి పుత్రివతియు
సుఖవతియునగును. స్వల్పములయు క్షీణములయు లేని పక్షి వకాశము
కలిగి నిర్మాణములయు పిట్టలను పక్షి పక్షి ములయును గౌరవిహీ
నయగును. దీర్ఘములయును ప్రశస్తికాలగును. పక్షిమలములయును విద్రు
రాలగును. మధ్య సుడియున్నను పక్షి రోమములయున్నను శరాలములై
నను వ్రేలాడుచున్నను విధవయును ప్రాణములును నగును.

౨౫ జత్రువు (మూలపులకు కలిగియుండు మధ్యము):—నూక
ములయి సరములు కాక రామన్న పుణ్యములగును.

౨౬ స్కంధములు (మూలపులకు):—పక్షిమలమున్న పుత్రి
వృద్ధియగును. రోమములున్న పక్షి మలగును.

౨౭ భుజములు:—తీగలవలెను రోమములు పక్షిమలము మత్త
నైయున్న సుఖవతియగును. పక్షిమల పక్షిమలములగును. వా
మావత్తముయున్న పక్షిమరాలగును. రోమములు లేనియున్న పక్షి
వంతురాలగును. రోమములుకలిగి పక్షిమలము మలగును పక్షిమలము.

కుడిసుడియున్న సౌభాగ్యవతియగును. ఎవమనుడికలిగియున్న గొడ్డాల గును. మేఁకమెడయున్న దాసియగును.

32 ముఖము :— నిర్మలమయి పూర్ణచంద్రవలెను మయిన రాజపత్నియగును. రక్తిమకల్గిన భాగ్యవతియగును. చంద్రవలెను నునుపు కలిగిన సుఖవతియగును. వికృతములగునను ఎవమన్నను విధనయగును. చక్రమువలెఁజున్నను, గుడ్డపుమొగిమాలియునను, కుండధముకలిగినను దరిద్రురాలగును. పెద్దపులిమొగిమాలి దాసియగును. కోమములును, మొటిమలును కలిగియుండి నునురు మొగిమాలి ముచ్చియున్నను వ్రేలుచున్ననుదుడ్లుఁజేసియగును. నోరుపెద్దయగునెడల మగనికాకుభము.

33 చుబుకము (గిళ్లము) : — సుడిము నునచల తుభవతియగును. మచ్చయున్న గొడ్డాలగును. కోమములున్న మగనికోకల హించుచుండును.

34 అధరము :— ఎఱ్ఱచామగపువ్వుకా ను కలిగి చిగురాకునలెనున్న రాజపత్నియగును. దొండకంఠునలె నున్నగునెడల సుఖవతియగును. ఎఱ్ఱనై రోమరహితమయి మచ్చలులేని నమములు చిగురిముక్కునలె నుండునేని మగనిక సుఖమును చేయునయగును.

35 దంతములు :— దంతములు కలములులు పల్లవకాఁజున్న తుభ ప్రదము. చానిమ్మగిండలనలెచున్న రాజపత్నియగును. చున్నగానున్న సుఖవతియగును. విషమములగున దొంగయగును. కాలములయియున్న దుఃఖనియగును. కాలినవానినలెనున్న మగనివినుచును. వికృతములయియున్న స్వల్పసుఖములు కలిగయుండును.

36 నవ్విము :— తీర్థము, అలలెంధిము, అతమధునములయినను, కోకిల, హంస, వీణమున్నను నావిష్కరములతో తలవ్యనానను పుత్రనిహీనయగును. మృగువలెను పుత్రవతియగును. చొంగ, చక్రవాకము, కోకిల, ధ్వనులనుజోలిన భాభాగ్యవ్యతిరేకయగును. నాశివభ్యనినిపోలిన పుత్రవతినిహీనయగును.

37 జిహ్వ :— నిశ్శబ్దమయిన సుఖవతియగును. గొల్లనైయున్న మృత్యుప్రదము. మలిపెమగు నెని ధవనాశము. పల్లవకాశిలహత్రదము వంశనాశము నగును. నొట్టిపొట్టనాలుకయైన గొడ్డాలగును.

౫౦. తాగలు (సల్లగ్రస్తు) :—తాగలు సల్లగ్రస్తుయన్న భాగ్యవతి యగును.

౫౧ భువులు (కనుబొమలు) :—బొల పొట్టనగుములయిన మగ ని ధనవంతునిగాఁ జేయును. పొట్టనాయుధములనలె ఉన్నసుఖభోగినియ గును. మచ్చయున్న పుత్తినాశమగును. మధ్యసుడియున్న ర కులాఁ డియగును. బొమలనడుమ వెండుకలున్న మగముల పురు. కిలసియున్న దరిద్రురా లగును.

౫౨ కర్ణములు :—శ్రీకాములనలె ఉన్న క చక్కలములనలె ఉన్నను భాగ్యవతియగు. కోమములులేకున్న భోగిమూగిలదియగును. మొదట కుడిసుడియున్న అప్తభోగి యగును. కెనుములనలె ఉన్న దుశ్శీలయగు. కోమములున్న మగముల పోట్లములమును. నల్లనిమ చ్చయున్న పుత్త్రులుగిలిగి సుఖవత్తియై యుండును. “కోమములయిన మగనికి అనిష్టము.

౫౩ లలాటము :—అష్టదిశాద్రులగుటచే నాజుజెల్లె యగును. తిలకసమమగుమచ్చయున్న ప్రభుగాముల గుమూదునిగియును. నడుమసుడి యున్న విధవయగును. నెడిలుప్తన మగిల మూగుడు మూల ని పొపును. చివరసుడియున్న విధవయు, పోలికము కనుక నాద్రులు గల బమచు నడుమ సుడియున్న జాతిజే యగును.

౫౪ శిరము :—నడుమ సుడియున్న విధవ యగును. చివరైన అల్పాయు నగును.

౫౫ శిరోరుసాములు (తలద్రులు) :—చిరములు మగుట వ్రాలుచున్న భోగముల సమధానియమమి సామం తియగుచుండును. నగ కరలయిన పూజ్యురాలగును. కర్ణముగిన్న విధము. గుమబొమల ప తిని సంపన్నునిగాఁ జేయును. మున్నె కలుపు పలికి యున్న పతిక ప్రి యురాలగును. ఇంద్రసేలనమములయిన భక్తి మూలము నడుపుకలిగియు న్న సుఖవతియు ధనభాగ్య సమృద్ధిలగు మె నగును. కర్ణములయి అనుర క్తవర్ణములయిన అశ్యంతినిద్రురా లగును. కిలసివత్తి ము లయి కుఱచలయి నుదుటి నెడికియున్న అప్రభుగాములగును. లలాటములయిన దరిద్రురాలును, దుఃఖవతియు నగును.

౫౬ అంగము (దేహము) :—లావుగాక, సన్నముగాక, పొడవుగాక, పొట్టిగాకయున్న ప్రశస్తము. మృదువుగనున్న భోగముల ననుభవించును. విరివియైన అల్పాయువు గలదియగును.

౫౭ దేహవర్ణము :—రక్తవర్ణము ప్రశస్తము. కలువపువ్వుకాంతికలిగి నునుపుగానున్న సుఖవతియగును. మలినమైన అల్పాయువుగలదియగును. మేఘచ్ఛాయయిన పూర్వావతీయు, భోగవతియు, గృహమునకు మంగళప్రసాదయు నగును.

౫౮ దేహగంధము :—సంపెంగ, కలిగొట్టు పువ్వులయొక్క పరిమళమువంటి పరిమళము కలిగియున్న సౌభాగ్యభాగ్యములు కలిగి పతివశయై యుండును. శీరగంధ, కలుగంధ, రక్తగంధములు కలిగియున్న ధూళిప్రదము. ధాన్యగంధము, వేణుగంధము, గోమూత్రగంధము, హరిదళగంధము, మామిడిగంధము, గంధమూషికాగంధము, మత్స్యగంధము, ఉగ్రగంధము లయిన అశుభము.

ఉత్తమస్త్రీ సామాన్యలక్షణములు.

శరీరము, మొగిము, తల, భగము, నిద్ర, ఇయ్యవి కొద్దిగ నున్నప్రశస్తములు. బలసహితములు, బలసిన చెక్కులు, సమములయి తెల్లనగు పలువరుసయు, తామరచేతుల బోలుకన్నులు, దొండపండువంటి పెదవియు, అతిస్మగ్ధము సూక్ష్మముగానిముక్కు, ఏనుగునడక, కుడి సుడిగలబొట్ట, నునుపగుదేహము, సొగసగురూపము, మెత్తనయి విశాలమయిన జఘము, మంచిస్వరము, చక్కనితలవెండ్రుకలు, కరికుంభములవంటి స్తనములు, రావిచిగురాకునంటిభగము, తాచేటివీపువంటి పిఱుములు, నీరును, ఎల్లనివాలుక, లేడిచూపులు, లేడికన్నులు, కృశమయిన కడుపు కలుగుమగున పుత్త్రీభోగభాగ్యసుఖముల ననుభవించును.

పద్మసింహాస్త్రీ లక్షణము :—వంకరలయిన కేశములు, వర్తులములగు స్తనములు, మిట్టమొగ్గలవంటి దంతములు, పద్మగంధము, హంసస్వరము, ముఖసౌభాగ్యము కలిగియుండును.

చిత్రశీ లక్షణము :—పింగళవర్ణములయి విపులము లయిన కేశములు, సన్న స్తనములు, సమదంతములు, మత్స్యగంధము, కాకస్వరము,

కటిసౌభాగ్యము, అభిమానమందు కోర్కె కలిగి యుండును.

హస్తాని లక్షణము :—ఉద్భవములయిన యల్ప కేశములు, చక్ర స్తనములు, ఉన్నతదంతములు, మధుగభము, గూఢస్వరము, ఉరుసౌభాగ్యము, ద్రవ్యమునందు కోర్కె కలిగి యుండును.

శంఖాని లక్షణము :—దృఢము లయిన గుండల కేశములు, దీర్ఘ స్తనములు, దీర్ఘ దంతములు, క్షీరగభము, హస్తస్వరము, పాదసౌభాగ్యము, కలహప్రియత కలిగి యుండును.

ప్రకృతులు, సత్వలు, దేశస్త్రీలు, మున్నగువాని వినరము గ్రంథవిస్తరభీతిచేత వ్రాయలేదు.

గాంధర్వవేదము.

గాంధర్వవేదశబ్దప్రవృత్తి :— గా = గానమును, ధర్వ = ధరించినవారలు గాంధర్వులు. (విశ్వావసుడు మున్నగు దేవతానిజాతివిశేషము) గాంధర్వలసంబంధ మయినది గాంధర్వము. శబ్ద, గీత, వాద్యములనబడు తౌర్యత్రిక నైపుణ్యమును గలసంబంధమునైవిద్య. అట్టిదానిని తెలియబడుచునది గాంధర్వవేదము. ఇదియే సంగీతశాస్త్రమనియు, నాట్యశాస్త్రమనియు, భరతశాస్త్ర మనియు వ్యవహరింపబడుచుండును. ఈవిద్యయు సర్వవిద్యాధిపతియగు శివునెల్లదే ప్రథమముగ ప్రకాశించినది.

భావాధ్యాయప్రమేయము.

ఈశాస్త్రమునందు ప్రతిపాద్యములు భావ, భాగ, తానములని సంక్షేపముగ మూడై యున్నవి. అందుభావము భాగయమని వ్యంజకమనియు ద్వివిధము. భావము = (అనగా) గేయప్రబంధసూపములయిన వాక్యములయొక్క తాత్పర్యము. వ్యంజకము అభి = ఎదుటను నయము = పొందుచునది అనగా మూచునట్టి ప్రతిబింబ నిరూపకముల ప్రబంధవిషయమును నేత్రములు, హస్తములు మున్నగు వానిచేత సూచించుట. ఇదియే అభినీయమానుడగు రామాదిభావానాయకుని తాత్పర్యమును వ్యజించునది (అనగా సభాసభులకు తోచుటకు జేయునది) కావున వ్యంజకమనియు చెప్పబడుచున్నది.

ఈయభిసయము, ఆంగికము, వాచికము, ఆహార్యము, సాత్త్వికము, అని రగు నిధములు.

౧. ఆంగికమనగా:—కనుబొమలుకడల్చుట మున్నగువ్యాపారము.

౨. వాచికమనగా:—గేయవాక్యమునందు కాక్వాదిస్వరభేదముచేత భావమును గణగబడుచుట.

౩ ఆహార్యమనగా:— ఆభరణములసహాయమువలన తోషింపఁ జేయునట్టిభావము.

౪ సాత్త్వికమనగా:—స్వేదము, స్తంభము, సోమాంచము, స్వరభంగము, వేషఃకృతు, నైవర్ణ్యము, అశ్రువులు, మూర్చ్ఛ అను ౮ తెఱగులు.

ఇయ్యభిసయము సదార్థము సభిసయించిన నాట్యమనీయు, వాక్యార్థముసభిసయించిన స్మృత్యమనియు, అర్థము సనుసరింపక మనోహరమయిన తాళిపుడతలమున గూడిన స్వరజతుల సనుసరించి యడుగులు వేయునట్టి గాత్రాది కేళిము స్మృత్య మనియు వ్యవహరింపఁబడును.

ఈ స్మృత్యమున పురుషుడు కథనప్రయోగముగ నాడినయెడల తాడన మనీయు, స్త్రీ సుకుమారప్రయోగము గలుగునటుల నాడిన లాస్యమనియుఁ బిల్పఁబడును.

ఈయాటలకన్నిటికి కర్తలగు నటగాని నటుడుగాని యాడునప్పుడు కదిలిం దనలనుఁ జేపప్రభృతినాదపర్యంతావయనములక్రియలు ప్రతియవయనమునకు వేర్వేరుగ నున్నవి.

నాట్యమున నుపయోగించునట్టియంగములు ౧౯ :—

౧ కిరస్సు	౮ ఆభరణము	౧౫ సార్వములు
౨ దృష్టి	౯ చురుకము	౧౬ కటి
౩ తాళలు	౧౦ ముఖము	౧౭ ఊరులు
౪ పుటలు	౧౧ కంఠము	౧౮ జంఘలు
౫ భ్రమ్రపులు	౧౨ హస్తములు	౧౯ చరణములు
౬ నాసికము	౧౩ వక్షము	
౭ గిండములు	౧౪ జరణము	

వీనిలో భ్రమ్ర-క-చానికల ధడముల సీక్రంద వ్రాయుచున్నారము.

౧ శిరఃక్రియలు ౧౭ :—

౧ ధుతము	౬ ఆసింపితము	౧౧ ఉత్పన్నము	౧౬ ఉద్వాహితము
౨ విధుతము	౭ పరావృత్తము	౧౨ అశ్రితము	౧౭ ఉద్ధృతము
౩ ఆధూతము	౮ అనధూతము	౧౩ అపహతము	౧౮ సౌందర్యము
౪ అంచితము	౯ అఘోముఖము	౧౪ సమము	
౫ కంపితము	౧౦ నికుంచితము	౧౫ అంతర్గతము	

౨ క, దృష్టిక్రియలు ౧౦ :—

౧ సమము	౬ అవలోకితము	౧౧ విరూపితము	౧౬ కంపితము
౨ ఆలోకితము	౭ అనువృత్తము	౧౨ అగ్ర నిరూపితము	౧౭ అంతర్గతము
౩ సాచి	౮ విలోకితము	౧౩ సమము	
౪ ప్రలోకితము	౯ పాశ్చాత్యము	౧౪ ఉత్పన్నము	౧౮ ఉత్పన్నము
౫ ఉగ్రోకితము	౧౦ యాతము	౧౫ అధ్యక్షము	౧౬ వ్యావృత్తము

౩ ఖ, రసదృష్టులు ౮ :—

౧ శాంతము.	౩ హాస్యము	౫ మోక్షము	౭ భిక్షము
౨ కరుణము.	౪ నాద్రము	౬ భాగ్యము	౮ కృతము

౪ గ, రసస్థాయిభావమునలన పుట్టిన దృష్టులు ౮ :—

౧ స్నిగ్ధము	౩ దీపము	౫ సుస్థము	౭ సుస్థము
౨ హృష్టము	౪ కృష్ణము	౬ సభియము	౮ నిష్పత్తిములు

౫ ఘ, సుచారిభావమునలన పుట్టిన దృష్టులు ౮ :—

౧ శూన్యము	౬ వివర్ణము	౧౧ అపహతము	౧౬ సోపానము
౨ మలిసము	౭ లలితము	౧౨ అపహతము	౧౭ సోపానము
౩ శ్రాంతము	౮ ముఖము	౧౩ వివర్ణము	౧౮ సోపానము
౪ లజ్జ	౯ అభిముఖము	౧౪ అపహతము	౧౫ ప్రసన్నము
౫ శౌకితము	౧౦ గ్లానము	౧౫ అపహతము	౧౬ ముఖము

౬ తారాక్రియలు ౯ :—

౧ వేపనము	౪ భిక్షము	౭ సుస్థము
౨ చలనము	౫ ప్రవేశము	౮ సుస్థము
౩ పాతము	౬ నివృత్తము	౯ ప్రసన్నము

౧౨౪. అనుయతహాస్యములు ౪౫ :—

౧ పతాకము	౧౫ మానముఖము	౨౬ ఖాడచతుర	౩౬ త్రిశూలము
౨ త్రిపతాకము	౧౫ అస్థిమానము	౨౭ భ్రమరము	౩౭ ఖాజము
౩ అగపతాకము	ముఖము	౨౮ హంసాస్యము	౩౮ కపిలము
౪ కస్తూరీముఖము	౧౬ చక్రకోశము	౨౯ హంసాస్యము	౩౯ వంశాశము
౫ మయాగాస్యము	౧౭ బాణము	౩౦ సాంగకము	
౬ అగ్రచంద్రము	౧౮ హస్తము.	౩౧ సాదగశము	౪౦ యష్టికము
౭ చంద్రము	౧౯ హస్తము	౩౨ ముకుళము	౪౧ స్వస్తికము
౮ అగ్రము	౨౦ సింహము	౩౩ తామ్రమాడ	౪౨ రాజమండలము
౯ కుండము	౨౧ సింహము	౩౪ తామ్రమాడ	౪౩ రాజమండలము
౧౦ ముష్టి	౨౨ సింహము	౩౫ తామ్రమాడ	౪౪ రాజమండలము
౧౧ శిఖము	౨౩ సింహము	౩౬ తామ్రమాడ	౪౫ రాజమండలము
౧౨ కుండము	౨౪ సింహము	౩౭ తామ్రమాడ	౪౬ రాజమండలము
౧౩ కుండము	౨౫ సింహము	౩౮ తామ్రమాడ	౪౭ రాజమండలము

౧౨౫. అనుయతహాస్యములు ౩౨ :—

౧ పుష్పపుష్పము	౧౫ కలశము	౧౬ శిఖము	౨౫ భేరుండము
౨ చంద్రము	౧౬ కలశము	౧౭ శిఖము	౨౬ ఖట్వము
౩ వ్యక్తచక్రము	౧౭ చక్రము	౧౮ చక్రము	౨౭ కీలకము
౪ కస్తూరీచక్రము	౧౮ చక్రము	౧౯ చక్రము	౨౮ మగజులము
౫ అగ్రము	౧౯ కీలకము	౨౦ కర్కటము	౨౯ వల్లభాయి
౬ నాగము	౨౦ కీలకము	౨౧ కర్కటము	౩౦ తమ
౭ చంద్రము	౨౧ నాగము	౨౨ మానము	౩౧ రతామోదము
౮ చంద్రము	౨౨ మానము	౨౩ గజదంతము	౩౨ శివలింగము
౯ చంద్రము	౨౩ మానము	౨౪ నిషిద్ధము	౩౩ చోల

౧ వలితము. ౨. కింకరతము. ౩ స్తాభితము. ౪ ఉద్వృత్తము. ౫. ని
వృత్తము.

౧౦ డి ఘాతీయము ౫:—

౧ ఉద్వాహితము. ౨. సతము. ౩. క్షిప్తము. ౪. పరివృత్తము. ౫.
ఆవృత్తము.

౧౧ చురణీయము ౬:—

౧ అంచితము	౩ సూచి	౫ ఉద్యోగితము
౨ కుంచితము	౪ లోకాంతరసంచరము	౬ సమము

స్థానకములు ౭:—అంకు పుష్టానకములు ౬:—

౧ నైషధము	౩ నైశాధము	౫ ఆలీఢము
౨ సమచాదిము	౪ మగడలము	౬ ప్రత్యాలీఢము

స్త్రీధానములు ౩:—

౧ ఆయతము. ౨. అశ్వేశ్వరితము. ౩. అనహితము.

వీరవిద్యోగములు. ౧౦:—

౧ సంహారము	౪ పార్శ్వీకాన్యగతము	౧౫ నైషధము
౨ సమచాదిము	౫ వీరకాన్యగతము	౧౬ శైవము
౩ స్వకము	౬ వీరకాన్యగతము	౧౭ గారుడము
౪ వధూసము	౭ పరావృత్తము	౧౮ వృషభాసనము
౫ సంద్యానము	౮ పృథ్వీతానాలము	౧౯ సమసూచికము
౬ చతురశ్రము	౯ వీరపాదము	౨౦ విషమసూచికము
౭ పార్శ్వీకము	౧౦ భ్రాహ్మము	౨౧ చండసూచికము

భూవాదులు ౧౬:—

౧ సమచాదిము	౭ బుద్ధము	౧౩ సమాసాదితమ త్రీ
౨ లోకాంతర	౮ ఉచితము	౧౪ మ త్రీ
౩ స్థానాంతరము	౯ ఉద్వృత్తము	౧౫ ఏకాకీ
౪ త్రయీకము	౧౦ స్వకము	౧౬ క్షిప్తము
౫ ఉద్వాహితము	౧౧ శివకూస్యము	
౬ తాడతము	౧౨ అవస్థాదితము	

౪౪ లలాటలిలన	౧౯ న్యంసితము	౭౭ హరిణపుత్ర	౯౪ జనితము
ము	౬౦ చక్రాంతము	ము	౯౫ ఉపస్మతము
౪౫ సార్థ్యవిగు	౬౧ శౌభరేచి	౭౮ పరివృత్తము	౯౬ తలసంఘటి
టనము	తము	౭౯ దండపాదము	తము
౪౬ చక్రమము	౬౨ న్యశ్చిదుట్ట	౮౦ మయూరల	౯౭ ఉద్వృత్తము
ము	తము	లితము	౯౮ విష్ణుక్రాంత
౪౭ ఉరోమము	౬౩ న్యశ్చిరేచి	౮౧ ప్రేంభోలిత	ము
ము	తము	తము	౯౯ లోలితము
౪౮ ఆన్తము	౬౪ శ్రాంతము	౮౨ సన్నతము	౧౦౦ మదసలిత
౪౯ కుంబితము	ము	౮౩ సర్పితము	ము
౫౦ షోలాపాద	౬౫ విశ్చిము	౮౪ కళహస్తము	౧౦౧ సాభ్రాంత
ము	౬౬ నివృత్తము	౮౫ ప్రసర్పితము	ము మ్రము
౫౧ విన్వృత్తము	౬౭ గజక్రీడము	౮౬ అపక్రాంత	౧౦౨ విష్కంభ
౫౨ వినిన్వృత్తము	౬౮ గజము	ము	౧౦౩ ఉద్వృత్తము
౫౩ సార్థ్యక్రా	తము	౮౭ నితంబము	౧౦౪ శకటాస్య
తము	౭౦ గరుడపుత్రము	౮౮ సలితము	ము
౫౪ నినుభితము	౭౧ గజాననాస్థము	౮౯ సంహవిక్రీడి	౧౦౫ ఊరువృత్త
౫౫ విద్యాద్యా	తము	తము	ము
తము	౭౨ శార్థ్యజాను	౯౦ సహోకర్త	౧౦౬ వృషభక్రీడి
౫౬ భుజంగాచి	పు	ము	తము
తము	౭౩ గృధ్రావలీప	౯౧ అవహిద్ధక	౧౦౭ నాగాపసర్ప
౫౭ అగ్రావలీప	తము	ము	తము
౫౮ శత్రువలీప	౭౪ సూచి	౯౨ నివేశము	౧౦౮ గంగావతర
౫౯ కటభాగ	౭౫ అసూచి	౯౩ అలకాక్రీడి	తము
తము	౭౬ సూచి	తము	

శివమును, లుంగుని పాదపద్మములను, అంగోపాగ్రప్రత్యంగములయొక్క శ్రుతిమూలములతో శాస్త్రమును, ముచెప్పబడినస్మత్యకాట్యధేయమును, నాథాణముగా తాండవము, లాస్యము అని ద్వివిధమయి యుండును. పిదప మూర్ఛము, కుండలి, ఉద్ధృతము, విలాసము,

నాబడు రామాయణగ్రంథమునైనను నిలిచియున్నది. తక్కినవి నామ ములతోఁగూడ నశించినవని చెప్పటకు చింతించనలసియున్నది. వ్యాస మహర్షి కృతపురాణములతోని ఏగు స్కాందపురాణమునకు సంబంధించినకాశీఖండము శ్రీశైలఖండము మున్నగుగ్రంథములందు ఆలంకారిక శైలి ననుసరించినవిశ్వములు చాలగలవు. మరియు వ్యాసుఁడొస ర్పిన యన్నిపురాణములందు కావ్యలక్షణ మీవిధముగ నిర్వచింపఁబడి యున్నది:—

“హో. అథోము నుణవత్కావ్య మలంకారై రలంకృతమ్ ।

సామ్యైశ్చ కవిః సర్వకాశీర్హి ప్రీతిః చ విందతి ॥”

మరియు సాహిత్యశాస్త్రమున కుపయోగముగ శాక్తివ్యాకరణ భాష్యము, నవవ్యాకరణసాహిత్య, శబ్దబ్రహ్మసూత్రాని మున్నగుగ్రంథము లను వ్యాసమహర్షి రచించియున్నాఁడు. ఇతనిశిష్యుఁడగు జైమిని శబ్దవిద్యావిలాసము, పశ్యేషసర్వణము, మున్నగుగ్రంథములు రచించియున్నాఁడు. చాన్కియము, ఆచార్యములు రచించి కావ్యప్రదాయమును ప్రవర్తించుకొని దేశము నాటిన ప్రదాయమును గుఱించి సంస్కృతభాషావికాసమునకు పరిష్కృతిభాషానామ సూత్రరూపముగ వ్యాకరణమును రచించెను. పరిష్కృతిభాష లనగా మహారాష్ట్రదేశములోఁ బ్రాకృతము; నామనదేశములో కౌరవీక; మగధదేశములో మాగధి; బాహ్లిక, పంచా, చాళి, పాండ్య, కేకయ, కుంతల, చోళ, భోట, గాంధారి, సుగంధ్య, ప్రవిష, గొడ, లాటదేశము లనంబడు పితృనదేశములలో నుత్పన్నము; చాళికియును, ఆభీర, ఘుర్జరదిదేశములం బెఱిగి భాషయు నను అలంకారములు. ఈఅలంకారములకు సూత్రరూపముగ రచించినవ్యాకరణమునకు త్రివిక్రమాచార్యుఁడు వార్తకములను రచించెను. ఇతఁడును సోమదండధర్మకీయను భాష్యము గలను. ధర్మకీయధర్మకీయను వ్యాఖ్యయనునూడగలదు.

మహాద్విగతానుష్టోత ముగర్భిత పుష్కపాచక్రికయనుప్రక్రియాగ్రంథమును రచించెను. స్త్రీయోగ్యుఁడు పుష్కపాచక్రికయనుప్రక్రియాగ్రంథమును రచింపెను. ఇదిగాని సాధునిచేసిన ప్రాకృతప్రకాశమును సూత్రగ్రంథము, భామహర్షియగు “మనోరమ”యను తిల్యక్తియుఁ గలవు. ఈప్రాకృ

తవ్యాకరణముచేత సంస్కృతముబడిన ప్రాప్త్యభావములకు నూనడుమ నడుమ మిత్రతను లగుచుండుటచేత నాటకములు వ్యామిశ్రము లని చెప్పబడినవి.

ఇట్టికావ్యములు, నాటకములు నామచిహ్నముధ్యవస్థయగు ఈ భరతవర్ణమహా యుధ్యైరశకముమొదలుకొని నాటకములు అసంఖ్యాకములుగ పుట్టియున్నవి. కవీశ్వరులును నేకులు ప్రాప్త్యని నహించి యున్నారు.

కావ్యకర్తలలో సామ్రాజ్యములగువానామములు, గ్రంథములు. నాల్గొక.

కాళిదాసుఁడు. శ్రీమద్రామాయణము. విక్రమ శతాబ్ది, సుమారాశి ధర్మము, మేఘ సందేశము, రామనాథకావ్యము, పుష్పభాగవతము.

భర్తృహరి. భక్తికావ్యము. గాతాదుర్యయము.

మామూఁడు. శిశుచాలనధర్మము.

బొంబుఁడు. కాదంబర, హర్షచరితము.

దండీ. శశిమహానాటకము.

విష్ణుశర్మ. సుమిత్రామృతము.

మహాభూషణ. శ్రీరామచరితము.

రాజానకగర్భాక్షితుఁడు. మాచరితము.

కవిరాజు. గామనాథకావ్యము.

శ్రీవిక్రమఁడు. కలదామృతము.

సోమేశ్వరుఁడు. చుక్కలకవలదామృతము.

ధనపాలుఁడు. శిలకమము.

నారాయణపండితుఁడు. హిందూదేశము.

భోజుఁడు. రామాయణము.

శ్రీహర్షుఁడు. సైషధర్మము.

సోమదేవభట్టుఁడు. కథాసంకల్పాగ్రము.

జయదేవుఁడు. గీతగోవిందము.

కవిసేను.	ప్రతిభయుచును.	కవిసేను.	ప్రతిభయుచును.
కృష్ణానందము	సమృద్ధానందము	కామరూపము	కామరూపము
	నియు	నియు	నియు
అమరచంద్రులూరి	బాలాభాతము		గుణనయము
ధరందములు	ప్రకృతి భావము	ప్రకృతి భావము	ప్రకృతి భావము
	కావ్యము		కావ్యము
ప్రవర సేనులు	సత్తుల భావము		సత్తుల భావము
వాసుదేవులు	యుగస్థితినియు	యుగస్థితినియు	యుగస్థితినియు
	యు		యు
రాజానందము	సాధవశాంతియు	సాధవశాంతియు	సాధవశాంతియు
గురులు	మనుష్యులు	మనుష్యులు	మనుష్యులు
హరిదత్తము	కామరూపము	కామరూపము	కామరూపము
	యు		యు
వాగ్విభులు	సమస్త భావము	సమస్త భావము	సమస్త భావము
భక్తిభీములు	కామరూపము	కామరూపము	కామరూపము
	యు		యు
అభిరందము	కామరూపము	కామరూపము	కామరూపము
అశ్వభూషణము	కామరూపము	కామరూపము	కామరూపము
కుమారిదాసులు	కామరూపము	కామరూపము	కామరూపము
వే కటాభ్యు	విశ్వగుణము	విశ్వగుణము	విశ్వగుణము
	చిత్తులు	చిత్తులు	చిత్తులు
	కీర్తిచిత్తులు	కీర్తిచిత్తులు	కీర్తిచిత్తులు
కల్పములు	కామరూపము	కామరూపము	కామరూపము
రామభద్రగీర్తి	కామరూపము	కామరూపము	కామరూపము
తరులు	కామరూపము	కామరూపము	కామరూపము
నిలక తదీయతరు	శివలీలము	శివలీలము	శివలీలము
యు	నిలక తదీయతరు	నిలక తదీయతరు	నిలక తదీయతరు
	చిత్తులు	చిత్తులు	చిత్తులు

నాటకములు, తత్కర్తలు.

భాసము.

స్వప్నవాసవదత్తి, అభిషేకిము, ప్రతిజ్ఞాయశాగంధరాయణము, చారుదత్తము, దూతఘటోత్కచము, పంచరాత్రము, మున్నగునె నాటకములు.

కాళిదాసునిది.

అభిషేకశృంగారము, విక్రమోర్వశీయము, మాలవికాగ్నిమిత్రము.

భవభూతి.

మాలతీమాధవము, ఉత్తరరామచరితము, మహావీరచరితము.

క్రీష్ణదాసు.

అత్తావళి, నాగానందము, ప్రియదర్శిక.

మూరతి.

అనంగరాసుచము.

విశ్వభద్రాచారి.

ముద్రారాక్షసము.

శూద్రసూరి.

మృచ్ఛకతికము.

గోకులరామ.

అపరీక్షితయము.

గానపద్మముచారి.

దుర్జయశాయము.

అనంగరామము.

పిద్యాచరిణయము, శివానందము.

విద్యుత్తము.

కర్మసుందరి.

రాజరేఖము.

బాలభారతము, బాలగామయణము, కన్యాశుమరము, విద్యుత్తము.

శేషశ్రీమతి.

కలహంసము.

భక్తిరామాయణము.

నేలమహాము.

వేదాంతము.

ప్రహేళికాము.

కృష్ణమిత్రము.

ప్రహేళికాచరితము.

అయ్యము.

ప్రహేళికాము.

అభిషేకశృంగారము.

అభిషేకశృంగారము.

గానపద్మముచారి.

గానపద్మముచారి.

రాజరేఖము.

కలహంసము.

గీతామయము.

అనంగరామము.

విద్యుత్తము.

విద్యుత్తము.

త్రము గణపముచున్నది. కాని; ఈనాటికాదిభాగ్యములగు మంద్ర మధ్యతారాని భేదములకు సూచకములు కల్పింపబడి యుండలేదు. వానిలో మరల నవాచితభేదములు నీటి పాతాళముదాత్తాదికము నకును, వానిలో నవాచిత భేదములగు పక్షి పక్షములనును లిపిన లన గ్రహించునట్లుగా చేయ. అందుచే, ఈ ముఖముల శాస్త్రీయ ములగు నాచితక్రమముగవర్తించుములగు పక్షి పక్షములను వాని అవాతరభేదములను లక్షణవిధిచేయగలములగు నాచితములను నవల న్యరసా చక కేళాభావ మొక బాధాకరము కాదు. కలుచుండు; కళాభాషా కల్పిత కేళలను గాంచి యుచు కేళాకల్పము చేయవలె. కానిలో నది పుచ్చుకొన నచ్చును.

రాగజానముల కర్మావస్థానములగు పక్షి పక్షములు (౧౦):—
నాదము, ప్రాణ, వ్యధిము, గ్రామము, వాచి, వాచము, నగము, అలగము, గమనము, భావ, భాగము, భాగము, భాష, భాషాము, నిభాష, అభాషాము, ఉభాషము, క్రమము. అనానానానాదోత్పత్తిక్రమము: —

ఆత్మ శాను పలుకడలందుకెల్లములకు అభివ్యక్తమునకు ప్రభమమున తనమునను చుట్టొగ్గించును. అచట నా అభివ్యక్తమునకు అన్ని అన్నిని కొట్టును. ఆయన్ని మారుచును ప్రవేశింపదు. అట్టి, మన స్సు, అన్ని, వాయువు ఈనాలుగు అభివ్యక్తములగు అభివ్యక్తము పుట్టించును. బ్రహ్మగ్రంథియందున్న ఈనాటికి కనాటమునాచిత్యము అభివ్యక్తములు క్రమముగా వాయువ్యయములగు అభివ్యక్తములు. సా భి, హృదయము, కగతము, ముగ్ధము, ముఖము అనువిధ ప్రవృత్తిని పుట్టిగిపుచుండును. ఈప్రవృత్తియగు అభివ్యక్తములను ముఖము ముక్తము క్రమముగా నాభియ దున్నప్పుడు అభివ్యక్తము, కగతము గు పుష్టమున, మూర్ధమునం దపుష్టమున, ముఖమున కప్తము మని య నామములను ధరించును.

నాదమనగా వ్యాకరణశాస్త్రప్రకారము ప్రయోగము, అనుట భవి యని యర్థము.

మ ప్రాణాత్మప్రకారము :— $\text{ర} =$ అసంగ ప్రాణము, $\text{ద} =$ అసంగ అన్ని, ప్రాణాన్ని సంయోగరూపము కావున నాదమని చెప్పబడుచున్నది.

ఈనాదమే ప్రయత్నవిశేషము లేక స్వాభావికముగ షణ్ముఖము ద్రానియుండు యోగులచేత రాత్రియందు నిశ్శబ్దముగ నుండుసమయమునందు నిశ్చ, చిహ్నాదాదివిధనాదములుగా అనుసంధింపబడుచు మనస్సుచేత గట్టిబడక ప్రాణాన్ని సంయోగమును చెందుటవలన అనాహతనాద మని చెప్పబడుచున్నది. దీనియభివ్యక్తికి స్థానమగుహృదయాబ్జము అనాహతచక్రమని చెప్పబడును. ఈనాదము వ్యాసహరికులగు స్థానాదులును అంగీచగము. కావుననే అరంజకముగూడనై యున్నది. అహతనాదము మూలక నాదరూపముచేత వినువారిశ్రవణములకు రంజకములు భిన్నభిన్నములు నెలయుచున్నవి.

అహతనాదమున కీ స్థాన భేదమునుబట్టి ౨౨ భేదములు గలవు. ఇవి నాద పీఠ బడును గాన శ్రుతు లక్ష్యము పిలువఁ బడుచున్నవి. శ్రుతిస్థానములు ౨౨ అసంగ; ఎవరును మృగందలి గుంటకు సూటిగా లోపల పోయిన తమ (వృష్టాస్థి) అనుపేరుగల వెన్నెముకయొక్క ముందరిభాగమున మృగియవర్తిమూనుండి కపాలరంధ్రములోపలివఱకు అడ్డముగానున్న కణములు . ౨౨, వానిమీదనుండి నిచ్చెసయొక్క మెట్లయందువలె మిగుల మృదువైన ఎక్కు పోవుచు మొదటిమెట్లనుండి రెండవమెట్లకు పోవుచుండు చొప్పున తక్కువ హెచ్చుగను ఈవిధముగ క్రమక్రమముగ హృదయ చచ్చము, ఉచ్చశరము, ఉచ్చతమము ఈవిధములగు నాదములు వినుచు మనము.

హృదయ హృదయమునకు మొదటి ఏడుశ్రుతులసముదాయము మెట్లయందు యనియు; కింతమునకుండు రెండవశ్రుతిసప్తకము మధ్య హృదయము కిన్సుపాదులను మూడవశ్రుతిసప్తకము తొమ్మిది యనియు వివరింపబడును.

ప్రథమశ్రుతిసప్తకమునందును స్థానము లతీక్రమింపనివిధముగ పలు

౮ ఘ. సంఛారివర్ణగతాలంకారములు ౨౫:— మంద్రాది, మాధ్రామధ్యము, మంద్రాంతము, ప్రస్తారము, ప్రసాదము, న్యావృత్తము, స్వవిరము, పరిసర్తము, ఆక్షేపము, బిందువు, ఉద్వాహితము, ఉష్ణిప్రేఖము, నిష్కూజితము, శ్యేనము, క్రమము, ఉద్భాసితము, రజితము, సన్నివృత్తము, ప్రవృత్తము, వేణువు, లలితస్వరము, హూకారము, హృదయానము, అనర్లోకితము.

౯ జ. అలంకారములు ౭:—తారమంద్రప్రసన్నము, మంద్రతారప్రసన్నము, అవ్యక్తము, సంప్రదానము, విధురము, ఉపలోలకము, ఉల్లాసితము.

౧౦. గమకములు ౧౫:— రిరిపువు, స్ఫుగితము, కంపితము, లీనము, ఆనోరితము, నల్ల, త్రిభిన్నము, కురళము, ఆహతము, ఉల్లాసితము, స్థావితము, గుర్జితము, ముద్రితము, నామితము, మిశ్రము.

౧౧. శుద్ధి యాత్రులు ౭:—

౧౧ క. అంకు షాడ్లి ౩, అష్టభి ౩, గాంధారి ౫, మధ్యమ ౫, పంచమి ౨, ధన్యతిని ౨, నైషాది ౩.

౧౧ ఖ. యాత్రులు ౧౧:—షష్ఠకైశిక ౫, షష్ఠోదీచ్య ౪, షష్ఠమధ్యమ ౭, గాంధారిోదీచ్య ౨, రక్తగాంధారి ౫, కైశికీ ౬, మధ్యమోదీచ్య ౧, కర్మాపి ౪, గాంధారపంచమి ౧, అంధ్రీ ౧, సందయతి ౧.

౧౧. గాగములు ౭:—

సప్తస్వరియు క్తరాగములు
షష్ఠస్వరియు క్తరాగములు
పంచస్వరియు క్తరాగములు
చతుస్వరియు క్తరాగములు
త్రిస్వరియు క్తరాగములు
ద్విస్వరియు క్తరాగములు
ఏకస్వరియు క్తరాగములు

సంపూర్ణములు

షాడవములు

ఔడవములు

స్వరాంతములు

సామికములు

గాధికములు

ఆర్చికములు

మతంగమునిమతానుసారముగ స్త్రీ పురుష రాగములను తెలుపు

విచర విరాక్తిగ వాయుబహుచున్నది.

శ్రీ భక్త చరిత్రము.

పద్యములములు	దేవత	సంగతులు	దేవతలు	ప్రీతిగములు
౧ భక్తములు	భక్తములు	భక్తములు	భక్తములు	భక్తములు
౨ భక్తములు	భక్తములు	భక్తములు	భక్తములు	భక్తములు
౩ భక్తములు	భక్తములు	భక్తములు	భక్తములు	భక్తములు
౪ భక్తములు	భక్తములు	భక్తములు	భక్తములు	భక్తములు
౫ భక్తములు	భక్తములు	భక్తములు	భక్తములు	భక్తములు
౬ భక్తములు	భక్తములు	భక్తములు	భక్తములు	భక్తములు
౭ భక్తములు	భక్తములు	భక్తములు	భక్తములు	భక్తములు
౮ భక్తములు	భక్తములు	భక్తములు	భక్తములు	భక్తములు
౯ భక్తములు	భక్తములు	భక్తములు	భక్తములు	భక్తములు
౧౦ భక్తములు	భక్తములు	భక్తములు	భక్తములు	భక్తములు

౧౩ జ. భోటజభాష ౧:—మాంగలి.

౧౩ ఝ. మాంవక్తశివభాషలు ౧౩:—బంగారి, మాంగలి, హంగ, ప్రేరి, మాంచనేనరి, పూచరి, పూర్వారి, కడి, పొని, అంగవేనరి, కుండమాంవి, సైంధవి, అభీక.

౧౩ ఞ. గాంధారపంచమిజభాష ౧:—గాంధారి.

౧౩ ట. భిన్నపక్షకభాషలు ౧౩:—గాంధారిపక్షి, వేల్లి, స్వర వల్లి, నిషాదిని, త్రావణ, మధ్యమ, త్త, తాక్షి, త్త, పులిక, తులురు, మజ్జభాష, కాం, లలిత, శ్రీకాం, బంగారి, గాంధారి, సైంధవి.

౧౩ ఠ. వేనుమాడవజభాషలు ౧:—నాం, నిమ్మామాడ.

౧౩ డ. మాంవపంచమిజభాషలు ౧౩:—వేన, భావని, విభావని.

౧౩ ఢ. తాంజభాష ౧:—తాంజ.

౧౩ ణ. పంచమమాడజభాషలు ౧౩:—వేన, వేన, వేన, వేన. పోషిగాని ౧౫ జ. కనాగారులందు పుట్టిభాషామాంజములు ౧౫.

౧౪ థామాంగములు ౧౪:—గాంధారి, మాంగలి, కడి, తత్పలి, గడి, నాదాత్రి, పోత్పలి, గాయ, తాంజ, గాంధారి, గాంధారి, గాంధారి. ౧౫ విభాషలు ౧౫:—

౧౫ క. కనుజవిభాషలు ౧౫:—భాంజ, అభీక, తాంజ.

౧౫ ఖ. తక్కుజవిభాషలు ౧౫:—వేన, వేన, వేన, వేన, వేన.

౧౫ గ. పంచమిజవిభాషలు ౧౫:—భాంజ, అభీక.

౧౫ ఘ. పంచమిజవిభాష ౧౫:—కడి.

౧౫ జ. ఉత్కృష్టశివవిభాష ౧౫:—తాంజ.

౧౫ చ. మాంవక్తశివవిభాషలు ౧౫:—కాం, గాం, పోచాకవల్లి.

౧౫ ఛ. భిన్నపక్షవిభాషలు ౧౫:—భాంజ, మాంజ, తాంజ, అభీక, పోచాకవల్లి.

౧౫ ఙ. వేనుమాడవజవిభాషలు ౧౫:—పొని, ప్రేరి.

౧౫ ట. పంచమమాడవజవిభాష ౧౫:—నల్లవిభాష.

౧౬. అంతరభాషలు ౧౬:—

౧౬ క. కనుజభాషాంతరభాష ౧౬:—నాంవాహనిక.

౧౬. ౧. పంచమసాడనజాతరభాషలు ౩:—లలిత, కరణావళి, శకా
ద్యావ.

౧౭. ౨. ఉపాంగములు ౪:—ద్రావిడి, ఘూర్జరి, వరాళి, మలహరి.

౧౮. ౩. పరాట్యసాంగములు ౬:—శాతనీవరాటి, ద్రావిడ, పరా
ళి, నై ధవనరాటి, ఉపస్థానవరాటి, హరిస్వరనరాటి, ప్రతాపవరాటి.

౧౯. ౪. తుంగ్యసాంగములు ౨:—ఛాయాతుండి, తురుష్క-తుండి.

౨౦. ౫. ఘూర్జర్యసాంగములు ౪:—మహారాష్ట్రఘూర్జరి, సా
రాష్ట్రీ, కశీరా, ద్రావిడ.

౨౧. ౬. వేదావర్ణ్యసాంగములు ౪:—చూబి, ఛాయ, శాంత,
ప్రతాపము.

౨౨. క్రమసాంగములు :—భావక్రియ, స్వభావక్రియ, శివక్రియ, మ
కృక్రియ, ప్రాణీకృక్రియ, మననక్రియ, మానక్రియ, టమిక్రియ, ఇంద్రక్రి
య, నాగిక్రియ, ధాన్యక్రియ, విజయక్రియ, సామక్రియ, గౌడక్రియ, దేవక్రియ.

నానము ముదలుకొని క్రమాంగమువలకుగల అష్టాదశపదార్థ
ములను ముదలుకొని తొలగించి మున్నగుగ్రంథములందుఁ జెప్పినవిధము
గ న్నగదుమార్గముగా నాప్రదాయపూర్వకముగ నభ్యసించి సాధించి జితశ్రే
ముఁ న న్నగదుమార్గము మొదలుకొని సానునాసికత్వసంపత్తంతమగు ౨౩ ఇరువ
దిమూలము గాయకకోషములను విడిచి రూక్షత్వము మొదలగుకంఠదోష
ములు లేనివిధమున మొదలగునంతమ నంగితశాస్త్రపండితుఁ డనంబడును.

గాయకసంగణములు ౨౪ :—వ్యాకరణజ్ఞానము, నిఘంటుసా
వీణ్యము, ధాత్యభివేషము, అలంకారకౌశలము, గసభావపరిజ్ఞానము,
దేశభాషావిశేషము, సర్వభాషాపరిజ్ఞానము, కళాశాస్త్రజ్ఞానము, మా
తృప్రియము, స్యాద్యశాకీరశాలిత్వము, లయతాళికళాజ్ఞానము,
అనేకకావ్యవిశేషము, ప్రహేళికావిశేషశాలిత్వము, సుందరగాత్యత్వము,
సాధారణజ్ఞానము, రాజసభామృత్వము, రాగద్వేషరాహిత్యము, సాహి
త్యము, సుచిత్తము, ధాతువిచక్షణత్వము, పరచి త్తపరిజ్ఞానము, ప్రబంధ
ప్రాగల్భ్యము, విభాషితనిర్మాతృత్వము, పదకవితారచనాస్తైర్యము,
త్రస్తాసంగమప్రాధి, వివిధాలప్తిరాసము, అవధానము, వీణావాదన
కౌశలము.

అనంబడు ౨౦ సుగుణములుగలవాడగు గాయకోత్తముడు తాళివర్జితము, భీతము, కంపితము, శిరఃకంపనము, అనునాసితము, న్యాకులము, విస్వరము, కాలవిహీనత, అన్యత్వము, నిస్పృహ్యము, ఆకులము, విస్తరము, కాకస్వరము, ఉత్కృష్టము మొదలగుగోషములు లేక ప్రభు సభలయందు సభాసదులహృదయము నుండు ముద్రీతిగా పాడవలయును.

ఆపాశుస్థితిగాసము ౬ విధములయి యున్నది.

౧ ముందుగా ఘనము పాడవలయును.

౨ రెండవది రాగాలాపము.

౩ మూడవది మధ్యమకాలము.

౪ నాల్గవది పంధ్రదాయెత్తు.

౫ ఐదవది పల్లవి ౩-౪ విధములుగ పాడవలయును.

౬ ఆటవది పదికీర్తన, పల్లములు, స్వరజతులు, రాగమాలికలు.

ఈవిధముగ ౬ మార్గము లెక్కిరిగియుండువానిలు కావున శాస్త్ర పండితు లనంబడుచున్నారు. ఈతీరున గానమున పాడవలసిన నీణామృదంగాది వాద్యములు, తిక్క, ధిమి, కీట, షణ్ము మొదలగుననుకూలతాళ పాతాక్షరముల ప్రయోగింపఁబ్రేరయిన, న్యాగోపకరణము కల విలాసములుగల సుందరయువతిక వస్త్రాలంకారాంగరంగుళిల వాసములనలెడి శోభా విశేషజనకములయి యుండుటచేత గాక గాయకుని హృదయైక్యముగ సంభవించు విస్వరత్వాదిస్వల్పదోషములు నాచార్యుల ముద్రబుటచేత సరమాస్తునివలె గొప్పసహాయమును చేయును కర్మమును సచ్చుచుండును. పైన చెప్పినవృద్ధ గాదవాద్యములలో నీ విశేషముగా గియస్వరమునకు సహాయము నొసర్చును. అనుకూలస్వరములు లయమాత్రుల పయోగులుకాని స్వరోపయోగులు కావు. ఈ ప్రయోగ్యైతముగ ఈ గానము సంగీత మనంబడును. నాట్యమున విశేషము, రాగ, తాళములు మూడు నేకీభవించి భరతిమని నెప్పబడును. నాచార్యుల ముద్ర గు దేశ్యనాట్యమాలయ, సహాయముగ దారులను బిడ్డవలెను భరించుట గలదు. కర్ణాటకనాట్యమందు కౌంస్యతాప్రయోగము ముడుగుల గలదు.

గాంధర్వవేదము తాళాధ్యాయము.

తాళము = అనఁగా తలనక్రియ (అనఁగా సృత్తగీతములయొక్క అనునూతాది ప్రమాణసహితమయిన పద కవితాదళవృత్తకాలములను ఆవాహనిష్కృతమాదిక్రియలచేతఁ గొలిచి సరిపెట్టి గులుపుట. తాళశబ్దము నగు మంత్రశాస్త్రీయవృత్తులు రెండు :-

౧. తా = అనఁగా తాండవము, ల = అనఁగా లాస్యము, తాండవ లాస్యములు గాని తాళమని చెప్పబడుచున్నది.

౨. తా = అనఁగా తాండవాభిమానిదేవతయు తారకుఁడునైన శివుఁడు, ల = అనఁగా లాస్యాభిమానిదేవతయగు లకులాశక్తి, శివశక్తుల నామరస్యాత్మకరూపమే తాళ మనుట.

౩. తల మనఁగా సతచేయి, తలములయొక్కక్రియ గనుక తాల ము (అనఁగా ఎడమ అటచేతియందుఁగాని లేక దానిచేత గ్రహింపఁ బడిన కాంస్యతాలముయొక్కగాని ఘాతజమగు ధ్వనియని భావము) ఘాతజములగు ధ్వనులతో తన్మధ్యస్థములగు విరామకాలముతో నగు సృత్తగీతవాద్యముల కాలపరిచ్ఛేదనమునకు తాళమని నామధేయము. ఇట్లే తాళమునకు ప్రాణములు ౧౦ :- కాలము, మార్గము, క్రియ, అంగము, గ్రహము, జాతి, కళ, లయ, యతి, ప్రస్తారము.

వీనియందొకక్షణ వినియోగములు తాళజ్ఞానమున కావశ్యకములు కావున నీవగున క్రమముగా వ్రాయబడుచున్నవి.

౧. కాలప్రాణములు ౧౨ :- క్షణము, లవము, కాష్ఠ, నిమేషము, చతుర్భాగము, అనుద్రుతము, ద్రుతము (బిందువు) గురువు, మృగము, నిశ్శబ్దము (కాకపదము)

౨. మార్గప్రాణములు ౬ :- చిత్రము, చిత్రితరము, చిత్రితమము, వార్తము, నిక్షేపము, అతిచిత్రితమము.

౩ క. నిశ్శబ్దక్రియలు ౪ :- ఆవాహము, నిష్కామము, విక్షేపము, నివేశనము.

౪ ఖ. నిశ్శబ్దక్రియలు ౪ :- ధ్రువము, శమ్యము, తాళము, సన్నిహితము.

౫. అంగప్రాణము ౬ :- విరామము, ద్రుతము, గురువు, లఘు

ప్ర, పుత్రము, కాకపాదము.

౫. గ్రహపాక్షిణము ర :- తీత్రము, అనాగ్రహము, సమము, విషమము,

౬. జాతిక్రియలు ౫ :- చతురశ్రము, త్రిశ్రము, ముశ్రము, ఖండము, సర్వీరము.

౭. ముఖ్యవిశాఖాపాక్షిణము ౫ :-

సద్యోజాతముఖమునందున్న చతురశ్రము,

వామదేవముఖమునందున్న చతురశ్రము,

అధోరముఖమునందున్న చతురశ్రము,

తత్పరుషముఖమునందున్న సమద్విష్రుతము

ఈశానముఖమునందున్న యుగళము

ఈ ౫ యందు ౪౦ బంధయాంత్రములు పుట్టి యిది తాతము గా యెను.

౮ క. జన్మతాతములు ౮ క. — అశతము, నిష్కలము, నష్టము, సింహలీలము, కందర్పము, సింహావిక్రమము, శ్చింతాము, నల్లలీలము, రంగతాతము, పరిక్రమము, ప్రత్యగము, నిజలీలము, ద్విశ్రుము, వీరవిక్రమము, హంసలీలము, నగభిక్షము, రాజకలము, రంగ గోత్రము, రాజతాతము, సింహావిక్రీడితము, నానాళి, నష్టతాతము, రంగప్రదీపకము, హంసనాదము, సింహనాదము, ముక్తకామము, శరభలీలము, రంగాభరణము, తుంగలీల, సింహాగ్రహము, జయశ్రీ, విజయానందము, ప్రతితాతము, త్రితీయకము, చతురశ్రము, త్రిశ్రము, విజయము, జయముగము, రాజవివ్యాధిము, మధ్యము, జయతాతము, హుధుక్కుము, నిస్సాగము, క్రిందతము, త్రిధము, కోకలప్రియము, శ్రీకీర్తి, విదుమాలి, సమతాతము, సర్వకము, గురీతాతము, ముక్తి (మత్త) డెరికె, వర్ణమత్త, అభిరూప, క్రిందకోడ, మల్లతాతము, దీపకము, అనగలీలము, విషమము, నానా, కుందము, ముకుందము, ఏకతాతము, కంకాము, చతురశ్రము, ఖండము, (దొంబళి) అభంగము, రాజబగము, అభ్యుత్థేయము, ప్రతాపశేఖరము, గజర్పుర, చతుర్ముఖము, యుగళ, ప్రతిమధ్యము, త్రితీ

యకము, నసంతము, లలితము, రతి, కరణము, యతి, షష్టాలము, న
గ్ధము, నర్తయతి, రాజనారాయణము, మదనము, శార్వతీర్చనము,
గిరుడము, శ్రీరాదనము, లీలావిఠ్ఠికీతము, లలితప్రియము, లసితము,
ప్రియము, జనకము, లక్ష్మీశము, రాగవర్ధనము, ఉత్సవము.

౮. అయశ్రాణములు ౩:—దుత్తము, మధ్యము, విలాబితము.

౯. యతిశ్రాణములు ౬:—సమము, స్తోత్రోనమాము, గోపు
చ్ఛము, యనమధ్యము, వేదిమధ్యము, విషయము.

౧౦. ప్రస్తారప్రిత్యయశ్రాణము ౧౯:—ప్రస్తారము, సంఖ్య, న
ష్టము, ఉద్దిష్టము, శాతాళికము, దుత్తమేరువు, లఘుమేరువు, గురుమే
రువు, పుత్రమేరువు, సామోగమేరువు, ఖండప్రస్తారము, దుత్తమేరుచష్ట
ము, దుత్తమేరుచష్టము, లఘుమేరుచష్టము, లఘుమేరుచష్టము, గురు
మేరుచష్టము, గురుమేరుచష్టము, పుత్రమేరుచష్టము, పుత్రమేరుచష్టము.

సూడకము (సూత్రాదిసప్తతాళములు :—ధ్రువ, మత్యము, రూప
కము, గూరప, త్రిపుట, అట, ఏకతాళము.

వాద్యములు ౪ విధములు :—వీణాదులు తతములు, మర్దలాదు
లాద్యములు, మురళ్యాదులు సుషిరములు, కాంస్యతాళాదులు ఘనములు.

తతవాద్యములు ౨౦ :—పరివాదిని, చతుర్దశి, ఏకాదశి, త్రయో
దశి, మహతి, బృహతి, కళావతి, కచ్చపి, వితతము, పినాకిని, సౌరము,
గానణసౌస్తము, ఉదుంబరిము, పట్కర్ణము, హస్తభము, సారంగి, ఆలా
పి, కుండవీణ, వ్యాళిముఖము, బల.

ఆనందవాద్యములు ౧౮ :—ఝల్లరి, మురజము, భేరి, పటహము,
కీచిడ, మడుక్క, హుధుక్క, ఘడి, డమరుకము, నిస్సాణము, స్లోక,
గౌణము, తుంబురి, దూదహభి, మద్దువు, డిండిముము, ఝగరము, పణవము.

సుషిరవాద్యములు ౧౦:—పాలిక, కాహలి, వాసము, ముకుళి,
మృదుక, వాశము, శిఖము, శుకి, శృంగము, సుదుర్లపి.

ఘనవాద్యములు ౬ :—కాంస్యతాళము, తాళము, ఘంటిక, జ
యఘట, క్షుద్రఘట, కర్క.

పాదమహావాద్యములు ౫ :—భేరి, కాహళము, పటహము, శం
ఖము, జయఘట.

ఈ చెప్పబడిన తాత్పర్యానంతరము మున్నగునదానముల భేదములను వానిలక్షణములను వినియోగములను తాత్పర్యాయమునందును తదాన్వయభావగ్రంథములందును విజ్ఞానమున వర్ణనబడియున్నవి. గ్రంథవిస్తరభేదచేత ఇట్లు వివరింపలేదు.

భగవత్తాత్మఫలము.

భగవత్తాత్మమునంబడు సేవికధర్మవేదమునకు ప్రథమాదాద్యుచిత శివ్రుడు. ఇతరుడు ప్రవోషకాలమునందు రాత్రికి నీలమునకా ర్థమునందు ప్రపంచజ్ఞానసంహారాత్మకమునందు లయమునందు స్వజన్మలగు బ్రహ్మవిష్ణుల సత్త్విన్యాసములను మాన్పి వారు తాదాత్మ్యాంగి కత్వాదాలచేత తన్ను సేవింపుదురవలయుననియు మహాత్మావివేచనమునకు సాక్షిని యగు మహాత్మావిప్రులు మహాకామము ఆనందభగవ్రుడు నను సాజులతో నొప్పుచు అనేకములగు తపశీలయంతే గాన నావాంతరప్రళయసదృశములగు త్రిపురాసురసంహారము, అంత కామనసంహారము మున్నగుకార్యములందు తత్త్వత్మాజ్ఞానసాధనముగ నానందాత్మముల సలిపియున్నాడు. తత్త్వమయమునందు చిద బాహ్యస్వరూపుడును ఆపరశివుని సద్యోజాతాదిముఖపాదకమును ఓ చతుర్వేదములు, ప్రాణము, అహింసావిశత్కార్యములు ధృష్టుము. అవి పుష్టి పుష్టి చంద్రాక్షరీకాది పంచతాతామములును పుష్టుము. ఆతాతామచరితములను తత్త్వ సాక్షాత్కారములు కలిగెను.

తత్త్వమయమున నానందాశివ్రుడు యజ్ఞ శ్రోత్రమువలన చభిరయ ప్రపంచమును, సామవేదమువలన గీతప్రపంచమును, యు శ్రోత్రమువలన వాద్యప్రపంచమును, అభ్యవేదమువలన సుప్రసాదమును నాలుగొకటి తత్త్వమయమున శరణసమీపమునందు తాతామములు, అతములు మున్నగువానికి యాగవిశేషనామములును పుష్టి తత్త్వానామములవలన గాత్యశ్రోత్రలకు తత్త్వ స్యాగధర్మములు కలుగునని అనుగ్రహించియున్నాడు. ఇట్లు చెప్పట వ్యాకరణమహాభాష్యమునందు ఇత అభిహారముని చెప్పిన “నాక మిష్టసుఖం చూర్ణం యే దికమతీభాషణం” అను శ్లోకార్థము మాఱి నున్నది. మఱియు ఆనందభగవాదీగాగాధిమానదేవతలు శివాదిరూపములచేత ధ్యానింపవలయు నని చెలుదు. వేదము స్వర

ఇదియునుంగాక లోకులనునొప్పుచేక బృహద్వివాదిశంభూతము
 లగు నుదయములగు గ్రంథ, నేన, నూన, పుష్ప, పుష్పములనెడి పూర్వాదిపూ
 మోక్షయవిషయములలో పూర్వపూర్వవివాదులకును నుత్తరోత్తర
 కదాము అంతయును చెప్పబడును. ఈవిధమున గ్రంథములకు శబ్ద
 మాకాశగణములు యుగోవిషయ మని పేరుపడెను. దాని పరిక్రమం
 చి నిరూపణముచేసె అక్షరప్రియములగు కాలముగొప్పమునము లనుద్రవ్య
 చతుష్టయములకును వానిభృగూలగు నుదయోదయలయను మనము
 ప్రత్యక్షములగు పూర్వములనువలె సుఖముగ ప్రకటించుటగాను కావు
 నా వానిని పురుషులగుచును అచ్యుతములగుచును వివరించునట్టి
 న్యాయశాస్త్రము మోగిపూర్వములు వానినిని అనునవి. వానిని
 విశ్లేషముగ జోగి మనము వేరము వానినిని అనునవి. నాదానుసంధాత
 లులో గొందఱును నన్నెవ్వరును వానినిని వానినిని వానినిని కావ్యశబ్ద
 ప్రకటనమును క్రమముగ ప్రవేశించును నును శిష్యులను చివరకు
 ప్రకటనమునకు నును నునునొకటి ప్రకటనము, పూర్వము క్షేపణము లగు
 చున్నారు. ముఖ్యముగా మాప్రకారము ప్రకటనములగు శివనానా
 యాదానిమతముల పుష్పములను నొకటి క్షేపణము లగుచున్నారు. శ్రో
 త్రయుగ గృహస్థములు యుగములను అనునవి వేర్వేర్వేరుగాను ఋత్వి
 కృష్ణములగు శిష్యులను వానినిని మునుమును మునుమును మునుమును
 ను నామవేదముగొప్ప పురుషులను నొకటి క్షేపణము లగుచున్నారు. బృహ
 త్పూర్వ, నైరూపము, నైరూపము, జోగియు, ప్రకటనము అనునవిధసామ
 న్యతలగును వానిలో నొకటి ధర్మముగాను వానినిని ద్వయము, కాలేయ
 ము మున్నగు సామర్థ్యములగు, వానినిని వానినిని వానినిని వానినిని పూ
 ర్తియు క్షేపణములగు క్షేపణములగు పూర్వములగు జోగియును ము
 క్తగువానిని చక్క గాని వానినిని నొకటి క్షేపణము లగుచున్నారు. సామలను
 గానముచేసి మోగిపూర్వము చేతమును క్షేపణములగుచున్నారు. బృహ
 త్పూర్వము నైరూపము గావున యుగ్యములగు నొకటి క్షేపణములగు ముక్తి
 దంజకమును ప్రకటించుచున్నది. వానియందు నొకటి క్షేపణము
 గలదు. ఇయ్యది వేదముల ధర్మము నొకటి క్షేపణములగు నొకటి క్షేపణము కాక
 పోవచ్చును. అంతయునుమాత్రము పూర్వములగు క్షేపణములగు అచి

కమగు శ్శా గారాదిరసరూపమయిన యానందమును చెంది ధీరోదాత్తుఁ
డై తనయానందమును శిరఃకింపము మున్నగు అంగవిజ్ఞేపములచేత వె
లిపుచ్చక సమాహితచిత్తుఁడై యుండుట ఉత్తమునకు లక్షణము.

దీనిని దినాభాగమునందు సకలవైదికతౌకికధర్మములను ఆచరిం
చుకొనుచు రాత్రోప్రథమయామమునందు ఇదివఱకు కర్మలు చేసిచేసి
యలసటచడియున్న మహాభేదమునకు ఉపశాంతినిచ్చుటకై ఉపయోగిం
చవలయును గాని ఎల్లప్పుడు నుపయోగించుచుండఁదగదు. నియమము
ను విడిచి ఎల్లప్పుడు పఠించు నెడల నటవిటగాయకు లనంబడి శిష్టగర్వి తు
లయి వేదవిరుద్ధమార్గాగాము లయిమాదకద్రవ్య సంబంధాదికముచేత
స్త్రీస్యసన బు మున్నగు దుర్వ్యసనములకు వశులయి బుద్ధిచెడి నశించు
గురు. కావున గీతశ్రవణనాట్యదర్శనసమయములం దున్నిద్రజాగ్రన్ము
ఖుఁడై పరిశీలించుచున్నను తక్కినవేళలందు త్రివర్గపరిపాలనమును చే
యుచుండవలయును. ఈనాదలయావధానరూపమయిన యోగము మో
క్షప్రాపక మని విజ్ఞానేశ్వరీయమితాకురప్రాయశ్చిత్తకాండమునఁ జెప్పు
టడిసది :—

శ్లో॥ యథావిధానేనపఠన్ సామగాన మవిచ్యుతమ్ ।

సావధాన స్తదభ్యాసా త్పఠం బ్రహ్మాధిగచ్ఛతి ॥

,, అపరాంతిక ముగ్ధోష్యం మద్రకం స్రవకరీం తథా ।

జోవేణకం సరోబిందు ముత్తరం గీతకానిచ ॥

,, ముగ్ధాభాసా శికాదక్షవిహితాబ్రహ్మగీతికా ।

గేయ మేతత్తదభ్యాసకరణా న్మోక్షసంజ్ఞతమ్ ॥

,, పీణావాదసతత్త్వజ్ఞ శ్శ్రుతిబాతివిశారదః ।

త్యాగజ్ఞాప్రసయాసేన మోక్షమార్గం నియచ్ఛతి ॥

,, గోఘోషో యః యోగేన నాస్నోతి పరమం పదమ్ ।

యద్రస్యాచుచరో భూత్వా తేనై న సహ మోదతే ॥ ౫ ॥

సామగానమునందు రంజిల్లు నివాఁడు తౌకికగానమును తాళిలయూ
నియతముగాఁడయిచుతాళిలయభంగభయముచేతఁ జత్తమేకాగ్రమై నాద
బ్రహ్మశాసననాదస్యమును రసస్వరూపానందమయమునుఅగు బ్రహ్మ
మును పొంది ముక్తిని చెందుననియు ఒక వేళ చిత్తవిజ్ఞేపాదివిఘ్నముల

రావణాసురుడు, బాణాసురుడు, ఉమాకన్య, ఉత్తర, వసిష్ఠుడు, భర
ద్వాజుడు, చ్యవనుడు, శాండిల్యుడు, శకుడు, గౌతముడు, శార్ఙ్గ
దేవుడు, సోమేశ్వరుడు, అభిరవగుప్తుడు మున్నగువారలు.

భరతశాస్త్రగ్రంథములు :— శార్ఙ్గదేవప్రోక్త సంగీతరత్నాకర
ము, నానాధర్మరత్నాకరము, స్వరరాగసుధారసము, సోమనాథీయము,
స్వరమేళననిధి, సంగీతరత్నాకరము, రాగమజూష, శ్రుతిరంగజని,
భగత్సానము, సుధాసంగ్రహము, సృత్యసంగ్రహము, అభినయదర్శన
ము, సోమాధీయము, స్పృత్యవిద్యావినోదము, భరతసూత్రములు, శిలా
లిసూత్రములు, కృశాశ్వసూత్రములు, అశ్వమేధప్రకణము, రంగలక్ష్మీ
విలాసము, సంగీతచూడామణి, సంగీతసారసంగ్రహము మున్నగునవి.

ఇవిధముగ గాంధర్వవిద్య యుత్తమమయి యుండఁగా నటులు
ను గాయకులును సంగ్రహహ్మణులను శిష్యులగువారలు పరిగ్రహింపక
యుండుటకు కారణం బేమనఁగా, అది సామవేదమున కుపవేదము కా
వున ముఖ్యవేదాధ్యాయతలకునలె ఉపవేదము నధ్యయన మొనర్చినవారలకు
సమాన మగు గౌరవము లేకపోయెను. గాయకోత్తములగు నారదా
గులకుఁ గలిగినవిధముగ వ్యాకరణాదీతరశాస్త్రపరిజ్ఞానముకలిగి సత్యశౌ
చాని భారతసుగుణకలాప మున్నయెడల నటరాజరాజునకునలె పూజ్య
శ్చ ముండుటకు సంగీతము లేదు. సుగుణము లంతకంతకు తగ్గునెడల
సాధ్యమగాయకుఁ డనియు, అధమగాయకుఁ డనియు శాస్త్రములందే గ
లవి. మహాచారములున్నవానిని శిష్యులు గర్హించుటగో తప్పేమిగలదు?

శ్లో. విహరయంత శ్చరితం మనీనాం కోపేన తేభ్యః ప్రతిపన్న శాపః॥

మూద్రాబభూవున్భుతస్యపుత్రౌ సుద్వ్యశతానర్తకతాప్రపన్నః॥

సుధాసంగ్రహమును పేరుగల భగతశాస్త్రము.

భగతునిసంతతికిఁ చేరినవారులు అష్టావక్రాదిమునులవేషములు వేసి
కొని ఘృణాకాటవ్యవాచులగో వేదాధ్యయనాదిక్రియల ననుకరించుచు
నార్హులైనవేషాశ్రయము చేయుచుండగా ఆమునులు కోపించి శపించఁగా
ఆమునులూహావ్రాములు. అని గలను. ఇయ్యది వారియొక్కదోష
ముగాని విధ్యాదోషము కాదు.

స్త్రానివగళుః కాలాన్యశ్చ, ముహూర్తమాంతాండము, మున్నగు గ్రంథములందుఁ గలను,

2. శకుశాస్త్రము = మూదనుభవించఁబోవు శుభాశుభలక్షణములను తీర్మానములు నడపఁలనలనను, శుభాశుభనస్తుత్ర తెనుఱ్ఱమటవలనను నెఱిగించునది.

3. స్వశాస్త్రము = కుడి ఎడమ ముక్కురంధ్రములనూడి నెడలు చాచువు సూర్యచంద్రస్వరములను పేరునుపొంది సకల శుభాశుభఫలములను, లోకవ్యవహారములను జీవితకాలముచందఁ తెలియఁజేయును. ఈ శాస్త్రము ప్రత్యక్షప్రమాణములు వెలయుచున్నది.

4. ప్రశ్న శాస్త్రము = పోయినస్తుత్రలను గూర్చియు, మూదఁ గలుగఁబోవు లాభనష్టముల గుఱించియు కాలఫలములఁగూర్చియు నడుగఁగాఁ జెప్పఁదగినది. అవాంతరములు :—ముష్టిప్రశ్నము, నష్టప్రశ్నము చున్నగునవి.

5. కల్పము, చూ. పుట ౧౫

6. ఛందస్సు. చూ. పుట ౧౧

౧౦. (ఉపవిద్య) కవిత్వరిచనము = ఆశు, గర్భ, బంధ, చిత్ర, కవిత్యము చున్నగునవి.

7. ఋగ్వేదము. చూ. పుట, ౧౫

8. ఆయుర్వేదము (ఋగ్వేదోపవేదము) చూ. పుట - ౨

౧౧. (ఉపవిద్య) ధాతురసవాదము = కొండగనులందు పుట్టిన శిథిలకము, తాళకము, శిలార్జితము, హరితాళకము, మణిశిల, మైత్రుత్తము, మొదలగువానియొక్కయు, సాదరసము, గంధకము చున్నగు ననులు యొక్కయు గుణములఁబెలుపునది.

౧౨. అంజనవిద్య = ఒకవిధముగఁ కాటుకను చేలియందునాసి నానిని చూచుచు పోయినధనమును, చోరులను, నిక్షేపములను తెలిసి నుట, అవాంతరములు, దోరాంజనము, ధనాంజనము మొదలగునవి.

౧౩. నశ్యోషధప్రయోగము = స్త్రీపురుషు లొకరికొకరు నశుగుటకు నగు ఔషధప్రయోగముల నెఱిగించునది.

౧౪. శాకశాస్త్రము = చూ. పుట, 32

శ్లో. అర్థాశకం రుచిర పర్యుషితస్యదధ్నుః
 భుజానిహోడనపలాని శశిప్రభస్య ।
 సర్వేపలం మధుపలం ముచిచంద్వికర్షం
 శుంభ్యాఃపలాంధ మపిచాంధఫలం తృటీశ్చ ॥
 శశేషే పటే లలనయా మృదువాశీఘృష్టే
 కన్సూరఘానిసుభీకృతకుంభసాధా ।
 దివ్యావృకోదవస్యతా సరసారసాలా
 చాస్వాదితా భగినతా మధురూదనేన ॥

౧.

౨॥

తా :—౧ శేన, పురుగు, కతు, నెయ్యి, కడుపు, పోనె, అతు
 మిరియాలలు, అతు. ౨ శిశి, శశవస్తువులనునుండి వత్త్రుగాలితముచేసి
 పురుగు బాగామర్చించి వలకులు వచ్చినకర్పూరము, పువ్వశిశి, శే.౧
 కలిపి పుచ్చుకొనునది.

౨. కోహావజాస్త్రము = నృశిలతాదులు సకాలమునందు
 పుష్పంపజేయుటయు, శరీరపరిశీయుటయు అనునగుక్రమ.

శ్లో. మేచూరుచూరినం సకస్త్యశ్చే శూరుపహూయం ।
 స్థమూ నయం ప్రయోగోహం దాశిమీకలవృష్టిమే ॥
 ,, మత్స్యజ్యత్రిశూరతేజ్ఞా గ్భాంధైగా లలితశ్చే ॥
 తేపితామూపితామూ పే లలితాలిచదాశిమీ ॥
 ,, అపిక్వా ధీరసంపిత్తా మూపితాశ్చవ్యహాచాధి ॥
 ఘోరి దాశిమీమూషే బహూసేదవ్యహాచాధి ॥
 ,, కరిస్ప స్థేరమాచింత స్థలాలిపిచాచాధి ॥
 అలి గవాంశ్చు రవాం నకుం మూషీధురూ ॥
 అశోకశ్చేహాహత్యా ముఖాగోదవ ॥
 నల్లాపతిశిశి కాం స్పిధుచాకోముఖాగోదాశి ॥
 గీత్యాప్రి మామిశిశికో నమేదు పిశేకాద ॥

౧

౧. దాశిమీవృక్షమునకు :— మేరమునానమును, ముక్తమునలు
 కలిగియుండు మేకశ్చమన చర్మము మొదలు చామేమునముల వర్ణ
 పుష్ప ఫలములు కామురు. ఏనుగులొక్క పల్ల మేరలవూ పములు,

ననయు, పాలును కల్పి మూలమాగు తడిపినయెడల పెద్దఫలములు కాయఁగలవు.

౨. వెలగ చెట్టునకు :—తేనె, నెయ్యి, బెల్లము, పాలు, ఇవి కలిపి చెట్టు మొదట త్రవ్వి వ్రేళ్ళకు నీళ్లు పీల్చుచటూ, చిమ్మునెడల స్వాదుయు క్లిమ్ములును స్థరములును అగుఫలములు కలుగును.

నెలగకును, మా రేసు చెట్టునకును ఇంటిచూరు నీళ్లు వ్రేళ్ళకు చల్లవలయును. భిక్షూరము, నారీకేళిము, కిదళి, వేణువులకు చూరు నీళ్లు పోయునెడల చక్కఁగాఁగలిగిచును.

౩. నారీకేళిము :—మినుములు, పిసలు, దేవదారువిత్తులు చల్లని నీళ్ళతో నానవేసి రుబ్బి మద్యముతో కలిపి లవణముతోఁగూడ కల్పి చెట్టువ్రేళ్ళకు మొదటను రాత్రివేళిలందు లేపనము చేయునెడల ఫలహిసమయినను అరుచిగల కాయలుగలదై నను మంచికాయలుకాయటయేగాక మధురములును పెద్దవియునగు కాయల ననేకములు గాయును.

౪. పసనచెట్టునకు :—మొదటినుండి కొమ్మలవఱకు తామరా పులు చుట్టి చెట్టుయొక్క మొదటియందు సన్ననిముళ్ళకంప వేసినయెడల పెద్దపెద్ద పండ్లుకాయును.

౫. మాతులు గింపు చెట్టునకు :—పురుగులు చేపలుగల నీళ్లు పోయుదు నువ్వు పొట్టునేయ విస్తారముగ గొప్పపండ్లుకాయును.

౬. బీజపూరవృక్షమునకు :—సక్కమాంసపుతుసకలు వృక్ష మూలమునందు లేపనముచేయ చక్కఁగాఁగలిగిచును; ౧. బెల్లము, మాంసము, కిడికము, వృక్షమూలమునందు చల్లునెడల చక్కఁగాఁగలిగిచును. ౩. తొలికపిడి, కల్లు, వీనితో కలిపిన మాంసమును చల్లునెడల బాగుగ గలిగిచును.

౭. నారగిడి చెట్టునకు :—నాయువితొంగములు, ఆవాలు, నువ్వులు, నీళ్లు, పాలతోనూరి టి దేడిమాంసముతో మూలమునందు వృక్ష మునందు లేపనముచేయ మిక్కిలముగ ఫలములు గలిగిచును. ౨. ఏడాది నెలబంధముగు మాంసము నైనను ఆవుపాలు, బెల్లము, వీనితోఁగలిపి

దానితో నానందచెట్టయొక్క మూలమును తిడిచి స్వామిపులగు ధలములమీద మాగ న్నలించును.

౮. అంగీకరింపబడినది :- ఏనుగువంతమును పొడిచేసి దానితో కడుగుకొల్పి పెట్టి మూలమునకు రక్షణవేయునది. ఇందునకు నిర్మాతల ముగ్ధులు కాయము, మణియు, అంగీకరించుచు మూలమునకు ఏనుగువంతమునుంచిన యెడల మంచి ఫలముగా ఫలించును. ఏ. ఏనుగు వంతముతో సమముగనుండు బొల్లని పోకిని బొచ్చిపోసికారు చక్కని ఫలించును.

౯. ద్రాక్షకు :—ఈ గడ్డియొక్క విష, మున్నెముకలుగలజలము, బురద, నీనిని మొనరియలను చేయఁగా రుచిగలవియు, పాతగలవియు నగు వర్షపు నీళ్ళుగల కలియను.

అ. గు ధోరణి సమయము పక్కముగ చేసి అజయ్య గు ధోరణియు
క్క పేడ పీచిన పోయెయ్యె యువకుల నేసికాని పక్క-గక్కలి పూరి.

౧౧. మామిడిచెట్టుచేరు :— అంజీలు, పండ్లు, పోషక, పుష్క, నీమ
బనీయ, ఈ ౫ చెట్లనుండి పచ్చిమా నెలూన పచ్చిమా నెలూన పండ్లము
నూదు అడిచివేసి నయెడల పుల్లదనము వచ్చి పచ్చిమానెలూన పండ్లములు
కలిగిచును.

౧౨. తేత్రమామిడి :— తే నీడు నల్ల, నల్లనేల ఉండునట్లు
ముదకముచేత మొదటికియ దు తమనునెఱు సాయ్యము పుష్కరితమును

—౨. పాదమున నమును అ. అ. లన నీయము నాము, యము, పాము, నెయ్యము, పోక పునునాన నీయము, పునునాన నీయము.

కాని శివ పూజయందు స్వల్పమునైనను ముత్యమునాడు
పూర్వదశమునందు రాత్రీయందు మామిడి పండ్లును బోలును నును శ్రీ
ము చెప్పిరావలయును. తరువాత పూజ మనవలె గ్రహ కాలమునను
న్నాముచేసి నియుక్తుడై గోష్ఠిలో చేరి భోజనము చేసి అమల
గాఢాపై బడువుగల గోత్యరాక్షసి కన్నులతో జూచుచు గోష్ఠిలో న్నెల
నుండి దగ్గరకువలె నట్టియూచవలయును. ఇట్లు చేసినచేయుగాని
అప్పుడు కలిగించును.

మంత్రము :- ఓం నమః శివాయ నమః స్వతంత్రయే నమః

కాంతకబహు అమావాస్యయందు చెట్టునకు పాషాణమును కట్టి మార్గంబు బహుళ అమావాస్యయందు విప్పివేయునది. ఈవిధము గల తేయంగా మాసమునకు ఒకకొమ్మయందు చక్కగ ఫలించుచుండును. గొడ్డలిచేత కాటుపెట్టిన ప్రథమమందు పూచును. ఆచెట్టుయొక్క పంగిలను నువ్వుపిండి, తేనె, నెయ్యి, వీనిని కలిపి, కాటుపెట్టిన స్థలముల యందు పూయవలయును. ఇట్లు చేయునెడల తియ్యసి ఫలములు అతి శయముగ కాయును.

౧౨. సంకుంగచెట్టునకు :—నువ్వులు, కోళ్ళుప్ర, పిప్పలు, గుర పిందెగింజలు పల్లవాలు, అడవికండ, వీనిని చూరముచేసి పాలతో కలిపి తడుపునెడల విస్తారములయిన నువ్వులు పూయును.

౧౩, ౧౪, ౧౫. పున్నాగ, గిరిమల్లిక, నకుళవృక్షములకు :—నక్క మాంసము, మత్స్యమాంసము చెట్టుయొక్క మొదటియందుంచి వాలు, ఉదకము, నెత్తురు, వీనిని మామిడికొమ్మతో ఆవృక్షములను తడుపవలయును. దీనివలన చక్కగ ఫుష్పించును.

౧౬. ౧౭. ౧౮. శ్రీయంగువు, పున్నాగము, కడిమి :—దాస సంతోగూడిన యభ్రకము, రేగుబాష్ట, కల్లు, మాంసము, వీనిని వృక్షములయొక్క మొదటియందు చుట్టుతడుపవలయును, ఇట్లు చేసిన యెడల పుష్పము లమితముగ పూయును.

౧౯. రేగు చెట్టునకు :—యష్టి మధుకమును ఊరవేసిన నీళ్ళు పోయంగా ఫలించును. ౨౦. నువ్వులు. యష్టిమధుకము. సమముగ చూర్ణముచేసి తేనెతోమిశ్రముచేసి వసంతముచేత మూలమును తడిపిన యెడల శీఘ్రముగ ఫలించును.

౨౧. తిమ్మమునకు :—ఆపాథ మాంసమునందు చెట్టుయొక్క మొదటిని ప్రవ్వించెడల పరిమళ సుసంస్వితములును, మధుయక్తములు సగుణములు ఫలించును. పాలిక పిండి, మత్స్యమాంసమునువేయంగా సర్వర్థపులందు ఫలించును.

౨౨. దింత చెట్టునకు :—మొదటత్రవ్వ గోధుమలు మినుములు, నువ్వులు, మాంసము, లేదాసము చేయుచు మొదటియందు వేయునది. లేతచెట్టునకు సంతము నువ్వులు, మినుములు, గోధుమలు వీనియొక్క పిండి

యును, రక్తిము, సుర్గంధమాంసము, పసుపును కల్పిఘాపము వేయునది. చక్కఁగఁగఱచును.

పుష్పదోహదము:— ౨౨, ౨౩, ౨౪, మల్లె:— మూలమునందు తాంబేటిమాంసమును వేయఁగా మిక్కిలి పరిమళముగల పూలువిశేషముగఁబూయును.

౨౪, ౨౫, ౨౬. కిరవీరము, గోరంట, మాధవీలత:— సాయంకాలమునందు కల్లుతోతమపునెడల ఎల్లపుడు సువాసనగల పుష్పములు పూయును.

౨౭, ౨౮, ౨౯, ౩౦, చిక్కఁడు, పొట్ల, బీ, కాకిరి:— పీఠతీగలకు మూలమునందు ఆప్రనేతితోడ నడిపి పానలకు మూలలేనివను కలుపవలయును. చక్కఁగఁకాయును. కాకిరి చిట్టముక్క మొదటివేర్లును చీల్చి లోపల పుక్కుచేచి నీరు పోసినయెడల నిత్యముగఁబూయును. తీగల పొట్ల, కాకిరి, చోస, మున్నగువాని పానలతో మూలమునందు శంఖాణము (నాసికామలము) నాలుకగీసి యుపరి పడవలయును. మేకపాలతోడ నడుపవలయును. చరిచికాయలు కాయును.

౩౧. కూశ్మాండిమునకు:— బిడివలమునందు గుమ్మడిపిత్త, వాగవిత్తు, కూపవేయ వలయును. అదియొకటి తీసిగా నుపరిపుడు నైయ్యయు వేనయుపోసి కలుపునది. పిడిప ఆమొక్కలనుపోసి యుకపార్శ్వమునందు నాటుచది తరువాత గుమ్మడికిగఁగఱచుపాఠములకాయును. వాగలు గుమ్మడికాయల తొలగును.

వీరతినిత్యములనెఱుఁగు మత్స్యము, పుష్ప, పసు, పేదలము రుక్మము పాలుతోను తడిపి, వాగునది, ముప్పవల్లుచూర్చియు మూడియను ఇందులోకలిపి నాన జెడిపయెడల త్వరగా కలియెను.

9. యజుర్వేదము. మూలము పుట.

ఉపవిద్య ౧౬ కూమశాస్త్రము చూ. పుట ౨౭.

10. అధివేదము యజుర్వేదోపవేదము. చూ. పుట ౩౪.

ఉపవిద్యలు. ౧౭ స్వర్గతత్త్వం కలిపి :— బిడివలమునందు వన్నెల నాకిగఁగఱచు నీరు గల్గించుట. వెదము, కల్లు, పసు, మసకము, గోమేధకము, ముప్పము, పుష్పము, మూడిము, క్రవా

శము, నీలము, ఈననరత్నములకు గల జన్మస్థానములు, గ్రహములు, దోషము తెలిసిగించుచు తత్తద్రత్నధారణమునఁ గలుగు ఫలాఫ ములఁ దెలుపునది.

౧౮. ద్యూతము:—ఇది ప్రాణిద్యూతము, అప్రాణిద్యూతము, అని ద్వివిధము.

౧౮. క. ప్రాణిద్యూతము:—చాప్టేబ్బు, కోళ్ళు, డేగలు, పికిలి పిట్టలు, పావురములు, కొంజులు, గుఱ్ఱములు మున్నగు తిర్యగ్గతువుల పంజెముగానుంచి పోరాడించుట.

౧౮ ఖ. అప్రాణిద్యూతము:—సాగటాలు, చతురంగము, గం జీసా, ఇస్పేట్లు, పచ్చీసుమున్నగు వానితో పంజెముంచి యాడుట.

ఇందుకోళ్ళు మున్నగువానిని పంజెములుగా నుంచి పోరాడుచు పంజెములకు తిరివారముత్రాదూల నెఱింగించు శాస్త్రగ్రంథము లనేకము గలవు.

౧౯ కృషి:—భూమినిదాన్ని పైరుపెట్టుటకు సస్యానందము, పెట్టుమత సిద్ధాంతము, మున్నగుగ్రంథములుగలవు. వానియందు వర్ష లక్షణములు తెలుపఁబడి యున్నవి.

౨౦. వాణిజ్యము:—వ్యవహారమును చేయునపుడు ధాన్యాదులను కొనుకాలము, విక్రయకాలము, లాభవిధి, విక్రయ పేధవస్తువుల విషయమును తెలుపుశాస్త్రము.

౨౧. గోశాస్త్రము:—సహ దేవకృతగ్రంథ మీశాస్త్రమునందు సుప్రసిద్ధము, ఇందుగోవులవర్ణములు, సుఖి, శుభాశుభలక్షణములు వానివలన కలుగుఫలములు, పశువ్యాధులు, తదాషధములు తెలుపునది.

౨౨. భూమిశీఘ్ర:—వృక్షభూమియందే పైరుపగడునదియు, తియ్య భూమిచదులుగునదియు, ప్రజలకు సుఖమెట్టి భూమియగును కలుగునదియు గేనడి, ఇసుక, చాచు, పాణిభూమి, ఎత్తభూమి, గులకరాతిభూముల లక్షణములు నెఱిగించువిద్య.

౨౩. సూచివాసకర్మ:—సూదులచేతఁ గట్టుపనులయొక్క భేదమును తెలుపునది.

11. అభ్యవేదము. చూ. ౧౭ పుట.

ఉపవిద్యలు ౨౦౪. ఆగమములు ౨౦౫ : —కారుకాగమము, చిత్రము, కారణము, అజితము, గీర్తము, సూక్ష్మము, సహస్రము, అంకుమస్త్ర, సుప్రభేదము, విజయము, నిశ్వాసము, స్వాయంభువము, అమలము, వీరము, కాగవము, మలము, చంద్రాక్షరము, బింబము, తంత్రము, ప్రోద్ధితము, లలితము, స్నిగ్ధము, సంతానము, సర్వోక్తము, పానమేష్టము, కీరణము, వాసులము.

ఈ గామములయందు ననేక చూత్ర యాత్ర తంత్ర ప్రయోగములు తెలుపబడియున్నవి.

౨౦౬. విప్రకాలికము :—తేనెకాయున్నట్లు, ఉప్పు తేనెపట్టు మాచు వారికనులగు భ్రమము కల్పించునది.

అచారిత్రములు :—సుహస్రములు, గజకర్పము, గోకర్పము, కాగడి, కనుకర్పము, హస్తాక్షరము మున్నగువి.

౨౦౭. ప్రయోగము :—అక్షరములు, స్తంభములు, మూలము, మోహము, సకీర్ణము, ఉద్బాటము, అను అనుబంధములగు నంద్రప్రయోగములందు పురుషులు. మాత్రతేక్తిచేత జలము, నీళ్లు, నాయువు, వాసుక, వృష్టి, తేనెము, భుజము, పక్షము మున్నగువిధముల భరిషణ్యము విధమునాక గిరియను.

12. ధనుర్వేదము (అధ్యక్షాధీశ్వరవేదము) చూపుట. ౧౧

ఉపవిద్య ౨౦౮. చూడశాస్త్రము చూపుట. ౧౨

౨౦౯. గజశాస్త్రము చూపుట. ౧౩

౨౧౦. భూపాశాస్త్రము చూపుట. ౧౪

౨౧౧. సుచాశాస్త్రము చూపుట. ౧౫

౨౧౨. అశ్వశాస్త్రము చూపుట. ౧౬

౨౧౩. సూత్రశాస్త్రము (విధము) :—అధ్యక్షాధీశ్వరము కర్మములు.

విధమున కుత్సాపామును కలుపించేముట, విద్యము, భూతము, హస్తము, భేదము, వైద్యము, పానమేష్టము, బింబము, చంద్రాక్షరము, నిమగ్నము అను ననేకతానముల నెట్లొక చూపుట. ఇది సుమముధాత్వము, ప్రథమస్తోత్రము, రథకోటనాటకము, ధనుర్వేదము మున్నగువిధముల విధములను పోలవలయును.

అవాంతరము :—వాహనారోహణము.

13. సామవేదము చూ ౧౫ పుట.

14. గాంధర్వవేదము(సామవేదోపవేదము):—చూ పుట. ౯౨

ఉపనిషదులు 33. సృత్తగీతవాద్యములు :—చూ పుట.

అవాంతరములు:—భౌవాధ్యాయము, రాగాధ్యాయము, తాళాధ్యాయము చూ పుట.

3౪. నాయకపరీక్ష:—చూ పుట. ౪౯

15. మీమాంస:—చూ ౧౭ పుట.

ఉపనిషదులు :—

3౫. యోగశాస్త్రము :—౧ సచ్చిదానందములు మూడును ముంత్రియోగసాధనములు.

—౨. యమ, నియమాసన, ప్రాణాయామ, ప్రత్యాహార, ధ్యాన, ధారణ, సమాధు లెనిమిది హఠయోగసాధనములు.

3. సాంఖ్య, తారక, అమనస్కములు మూడును రాజయోగ సాధనములు.

౪. నాద, బిందు, కళలు మూడును లయయోగసాధనములు.

3. సాంఖ్యము:—పృథివి, అప్పు. తేజస్సు, వాయువు, ఆకాశములను మహాభూతపంచకమును, గంధ, రస, రూపస్పర్శ, శబ్దములను మహాభూతగుణపంచకము; త్వక్ష్ణు శ్శోత్ర, జిహ్వ, ఘ్రాణములను జ్ఞానేంద్రియపంచకము, వాక్, పాణి, పాద, పాయు, ఉపస్థలను కర్మేంద్రియపంచకము. మనస్సు, బుద్ధి, అహంకారము, ప్రకృతియుఁ గలిసి చతుర్వంశితైత్త్విము లయ్యెను. జీవుడు ౨౫వవాడయ్యెను. ఇట్టి ౨౫తైత్త్విములుగూడి పరమాత్మ, షడ్వంశకుఁ డయ్యెను. ఇట్టిపరమాత్మయందు నిష్కలిగియుండుట సాంఖ్యమనిచెప్పబడును.

32. వేదాంతము :—శరీరసంబంధములగు పంచభూతములను, వానిగుణనామములను, దశేంద్రియములను, దశప్రాణములను మనోబుద్ధి చిత్తహంకారములను, మూలప్రకృతిని, జీవుని, స్థూలసూక్ష్మ కారణములును, శరీరత్రయమును, పంచకోశములను, అవస్థలుమున్నగువాని లక్షణముల నెఱిగించుచు బ్రహ్మజ్ఞానమును బోధించునది.

౩౮:—అలంకారశాస్త్రము. చూపుట. ౧౦౩

౩౯:—అణిమాదిసిద్ధులు (విశ్వేంద్రమునం గలుగుభేదములు) అణిమ= సూక్ష్మముగఁ జేయునది. మహిమ= గొప్పగఁ జేయునది. గరిమ= గురువుగ నొనర్చునది. లఘిమ= చురుకైనగఁ జేయునది. ప్రాప్తి= ఇష్టసిద్ధినిచేయునది. ప్రాకామ్యము= నిర్విఘ్నముగ మనోరథములసాధింపుట, ఈశత్వము= సర్వాధిపత్యముగ నుండుట. నిశితత్వము= లోబడిన ఇంద్రియములు గలవాడగుట. ఇట్టియన్నివిధసిద్ధులైనవారలలో దత్తాత్రేయకార్తవీర్యులు ముఖ్యులు.

౪౦. అదృశ్యము (ఇతరులు చూచుచుండఁగా నచటనే యుండి వారలకుఁ గనంబడకుండుట)

౪౧. పరకాయ ప్రవేశము = ఒక శరీరమునుండి వేరొక స్థానశరీరమున జీవునిప్రవేశింపఁ జేయుట.

౪౨. ఆకాశగమనము:—ఆకాశమునం దిరుగుట.

16. న్యాయశాస్త్రము:—చూపుట.

ఉపవిద్యలు:—౪౩. నైశేఘ్నిశాస్త్రము. ఇయ్యది న్యాయశాస్త్రమునం దొకవిధము. ౪౪. నీతిమూలకములు నడిపించు శాసనములు ఇవిగావునది.

17. పురాణములు:—చూపుట. ౧౦౪

ఉపవిద్య ౪౫. ఇతిహాసము:—పురావృత్తమున జగదసృష్టితొలము, భారతాదులు.

18. ధర్మశాస్త్రము:—చూపుట. ౧౦౫

ఉపవిద్య. ౪౬. నామగ్రంథము. చూపుట. ౧౦౬

మహావిద్యలు ౧౦౭. యు ఉపవిద్యలు ౪౭ నుండి చతుష్షష్ఠివిద్యలు ప్రబలెను.

చతుష్షష్ఠివిద్యల వివరము న పూర్వము.

శివప్రోక్షములగు చతుష్షష్ఠిశాస్త్రములు.

మహామాయాశిలబరిము, యోగిని బలశిలబరిము, తత్త్వశిలబరి

ము, సిద్ధిభైరవతంత్రము, కంకాళభైరవము, కాలాగ్నిభైరవము, అగ్ని
భైరవము, శక్తిభైరవము, యోగినీభైరవము, మహాభైరవము, ప్రధా
నభైరవము, బ్రాహ్మీతంత్రము, మాహేశ్వరీతంత్రము, కామారీతం
త్రము, నైషధీతంత్రము, వారాహీతంత్రము, ఇంద్రాణీతంత్రము, చా
ముండాలతంత్రము, శిషిదూతీతంత్రము, యమభాష్టకతంత్రము, చంద్ర
జ్ఞానతంత్రము, మాలినీవిద్య, మహాసంమోహసము, వామజుష్టతంత్ర
ము, వామాలము, వామూలోత్తరము, కాముకము, హృద్భేదతంత్రము,
తంత్రభేదము, గుహ్యతంత్రము, కలావాదము, వాత్సల్యనాదికము,
కళాసారిము, కుండికామతము, మతోత్తమము, వీణాఖ్యము, త్రోత
లము, త్రోతలోత్తరము, పంచామృతము, రూపభేదము, భూతోద్ధా
మరము, కులసారిము, కులోద్దేశము, కులచూడామణి, స్వజ్ఞానోత్తమ
ము, మహాకాళీమతము, అరుణేశము, మీలినేశము, వికుంఠీశ్వరము,
పూర్వము, పశ్చిమము, దక్షిణము, ఉత్తరము, నిరుత్తరము, విమలము
విమలోద్ధము, దేవీమతము, శుభాగమపంచకము, వసిష్ఠసంహిత, సనక
సంహిత, శుకసంహిత, సనందనసంహిత, సనత్కుమారసంహిత.

ఇట్టి ౬౪ విద్యలలో ఋగ్వేదాదిప్రధానవిద్యలు ౧౮ కిని, కొ
న్నియుపవిద్యలకును నైదికములగు వర్ణాశ్రమాచార ధర్మములకును
ప్రచారముగల ప్రదేశము కర్మభూమి యనంబడును. ఇయ్యదియ పుణ్య
భూమి యనంబడు ఆర్యావర్తాదిప్రదేశములు గలభారతవర్షము. ఇయ్య
ది జంబూద్వీపమునకు దక్షిణభాగమున నున్నది. ఈభారతవర్షమునకు
ఉత్తరమునందు పూర్వపశ్చిమ సముద్రముల పర్యంతము వ్యాపించి
యున్న హిమవంశ్వర్యతము ఎల్లయెయున్నది. తక్కిన 3 దిక్కులకు పూ
ర్వ, దక్షిణ, పశ్చిమసముద్రములు ఎల్లలయియున్నవి.

ఈభారతవర్షమునందు కేరళము, మలయాళము, చేది, చోళ,
పాండ్యములులోపలిభాగములు గాగల ద్రవిడదేశము; వేగిమొదలగు
దేశములుగల ఆంధ్రదేశము, విదర్భము, కర్ణాటము, కొంకణము, మ
హారాష్ట్రము, అవంతి, కుంతలము, గౌడము, అంగ, వంగ, కళింగ,
సుహ్మా, పుండ్రదేశములు, ఓఢ్రము, ఉత్కళము, కీకటము, మాళవము,
విదేహము, బ్రహ్మవర్తము, ఆర్యావర్తము, సురాష్ట్రము, కాంభోజము

శూర సేనము, సేచ్చము, ఘూర్జరము, సింధువు, పాంచాలము, కాశ్మీరము, లక్ష్మణపురియు, నేపాలము మున్నగు దేశములుగలవు.

హిమవత్పర్వతోద్భూతభాగమునందు తక్కిన ఇతరవర్ణములందు ఉత్తర సముద్రతీర పర్యంతము శేష దేశము మున్నగు తక్కిన దేశములు గలవు. ఆ దేశమునందును మనుష్యులకు పశుపక్షిమృగాదులకు పరిశ్రీపుంజాతివిభాగము మాత్రమే కాని జన్మసిద్ధములగు బ్రహ్మక్షత్రియ వైశ్య శూద్రాది జాతివిభాగములు లేవు.

కాని శేష దేశపురాజగు శుద్ధోదనునకు మాయాదేవియందు జనించి బుద్ధుగమప్రవర్తకుఁ డగు శాన్త్యసింహుఁడు అతని మతము సవలంబించిన యమరసింహుఁడి యై సత్రాహ్మణులును, వారిమతమునందుఁగల వైశ్యవందనము, అహింసావ్రతము, తప్తశిలా రోహణము, మున్నగు బౌద్ధధర్మములవలన స్త్రీచ్ఛాదులకంటె పెక్కుమందిగులు అతిశయితే. వీరలు కాలక్రమమునకు ఆర్యావర్త భూమియగు భరితవర్ణమును వొచ్చి విక్రమార్కునియుక్క రాజధానియగు ఉజ్జయినియందు ప్రవేశించి అతనిని జయించుటకు ప్రయత్నించఁగా విక్రమార్కుఁడు వారిల చిహ్నకు పట్టెను. ఆకాలమునందు గౌతమకృత న్యాయసూత్రములను భాష్యకారులగు ఉదయనాచార్యులవారు కాశీయ ను వారిపండితులను శాస్త్రవాదమున నోడిచిరి. అమరసింహుఁడు మాత్రము విక్రమార్కుని సభయ దున్న సవరిత్తుములనందగు పండితులతో నొక్కడై యుండెను. అతఁడొక్కఁడైనామలి గాను శాసనము వ్యాకరణముయుక్క విషయ మంతయు గ్రహించి యున్నది గనుటచే దానినిమాత్రము గ్రహించిరి. తిక్క న బౌద్ధ గ్రంథములకు ప్రచారిము కలుగ లేదు. మనయాచార్యవర్ణమునందున్న విద్యలు, వానివ్యాపనము సంగ్రహముగ నిందుఁ జూపబడెను.

ఉత్సాహశీలురును, ఉదారులునగు సత్పురుషుల ప్రాచీనముచేరి ముగివిద్యలు, గ్రంథములు లోకమున ప్రచురింపఁబడినవి సలయఁగాలి.

సంపూర్ణము.